

Väkivalta ja julkisuus vallan välineinä – Idi Aminin hallinnon
valtioterrorismi Ugandassa 1970-luvulla.

Pro gradu -tutkielma
Ilmari Lähteenmäki

Yleinen historia
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto

Toukokuu 2020

Tiivistelmä

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen tiedekunta		
Tekijä – Författare – Author Ilmari Lähteenmäki		
Työn nimi – Arbetets titel – Title Väkivalta ja julkisuus vallan välineinä – Idi Aminin hallinnon valtioterrorismi Ugandassa 1970-luvulla.		
Oppiaine – Läroämne – Subject Yleinen historia		
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu	Aika – Datum – Month and year Toukokuu 2020	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 95
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Pro gradu -tutkielmassa tarkastellaan Idi Aminin hallinnon harjoittaman valtioterrorismin ja Aminin suhdetoiminnan ja esiintymisen rooleja Aminin vallankäytössä Aminin hallitessa Ugandaa vuosina 1971–1979. Valtioterrorismin tutkimuksessa lähdeaineistona käytetään Ugandassa Aminin valtakaudella asuneiden Henry Keymban ja Semakula Kiwanukan Aminin hallinnosta kirjoittamia kirjoja, International Commission of Jurists-järjestön raporttia "Violations of human rights and the rule of law in Uganda" ja Amnesty Internationalin raporttia "Human rights in Uganda report." Suhdetoiminnan analyysissä hyödynnetään Idi Aminin televisioituja puheita ja haastatteluja, jotka on julkaistu YouTube-videopalvelussa. Työn tutkimusmetodina on laadullinen tutkimus.</p> <p>Tutkielmassa selvitetään, millaista Aminin hallinnon käyttämä valtioterrorismi oli, miten hallinnon käyttämä väkivalta muuttui Aminin valtakauden aikana ja miten väkivallasta rakennettiin Aminin hallinnossa yhteiskunnallinen instituutio. Lisäksi työssä hahmotetaan hallinnon käyttämän väkivallan pitkäaikaisia rakenteita ja käytetyn väkivallan muotoja. Aminin suhdetoiminnan tarkastelulla työssä vastataan siihen, miten diktaattorin julkinen persoona toimi ohjailevana, piilotelevana ja hälventävänä tekijänä suhteessa hallinnon valtioterrorismiin. Kokonaisuutena työssä vastataan siihen, miten valtioterrorismi toimii autoritaarisen hallinnon työkaluna ja millaisessa roolissa diktaattori toimii suhteessa hänen väkivaltakoneistonsa.</p> <p>Terrorismin historian tutkimuksen osalta työn teoreettisena pohjana toimivat Emma Leonard Boylen artikkelissa "<i>Was Idi Amin's government a terrorist regime?</i>" (2015) ja Randall D. Law'n kirjassaan "<i>Terrorism: A History</i>" (2016) esittämät terrorismin ja valtioterrorismin määritelmät. Terrorismi määritellään näissä teoksissa erityisesti välineeksi, jota voivat käyttää sekä valtiolliset että ei-valtiolliset toimijat. Tältä osin työn teoreettinen pohja poikkeaa perinteisistä terrorismin määritelmistä, joissa terrorismi määritellään erityisesti ei-valtiollisten toimijoiden tekemäksi, kun taas valtiohallintojen tekemänä on käytetty nimitystä valtioterrori.</p> <p>Terrorismin teorian lisäksi autoritaaristen hallintojen toiminnan logiikan hahmottamisessa käytetään Milan Svolikin kirjassaan "<i>The Politics of Authoritarian Rule</i>" (2012) määrittelemiä autoritaarisen kontrollin- ja autoritaarisen vallanjoon ongelmia. Autoritaarisen kontrollin ongelma tarkoittaa keinoja, joilla diktaattori ja tämän kanssa hallitseva eliitti pitävät hallitsemansa massat kurissa. Autoritaarisen vallanjoon ongelma puolestaan koskettaa diktaattorin ja tämän kanssa hallitsevan eliitin välistä vallanjakoa. Näiden ongelmien sisällyttäminen työn teoreettiseen pohjaan auttaa ymmärtämään syitä Aminin hallinnon väkivallan ja Aminin suhdetoiminnan taustalla.</p> <p>Työn johtopäätöksiä ovat, että Idi Aminin hallinnon käytössä väkivallasta tuli valtioterrorismia vuoden 1972 aikana, jonka jälkeen väkivallan rooli hallinnon käytössä kasvoi räjähdysmäisesti. Tämän kehityksen taustalla vaikuttivat Aminin hallinnon tekemät lainsäädännön muutokset ja asevoimien tekemä siviilihallinnon ja Ugandan liike-elämän haltuunotto. Valtioterrorismista tuli lopulta käytännössä ainoa työkalu, jolla hallinto kykeni ylläpitämään valtaansa. Lähdemateriaalissa esiintyvä väkivalta on jaoteltu analyysissä sen piirteiden ja käyttötavan pohjalta systemaattisen-, satunnaisen-, valta-asemaa osoittavan-, reaktiivisen-, ja äärimmäisen väkivallan kategorioihin, joilla kullakin oli oma roolinsa valtioterrorismin toiminnassa ja hallinnon vallankäytössä. Tätä jaottelua ei ole aiemmin tehty Aminin hallinnon käyttämästä väkivallasta. Esiintymisissään Amin pyrki vahvistamaan omaa valta-asemaansa ja kiillottamaan hallintonsa julkisuuskuvaa populistisen puheen avulla. Aminin julkinen esiintyminen ja suhdetoiminta toimivat työkaluna, joka vähensi hallinnon kohtaamaa vastarintaa ja kansainvälistä kritiikkiä.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Idi Amin, Uganda, valtioterrorismi, terrorismi, diktatuuri, väkivalta, julkisuus, esiintyminen, suhdetoiminta		
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Kaisa-kirjasto		
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information		

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
1.1 Tutkimuksen tausta ja tutkimuskysymykset.....	1
1.2 Lähdeaineisto ja tutkimuskirjallisuus.....	4
1.3 Tutkimuksen käsitteellinen ja teoreettinen perusta	8
2. Idi Aminin valtaannousu ja hallintokauden alku 1971 – 1972	14
2.1 Uganda ennen Aminia	14
2.2 Vallankaappaus ja vallan vakiinnuttaminen.....	20
2.3 Ratkaisuja hallinnollisiin ongelmiin – lainsäädännön muutokset	31
2.4 Ratkaisuja taloudellisiin ongelmiin – aasialaisten karkotus.....	40
3. Väkivallan kierre 1972 – 1979	48
3.1 Valtioterrorismin muodot – Taloudellisen sodan seuraukset	48
3.2 Valtioterrorismin muodot – Väkivaltaisia vastareaktioita.....	58
3.3 Valtioterrorismin muodot - ”Nouseva kaaos”	66
3.4 Valtioterrorismin muodot - ”Rauhan ja sovittelun vuosi”	75
4. Johtopäätökset.....	85
Lähteet.....	90

1. Johdanto

1.1 Tutkimuksen tausta ja tutkimuskysymykset

Pro gradu -tutkielmassani tutkin Idi Aminin hallinnon väkivaltaa ja Aminin julkista vaikuttamista Ugandassa 1970-luvulla. Tarkasteluni keskiössä ovat valtioterrorismin rakentuminen Aminin valtakaudella ja Aminin oman julkisen persoonan rooli osana vallankäytön logiikkaa ja väkivallan institutionalisoitumista. Valtioterrorismin tutkimuksen yhteydessä ryhmittelen tapahtunutta väkivaltaa jäsentelemieni kategorioiden mukaan, joiden kautta hahmottelen hallinnon väkivallan keskeisiä käyttötarkoituksia, muotoja ja vaikutuksia.

Uganda itsenäistyi Iso-Britannian Itä-Afrikan protektoraatista vuonna 1962 ja Ugandan tasavalta perustettiin vuonna 1963. Maa säilytti kuitenkin läheisen yhteyden Iso-Britanniaan itsenäistymisensä jälkeen ja pysyi Kansainyhteisön jäsenenä. Itsenäistymisen jälkeen Iso-Britannia ja Yhdysvallat olivat Ugandan taloudellisesti tärkeimmät kauppakumppanit. Suurvaltojen kiinnostus Ugandaa kohtaan pohjasi paljolti kylmän sodan suurvaltakamppailuun. Neuvostoliitto tarjosi tukensa vastikään itsenäistyneille Afrikan ja Aasian valtioille vastalauseena läntisten suurvaltojen harjoittamaa imperialismia kohtaan ja laajentaakseen omaa liittolaistensa piiriä. Lännen vastaveto oli puolestaan padota sosialististen hallintojen nousu kaikkialla dekolonisoituvassa maailmassa ja taata näin oma valta-asemansa.

Kylmän sodan liittolaisuuskysymykset ja suurvaltapolitiikka sävyttivät myös Itä-Afrikan itsenäistyneiden valtioiden asemaa niiden etsiessä paikkaansa kansainvälisen politiikan kentällä. Suurvalloille oli osin tärkeämpää, että oman puolen kannattaja nousi uuden valtion johtoon – hallitsijan lojaliteetti ratkaisi myös Ugandan tapauksessa enemmän kuin hänen vallankäyttönsä tai politiikkansa.¹ Itsenäistymisen jälkeen myös Ugandan sisäpolitiikka oli huomattavassa liikkeessä. Valtiollinen keskushallinto ja paikalliset kuningaskunnat olivat keskenään kilpailevassa asemassa, lukuisten maan sisäisten etnisten ja uskonnollisten ryhmien

¹ Esimerkiksi Iso-Britannia, Yhdysvallat ja Israel olivat mukana rahoittamassa Ugandan infrastruktuurin rakentamista ja olivat Ugandan ulkomaankaupan tärkein kohde. Neuvostoliitto puolestaan oli Ugandan asevoimien suurin aseistaja ja koulutti myös ugandalaisia upseereita Aminin aikana.

välillä oli voimakkaita vastakkainasetteluita ja maan talous ja infrastruktuuri olivat heikossa jamassa siirtomaahallinnon jäljiltä.

Iso-Britannialla oli oma vaikutuksensa myös Idi Aminin poliittisen uran rakentumisessa. Amin sai koulutuksensa brittiläisessä sotilasyksikössä ja tausta brittien sotilaskoulutuksessa oli osasyynä Aminin nimittämiseen Ugandan maavoimien päälliköksi maan itsenäistymisen yhteydessä, sillä maan asevoimien johtoon haluttiin Iso-Britannialle suosiollinen komentaja. Idi Amin (1925/1926–2003)² nousi Ugandan johtoon sotilasvallankaappauksella vuonna 1971. Hän hallitsi Ugandaa diktaattorina vuoteen 1979 asti. Aminin hallinnon tärkeimpinä tukipilareina toimivat asevoimien, poliisin ja Aminin henkilökohtaisen salaisen poliisin yksiköt, joiden vallankäyttö muodostui lopulta elintärkeäksi Aminin vallassa säilymisen kannalta.

Aminin valtakausi oli äärimmäisyyksien aikaa Ugandassa. Valtaannousunsa yhteydessä uusi hallitsija nautti valtavaa kansallista ja kansainvälistä suosiota, joka muuttui nopeasti paheksunnan ja kauhun tunteiksi Aminin näyttäessä poliittiset kyntensä. Aminin valtakausi jätti tuhoisan jäljen maan talouteen, infrastruktuuriin, yhteiskuntaan ja niihin lukuisiin ihmisiin, jotka kokivat väkivallan ja veritekojen vuodet. Uganda toipuu Aminin valtakaudesta vielä tänä päivänä. Myös Aminin julkinen persoona oli varsin äärimmäinen. Antropologi Mark Leopold toteaa artikkelissaan *Sex, Violence and History in the Lives of Idi Amin: Postcolonial Masculinity as Masquerade*³, että Aminista on rakennettu länsimaaisessa mediassa lähes fantasiahahmon kaltainen historiallinen henkilö, jonka kuvaa sävyttävät seksuaalisuus ja afrikkalaisuuteen liitetty rasistinen kuvasto.⁴ Ristiriitaisuus ja äärimmäisyys tekevät Idi Aminista kiinnostavan tutkimuskohteen. Amin rakensi Ugandaan väkivallan ja epävarmuuden ilmapiiriin, jonka varjolla hänen onnistui säilyä vallassa useista vallankaappausyrityksistä ja kansainvälisistä vastareaktioista ja skandaaleista huolimatta.

Tutkimuskysymyksiäni ovat seuraavat: millaista Aminin hallinnon väkivalta oli ja miksi väkivaltaa käytettiin? Tässä kiintoisaa on erityisesti havainnoida, miten valtioterrorismi toimi autoritaarisen hallinnon työkaluna ja miten sillä vastattiin hallinnon kohtaamiin ongelmiin. Äärimmäisen kiinnostava puoli ovat väkivallankäytössä tapahtuvat muutokset: millaista

² Aminin tarkkaa syntymävuotta ei tiedetä, mutta yleisiä arvioita ovat vuodet 1925 tai 1926.

³ Leopold, M. 2009.

⁴ Leopold, M. 2009, 324 – 325.

väkivaltaa käytettiin ja ketkä joutuivat väkivallan kohteiksi valtakauden eri vaiheissa? Tässä yhteydessä olen ryhmitellyt erilaiset väkivallankäytön muodot kategorioihin: systemaattinen-, reaktiivinen-, satunnainen-, valta-aseman osoituksena toimiva ja äärimmäinen väkivalta.

Valtioterrorismin rakentumista tarkastelen pohtimalla kysymystä: Miten Aminin hallinnossa väkivallasta rakennettiin yhteiskunnallinen instituutio? Erityinen huomioni on siinä näennäisesti legaalissa prosessissa, jolla asevoimien ja Aminin turvallisuusjoukkojen väkivallankäyttö sai oikeutuksensa ja miten yhteiskunnan normaalien instituutioiden pettäessä väkivallasta kehittyi uusi yhteiskunta ja valtaa kasassa pitävä rakenne. Näiden lisäksi otan tarkasteluuni Aminin julkiset esiintymiset ja näissä havaittavat vaikuttamisen keinot ja viestinnän – miten hänen julkinen suhdetoimintansa ja esiintyminen muuttuivat valtakauden aikana ja millaisessa suhteessa ne olivat hallinnon käyttämään väkivaltaan?

Aminin julkisen persoonan tutkimuksen yhdistämisen osaksi väkivaltakoneiston tutkimusta on perusteltua, sillä diktaattorin julkinen esiintyminen voi toimia väkivaltaa ohjaavana vaikuttimena ja samalla myös ohjata huomiota pois väkivallankäytöstä. Diktaattorin esiintyminen on nähdäkseni osa diktatuurin fasadia, jonka kautta autoritaarisen hallinnon on mahdollista ohittaa ja välttää autoritaarisen vallankäytön ja väkivallan mukanaan tuomia vastareaktioita ja paheksuntaa. Aminin suhdetoiminnan⁵ ja esiintymisen⁶ tutkimuksella on näin mahdollista selittää hallintokoneiston toimintaa ja väkivallan institutionalisoitumista. Suhdetoiminnan ja esiintymisen analyysi osana hallintokoneiston toiminnan tutkimusta on perusteltua myös siltä kannalta, että Aminin aikana hallinnon normaali infrastruktuuri laiminlyötiin ja korvattiin institutionalisoidulla väkivallalla ja diktaattorin suoralla julkisella vallankäytöllä. Aminin alamaiset – jopa hänen ministerinsä – saivat käskynsä ja ohjeensa usein julkisten puheiden ja tiedonantojen kautta.⁷

⁵ Suhdetoiminnalla tarkoitan tässä yhteydessä sitä, millaisia suhteita Amin luo hänen puheidensa kautta niitä kuuleviin: millaisia suoria ja epäsuoria viestejä on luettavissa hänen puheestaan ja millaisia henkilökohtaisia tai laajempia motiiveja on havaittavissa hänen sanojensa taustalla.

⁶ Esiintymisen alle luen tässä Aminin ilmeet ja muun kehonkielen, jopa esimerkiksi vaatetuksen sekä äänenpainot ja puheen tahdituksen.

⁷ Peterson, R. D. 2013, 59.

1.2 Lähdeaineisto ja tutkimuskirjallisuus

Tutkimukseni lähteinä käytän kahden Ugandassa Aminin hallinnon aikana asuneen henkilön kirjoittamia teoksia Ugandan tapahtumista Aminin valtakaudella. Aminin hallinnossa terveysministerinä toimineen Henry Kyemban (s. 1939) kirja *Idi Amin Verinen Valtias*⁸ pyrkii selittämään Ugandan tapahtumia Aminin valtakaudella ja vaati huomiota hallinnon tekemille ihmisoikeusrikkomuksille. Teoksen kansiteksti väittää sen tarjoavan ”*totuuden Aminin hallinnosta*”⁹ – kyseessä on kaupallinen paljastusjulkaisu. Kyemba pyrkii selvästi irrottautumaan Aminin hallinnon tekemistä väkivaltaisuuksista kirjansa avulla. Kyemban kirjaan on näin ollen suhtauduttava huomattavalla kriittisyydellä. Samalla Kyemban kirja tarjoaa kuitenkin henkilökohtaisen ikkunan Aminin hallinnon toimintaan, koska Kyemba oli osa Aminin sisäpiiriä aina vuoteen 1977 asti. Hän on sisällyttänyt kirjaansa sekä omakohtaista tietoaan Ugandan tapahtumista, jonka hän on saanut toimiessaan maan terveysministerinä ja yleisemmin liikkuneita huhuja ja tuttujensa kokemuksia maan tapahtumista.

Toinen Ugandan sisäisiä tapahtumia käsittelevä teos on Semakula Kiwanukan (s. 1939) kirja *Amin and The Tragedy of Uganda*.¹⁰ Kiwanuka työskenteli Ugandassa Makereren yliopiston professorina Aminin valtakaudella ja hänen kirjansa on analyyttisempi verrattuna Kyemban teokseen. Teos sisältää Kyemban kirjan tavoin esimerkkejä Aminin hallinnon väkivallankäytöstä ja väkivallan roolista Ugandassa. Kiwanuka pyrkii teoksessaan Aminin valtakauden yhteiskuntatieteelliseen käsittelyyn, mutta päätyy paikoin jopa teleologisiin tulkintoihin kuvaamistaan tapahtumista, koska Aminin hallinto nähdään samanaikaisesti historiallisena välttämättömyytenä ja poikkeuksena, johon Ugandan historian tapahtumat ovat yksioikoisesti johtaneet. Korkeakoulutuksen saaneena yliopiston professorina Kiwanuka oli osa Ugandan koulutettua väestöryhmää, joka joutui vahvasti Aminin vainojen kohteeksi. Täten hänen näkökulmansa maan tapahtumista on arvokas väkivallan ja vainon uhreiksi joutuneiden ryhmien aseman hahmottamisen kannalta. Lisäksi Kiwanukan pyrkimys analyyttiseen tarkasteluun tarkoittaa, että hänen tekstinsä on vähemmän liioittelevaa ja selvästi vähemmän shokkiarvolla ratsastavaa kuin Kyemban.

⁸ Kyemba, H. 1978, Alkuperäinen englanninkielinen nimi ”*Idi Amin A State of Blood*”.

⁹ Kyemba, H. 1978, Kanssi.

¹⁰ Kiwanuka, S. 1979.

Ugandan ulkopuolisen näkökulman Aminin valtakaudesta tarjoavat *International Commission of Jurists* -järjestön (ICOJ) Ugandassa suorittama tutkimus *Violations of human rights and the rule of law in Uganda*¹¹, Amnesty Internationalin raportti *Human rights in Uganda report*¹² ja Tansaniassa työskennelleen journalistin, David Martinin (1936 – 2007) kirja *General Amin*.¹³ Ugandan ulkopuolinen näkökulma tarjoaa vastapainon Kyemban ja Kiwanukan melko henkilökohtaisille teoksille ja auttaa monipuolisen ja kriittisen tulkinnan rakentamisessa. *International commission of jurists*-järjestön raportissa on pureuduttu 1971 – 1974 Ugandassa tapahtuneisiin ihmisoikeusrikkomuksiin ja väkivallantekoihin Aminin valtakauden ensimmäisinä vuosina. Raportissa on pyritty käyttämään ugandalaisia ja Ugandassa olleita ulkomaalaisia tietolähteinä ihmisoikeusrikkomuksista.

Martinin kirja käsittelee paljolti samoja tapahtumia kuin *International Commission of Jurists*-järjestön raportti ja lähteet varmistavat osin toistensa väitteitä.¹⁴ Martin työskenteli kirjansa kirjoittamisen yhteydessä journalistina Tansaniassa ja hänen kirjoituksensa sotilashallinnosta suututtivat Aminin siinä määrin, että Martinista tarjottiin jopa tapporaha vuonna 1972.¹⁵ Martinin kirja on myös huomattavasti henkilökohtaisempi katsaus kuin ICOJ:n tai Amnestyn raportit, minkä vuoksi se tarjoaa lisää sisältöä näiden lähteiden huomattavasti pelkistetympään koontiin.

Amnesty Internationalin raportti pohjautuu osin ICOJ:n raporttiin ja Martinin kirjaan, mutta käsittelee Aminin valtakautta aina vuoteen 1978 asti, minkä vuoksi se toimii lähteenä myös pidemmän aikavälin kehityksen tutkimisessa. Länsimaisten tahojen tuottamien lähteiden käytössä varovaisuus on myös paikallaan. Vaarana näiden lähteiden käytössä on ajautuminen järjestelmän ulkopuolelta tapahtuvaan moralisointiin ja tuomitsemiseen ilman järjestelmän sisäisten toimintojen ja merkitysten ymmärrystä. En tarkoita, etteikö Aminin hallinnon toiminta olisi tuomittavaa tai moraalisesti järkyttävää, vaan pyrkimyksenäni on ymmärtää hallinnon toimien merkitys Ugandan kontekstissa ja myös Aminin omien henkilökohtaisten

¹¹ International Commission of Jurists, 1974, "Violations of human rights and the rule of law in Uganda. Tästä eteenpäin viitataan muodossa ICOJ, 1974.

¹² Amnesty International, 1978, "Human rights in Uganda report". Tästä eteenpäin viitataan muodossa Amnesty International, 1978.

¹³ Martin, D. 1974.

¹⁴ Esitysten samankaltaisuuden osalta uskon, että näiden kahden käyttämät tietolähteet ovat olleet osin samoja henkilöitä.

¹⁵ Martin, D. 1974, 218.

intressien kautta. En kuitenkaan väitä tekeväni tutkimustani ugandalaisesta tai roduttomasta positiosta: olen valkoinen länsimaalainen.

Esiintymisen ja suhdetoiminnan analyysin lähteinä käytän erityisesti *Associated Press*-uutistoimiston¹⁶ julkaisemia Idi Aminin televisiohaastatteluita ja -puheita. *Associated Press* on toiminut aktiivisesti päivittäisuutisten lähettäjänä Afrikan, Lähi-idän ja Aasian tapahtumista jo 1970-luvulla. Tämän ansiosta uutistoimiston sivuilta on löydettävissä laaja kokoelma Aminin haastattelu- ja puhemateriaalia. *Associated Press*-uutistoimiston televisiomateriaalista tekemääni tulkintaa tuen muulla televisiomateriaalilla Aminista, jota on julkaistu *YouTube*-videopalvelussa. Olen valikoinut videomateriaaliksi mahdollisimman vähän editoitua alkuperäismateriaalia, jotta tarkasteltujen puheenvuorojen historiallinen konteksti on riittävän selkeä pätevää analyysiä varten. Käytän tulkintani pohjana yhteensä kahdeksaa filmilähdettä, jotka on valikoitu vuosilta 1971, 1972, 1973, 1975 ja 1978, pyrin näin hahmottamaan Aminin esiintymisessä tapahtuneita muutoksia valtakauden aikana. Viitatessani videolähteisiin alaviitteissä käytän videon otsikon pohjalta muodostettua lyhennystä ja kyseisen lähteen tuotantovuotta, esimerkiksi ”SYND 28-1-71, 1971.”¹⁷ Videolähteiden linkit löytyvät lähdeluettelosta niille antamieni nimien alta.

Suomessa Idi Aminin hallintoa on tutkittu varsin vähän. Onnistuin löytämään 2000-luvulta vain kaksi pro gradu -tutkielmaa, jotka koskettavat Ugandaa ja Idi Aminia. Toinen näistä on vuonna 2008 Jyväskylän yliopistossa valmistunut Janne Savolaisen tutkimus *A Divided Country – Microhistorical Perspective to the Presidents and Authority in Uganda*.¹⁸ Savolaisen työ käsittelee Aminin aikaa vain lyhyesti, joskin etnisten ryhmien käsittelyn osalta hänen työnsä sivuaa myös tämän työn kannalta keskeisiä seikkoja. Toinen Suomessa tehty pro gradu -tutkielma on Turun yliopistossa, vuonna 2018 työstetty Jerkko Holmin tutkielma ”*Omaperäisistä otteistaan tunnettu*” – Suomen suurlähettiläiden raportointi Idi Aminin Ugandasta vuosina 1971–1979.¹⁹ Holmi keskittyy tarkastelussaan erityisesti suomalaisten kokemuksiin ja näkemyksiin Ugandasta ja Aminista, mistä johtuen hänen työnsä ei kosketa omaani kovin läheisesti.

¹⁶ <https://www.ap.org/en-us/>.

¹⁷ SYND 28-01-71, 1971.

¹⁸ Savolainen, J. 2008.

¹⁹ Holmi, J. 2018.

Kansainvälisesti Idi Aminin hallintoa on tutkittu erityisesti poliittisen historian näkökulmasta. Varsinkin Aminin valtakaudella ja pian hänen vallasta syöksemisensä jälkeen julkaistu tutkimus on keskittynyt Aminin politiikan ja taloudellisten vaikutusten erittelemiseen. Yksi keskeisistä aikalaistutkimuksista on Holger Hansenin *Ethnicity and Military Rule in Uganda*²⁰, joka valottaa etnisten rajapintojen ja konfliktien merkitystä Ugandan historiassa ja erityisesti Aminin hallinnon toiminnassa. Kyemban, Kiwanukan ja Martinin väitteiden varmistamisessa ja lähdearvon vahvistamisessa hyödynnän myös aikalaistutkimuksena heidän teoksiaan kritisoinutta Peter Nayengan artikkelia *Myths and Realities of Idi Amin Dada's Uganda*.²¹ Nayenga purkaa artikkelissaan Kyemban, Kiwanukan ja Martinin väitteitä Ugandan tapahtumista ja pohtii niitä laajemmassa poliittisessä kontekstissa, tarjoten aikalaisen tieteellisen käsityksen Ugandan tapahtumista. Aminin vallasta syrjäyttämistä varsin nopeasti seuranneesta, poliittista historiaa käsittelevästä tutkimuksesta, tulee mainita myös Jan Jørgensenin *Uganda: A modern history*²² ja ugandalaisen Wadada Nabuderen *Imperialism and revolution in Uganda*.²³ Nämä teokset puivat Aminin hallinnon poliittista ja taloudellista kehitystä. Ne on kuitenkin kirjoitettu varsin pian Aminin valtakauden päättymisen jälkeen ja keskittyvät näin pääasiallisesti poliittiseen kehitykseen, jättäen etnisten ja uskonnollisten kysymysten ruodinnan huomattavasti vähemmälle.

Tuoreemmassa tutkimuksessa taloushistorian ja poliittisen historian näkökulmat ovat antaneet tilaa sosiaalishistorialle ja kulttuurihistorialle. Thomas Ofcanskyn teos *Uganda: Tarnished Pearl of Africa*²⁴ ja Richard Reidin teos *A Modern History of Uganda*²⁵ käsittelevät Aminia laajemmassa sosiaalishistoriallisessa kontekstissa. Erittäin syvällisen kulttuurin sisäisen tulkinnan Aminin valtakaudesta on tehnyt Phares Mutibwa, kirjassaan *Uganda Since Independence : A Story of Unfulfilled Hopes*.²⁶ Mutibwan teos täydentää Reidin ja Ofcanskyn

²⁰ Hansen, H. 1977. Holger Hansen on Kööpenhaminan yliopiston Afrikan tutkimuksen emeritusprofessori.

²¹ Nayenga, P. 1979. Nayenga on historian professori Minnesotan *St. Cloud University*ssa. Olen ryhmitellyt Nayengan teoksen tutkimuskirjallisuudeksi, koska se on julkaistu Aminin valtakauden päättymisen jälkeen ja Nayenga hyödyntää Kyemban, Kiwanukan ja Martinin teosten kritiikissä selvästi valtakauden päättymisen jälkeen tehtyjä havaintoja Aminista ja tämän hallinnosta.

²² Jørgensen, J. 1981. Jan Jørgensen on työskennellyt muun muassa Oslon rauhantutkimusinstituutissa ja erikoistunut Itä-Afrikan historian tutkimukseen.

²³ Nabudere D.W. 1980. Wadada Nabudere oli pan-afrikkalaisuuden ja islamin ja politiikan tutkija, ja työskenteli muun muassa *Marcus Garvey Pan-Afrikan Institutessa*, Mbalessa Ugandassa.

²⁴ Ofcansky, T. P. 1996. Ofcansky oli Koillis-Afrikan tutkimukseen erikoistunut tutkija, joka teki pitkän uran Yhdysvaltain puolustusministeriössä.

²⁵ Reid, R. 2017. Richard Reid on Oxfordin yliopiston historian laitoksen Afrikan historian professori.

²⁶ Mutibwa, P. 2010. Phares Mutibwa on toiminut muun muassa Makereren yliopiston historian laitoksen professori ja laitoksen johtaja. Tämän lisäksi Mutibwa on ollut mukana muun muassa UNESCO:n International Scientific Committee:n Afrikan historian tutkimuksen asiantuntijana.

sosiaalihistoriallisia näkökulmia, mutta tarjoaa heitä tarkemman analyysin Aminin etnisyyden ja uskonnollisuuden vaikutuksista hallinnon politiikkaan tasolla, joka kumpuaa nähdäkseni osin siitä, että Mutibwa on ugandalainen. Erityisesti Ugandan historiaan keskittyvää tutkimusta tuen Itä-Afrikan alueen historiaa tarkastelevilla yleisteoksilla. Robert Maxonin *East Africa: An Introductory History*²⁷ ja imperialismiin vaikutuksia tarkasteleva James Burnsin ja Robert Collinsin toimittama *Historical Problems of Imperial Africa*²⁸, jotka auttavat ymmärtämään Ugandan koloniaalista historiaa ja avaavat näin Aminin valtakauden taustaa.

Aminin henkilökuvan ja hänen vaikutuskeinojensa ymmärtämisessä ja hänestä rakennetun julkisuuskuvan tarkastelussa Mark Leopoldin artikkeli *Sex, Violence and History in the Lives of Idi Amin: Postcolonial Masculinity as Masquerade*²⁹ tarjoaa pohjan oman kriittisen otteeni rakentamiselle. Tätä kriittistä otetta tukee myös Aminin hallinnon vallankäyttöön ja erityisesti hallinnon kontrolloikeinojen analyysiin keskittynyt Derek R. Petersonin artikkeli *Rethinking the state in Idi Amin's Uganda: The politics of Exhortation*.³⁰ Näiden artikkelien anti tutkimukselleni on ensisijaisesti Aminin hallinnossa rakennetun järjestelmän ymmärtäminen ja Aminista rakennetun historiallisen kuvan laajempi hahmottaminen.

1.3 Tutkimuksen käsitteellinen ja teoreettinen perusta

Tutkimukseni teoreettisen pohjan muodostavat terrorismin historiasta ja terrorismin käsitteestä käyty tieteellinen keskustelu ja diktatuurien toimintamekanismeja tarkasteleva tutkimus. Yhdistämällä terrorismin toiminnan logiikkaa ja käyttötarkoitusta hahmottavan tutkimuksen malleja diktatuurien toimintamekanismien tarkasteluun on mahdollista hahmottaa miten väkivallankäyttö vaikuttaa politiikassa ja miten väkivalta muotoutuu

²⁷ Maxon, R. 2009. Maxon on Afrikan historiaan ja globaalihistoriaan erikoistunut professori *West Virginia University*ssa.

²⁸ Burns, M. 2014. Burns on *James MacGregor Burns Academy of Leadership of the School of Public Policy* - tutkimusosaston johtaja Marylandin yliopistossa ja erikoistunut politiikan, historian ja johtamisteorian tutkimukseen. Collins oli puolestaan Californian yliopistossa historian professori, tämän lisäksi hän oli Itä-Afrikan historiaan erikoistunut tutkija muun muassa Yhdysvaltain ulkoministeriön palveluksessa.

²⁹ Leopold, M. 2009. Mark Leopold on Sussexin yliopiston Antropologian laitoksen tutkija, joka on erikoistunut väkivallan tutkimukseen.

³⁰ Peterson, D. 2013. Peterson on Michiganin yliopiston historian ja Afrikan tutkimuksen professori ja erikoistunut Itä-Afrikan historiaan.

välineenä valtionhallinnon käytössä. Väkivallalla tarkoitan tämän tutkimuksen kontekstissa fyysisen väkivallan ilmentymiä tai selkeää fyysisen väkivallan uhkaa, joka on havaittavissa lähdeaineistosta. Käyttämäni lähteet eivät vastaa kovin hyvin henkisen väkivallan käyttöön tai sen vaikutuksiin kohteena olleiden ihmisten kannalta, tämän takia käyttäessäni sanaa 'väkivalta', viitataan pääasiassa fyysiseen väkivaltaan.

Milan Svolik on tutkinut teoksessaan *The Politics of Authoritarian Rule* diktatuuriin vallankäyttöön ja vallan logiikkaan liittyviä piirteitä perustaen tulkintansa laajaan tilastoaineistoon. Svolik nimeää työssään kaksi autoritaaristen hallintojen kohtaamaa ongelmaa, jotka määrittävät diktatuuriin toimintaa, diktaattorien vallankäyttöä ja autoritaaristen regiimien vallassa säilymistä.³¹ Ensimmäistä näistä ongelmista Svolik nimittää autoritaarisen kontrollin ongelmaksi (*problem of authoritarian control*), joka tarkoittaa käytännössä vastakkainasettelua hallitsevan diktaattorin ja tämän kanssa hallitsevan eliitin ja toisaalta vallasta syrjässä olevan kansan välillä. Käytännössä tämän ongelman voi kiteyttää kysymykseen: Miten pitää massat kurissa? Toinen ongelma on hallitsevan eliitin ja diktaattorin välillä tapahtuva valtakilpailu, josta Svolik käyttää nimitystä autoritaarisen vallan jakamisen ongelma (*problem of authoritarian power sharing*).³² Vallanjakamisen ongelman voi summata lyhyesti vuorovaikutukseksi hallitsijan ja tämän eliitin välillä, jossa diktaattori ja hallitseva eliitti pyrkivät oman valtansa kasvattamiseen toistensa kustannuksella. Käytännössä siis miten diktaattori pystyy pitämään hänen kanssaan hallitsevan eliitin kurissa ja välttämään eliitin vallankaappauksen, toisaalta miten hallitseva eliitti kykenee kontrolloimaan diktaattorin toimintaa ja varmistamaan oman selviämisen?

Terrorismin tarkastelu työssäni eroaa perinteisistä ilmiön määritelmistä, joissa terrorismi on yleensä rajattu tarkoitukselliseksi toiminnaksi, jonka harjoittajat ovat ei-valtiollisia toimijoita, jotka käyttävät väkivaltaa tai väkivallan uhkaa ja näiden tuottamaa pelkoa vaikuttaakseen ihmisten käytökseen ja ajaakseen näin omia tavoitteitaan.³³ Valtion omiin kansalaisiin kohdistuvaa väkivaltaa on perinteisesti nimitetty valtioterroriksi, repressioksi tai kansanmurhaksi. Valtioterrorin ja terrorismin keskeisenä erottavana tekijänä on toiminut ajatus, että valtion hallinto ei voi harjoittaa terrorismia ollessaan yhteiskunnassa valtaa pitävä

³¹ Svolik, M. 2012. Svolik on Yale Universityn politiikan tutkimuksen professori, joka on erikoistunut poliittisen talouden ja politiikan teorian tutkimukseen.

³² Svolik, M. 2012, 2-3.

³³ Tällaisia määritelmiä ovat tehneet esimerkiksi Walter Laqueur (Laqueur W. 1978), Igor Primoratz (Primoratz I. 2004), Michael Walzer (Walzer M. 1977 ja Walzer M. 2006).

taho. Terrorismi määrittyy näin ollen lähtökohtaisesti erilaisten separatististen tai vähemmistöasemassa olevien ryhmien toiminnaksi – taustalla tässä on ajatus, että valtionhallinnolla on oikeus väkivallankäyttöön osana sen suvereniteettia omalla alueellaan, koska hallinnon ajatellaan edustavan jonkinlaista yhteiskunnallista enemmistöä. Terrorin ja terrorismin välille vedetty raja määrittyy näin ollen väkivaltaa käyttävän tahon perusteella – samalla toiminnan määrittely riippuu siitä, kuka määrittelyä tekee.

Professori Randall Law lähestyy kuitenkin terrorismia ilmiönä monitahoisemmasta näkökulmasta kirjassaan *Terrorism: A History*.³⁴ Hänen mukaansa terrorismia historiallisena ilmiönä määrittävät kolme keskeistä piirrettä. Ensinnäkin terrorismi on toiminnan tapa: terrorismia ovat väkivallan ja väkivallanuhan käyttö, joilla pyritään vaikuttamaan kohteena olevan ryhmän toimintaan pelon avulla.³⁵ Toisekseen terrorismi on symbolisen ja provokatiivisen väkivallan muoto.³⁶ Terroritekojen tavoitteena on saada aikaan reaktio suoran väkivallan kohteeksi joutuneita uhreja laajemmassa yleisössä ja näin vaikuttaa tämän yleisön käytökseen. Ilman tätä yleisöä ei ole myöskään terrorismia. Kolmanneksi terrorismi on kulttuurinen konstruktio, joka määrittyy siinä kulttuurisessa kontekstissa, jossa terrorismin välineet ovat käytössä – terrorismi on näin ollen yllättävää tai ennakoimatonta ja poikkeavaa väkivallankäyttöä.³⁷ Terrorismiksi määriteltävä toiminta on siis väkivaltaista toimintaa, jonka tavoitteena on tuottaa pelkoa yhteiskunnan jäsenissä tavalla, joka pyrkii ohjaamaan heidät toimimaan terrorismia käyttävien haluamalla tavalla. Tämä sisältää ajatuksen iskujen sattumanvaraisuudesta. Kuka tahansa kohteena olevan yhteiskunnallisen ryhmän jäsen on potentiaalinen terrorismin kohde – kukaan ei ole turvassa. Tällä tuotetaan pelon ilmapiiri, joka ulottuu kaikkiin väkivallan mahdolliseksi kohteeksi määrittyvän ryhmän jäseniin. Mikään osa Law'n määritelmässä ei näin ollen kiellä valtionhallinnon mahdollisuutta harjoittaa terrorismia, nähdäkseni Aminin hallinnon toiminta täyttää Law'n määritelmässä annetun terrorismin määritelmän piirteet.

Law'n terrorismin määritelmään yhdistän Emma Boylen suoran valtioterrorismin analyysin. Poliitiikan tutkija Emma Boyle tarkastelee artikkelissaan *Was Idi Amin's government a*

³⁴ Law, R. 2016. Law on historian professori Birmingham Southern Collegessa.

³⁵ Law, R. 2016, 3 – 4.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

*terrorist regime?*³⁸ sitä, miten Aminin hallinnon toimet täyttävät valtioterrorismin määritelmän vaatimat ominaisuudet ja hän päätyy lopputulokseen, että Aminin hallinto oli terroristihallinto. Boylen määrittelee terrorismin seuraavasti:

*”[Terrorismi on] väkivallan tarkoituksellista käyttöä hallinnon toimijoiden osalta, joka kohdistuu yksilöihin tai ryhmiin, joiden uhriksi joutumisen tarkoituksena on uhata tai pelotella tilannetta seuraavaa yleisöä.”*³⁹

Boylen määritelmässä ero terrorismin ja valtioterrorismin välillä on se, että valtioterrorismissa tekojen tekijät ovat tunnistettavia valtionhallinnon toimijoita, kun taas perinteisessä terrorismissa tekoja tekevät ei-valtiolliset toimijat. Boylelle terrorismi on erityisesti väline. Boyle tarkentaa määritelmäänsä tarjoamalla kolme kriteeriä, joiden perusteella valtionhallinnon väkivaltainen toiminta on määriteltävissä valtionterrorismiksi ja erotettava esimerkiksi kansanmurhasta ja repressiosta.⁴⁰ Ensinnäkin väkivaltaa käyttävät tunnistettavat valtionhallinnon toimijat. Valtionhallinnon toimijoita tässä tapauksessa ovat muutkin kuin hallinnon väkivaltakoneiston jäsenet – asevoimat ja poliisi. Riittää, kun väkivallanteosta vastaava henkilö tunnistetaan valtionhallinnon alaiseksi toimijaksi.⁴¹ Toisekseen väkivallanteot ovat julkisia, koska niillä tavoitellaan pelon levittämistä, jolla pyritään vaikuttamaan väestön toimintaan. Väkivallanteojen julkisuus erottaa valtionterrorismin repressiosta, joka tapahtuu usein piilotettuna laajemmalla yleisöllä.⁴² Kolmanneksi valtionterrorismia käyttävät hallinnot ovat usein väkivaltaisia ja autokraattisia eivätkä tunnusta rajoitteita väkivallankäytölleen. Valtionhallinto on näissä tapauksissa korvannut yhteiskunnan normaalit hallinnolliset instituutiot – esimerkiksi poliittisen päätöksenteon ja valtiollisen kontrollin ja ohjailun järjestelmät – väkivaltakoneistolla, mikä johtaa normaalien hallinnon instituutioiden lamaantumiseen. Boylen mukaan väkivallan kohteeksi voi joutua kuka tahansa yhteiskunnan jäsen, koska väkivaltaa ei ohjata suunnitelmallisesti määrättyä

³⁸ Boyle E. 2015 Emma Boyle on politiikan tutkimuksen apulaisprofessori La Salle Universityssa, Philadelphiassa ja hän on erikoistunut kansainvälisen historian ja Afrikan historian tutkimukseen.

³⁹ ”The intentional use of violence by state agents or proxies against individuals or groups who are victimized for the purpose of intimidating or frightening the watching audience.” Boyle, E. 2015, 594.

⁴⁰ Boyle perustaa määritelmänsä terrorismin tutkija Alex Schmidin esseessään *”Repression, State terrorism and Genocide: Conceptual Clarifications.”* (2010) tekemään valtioterrorismin määritelmään. Schmid, A. 2010.

⁴¹ Boyle, E. 2015, 595.

⁴² Boyle, E. 2015, 595 – 596.

ryhmää vastaan. Tämä kolmas kriteeri erottaa valtionterrorismin kansanmurhista, joissa väkivallan kohteeksi valikoidaan hyvin tarkasti määriteltyjen ryhmien jäseniä.⁴³

Omassa tutkimuksessani yhdistän Svolikin, Law'n ja Boylen teoreettiset lähtökohdat tarkasteluni pohjaksi. Käytän termiä valtioterrorismi Aminin hallinnon väkivallasta sen hypoteesin pohjalta, että Amin hyödynsi väkivaltaa tavalla, joka sopii sekä Law'n että Boylen määritelmiin. Nähdäkseni Aminin hallinnon väkivalta ei myöskään eroa perinteisemmistä terrorismin määritelmistä. Hallinto ei edustanut yhteiskunnallista enemmistöä, vaan koostui pääasiassa Ugandan yhteiskunnassa marginaalisen vähemmistön asemassa olleista henkilöistä ja ajoi hyvin pienen yhteiskunnallisen ryhmän etuja väkivallan avulla. Institutionalisoitunut väkivallankäyttö noudatti samaa logiikkaa kuin perinteinen terrorismi ja sen lopputulos oli hyvin samankaltainen: väkivallan pelolla pyrittiin vaikuttamaan Ugandan väestön toimintaan ja ajamaan hallinnon tavoitteita. Aminin suhdetoiminnan tarkastelu sitoutuu väkivallan analyysiin Svolikin autoritaarisen kontrollin ja autoritaarisen vallanjoon ongelmien kautta. Aminin suhdetoiminnan ja julkisen vaikuttamisen analyysillä on nähdäkseni mahdollista tarkastella hallinnon suhdetta sen kohtaamiin ongelmiin ja väkivaltakoneiston toimintaan. Aminin julkisuuskuvan yhdistäminen väkivallan analyysiin auttaa minua hahmottamaan hallinnon toiminnan logiikkaa valtakauden eri vaiheissa.

Ryhmittelen työni osana Aminin hallinnon harjoittaman väkivallan viiteen kategoriaan väkivallan käyttötapojen ja väkivallan muotojen mukaan. Olen muodostanut kategoriat yhteenvedona lähdemateriaalini pohjalta. Olen nimennyt kategoriat seuraavasti: systemaattinen ja suunnitelmallinen väkivalta, reaktiivinen väkivalta, satunnainen väkivalta, valta-asemaa osoittava väkivalta ja äärimmäiset väkivallanteot. Systemaattisella väkivallalla tarkoitan hallinnon toimijoiden väkivaltaa, joka on tehty suunnitelmallisesti ja jolla on selkeä tavoite, esimerkiksi Aminin valta-aseman suojeleminen ja varmistaminen. Reaktiivisella väkivallalla tarkoitan väkivaltaa, joka ilmenee hallinnon reaktioina esimerkiksi sen kohtaamaan vastarintaan. Satunnaisten väkivallan piiriin olen ryhmitellyt sellaiset hallinnon toimijoiden tekemät väkivallanteot, jotka eivät noudata mitään suunnitelmallista tavoitetta tai ovat täysin hallinnon yleisestä linjasta riippumattomia, esimerkiksi ryöstöt ja satunnaiset pahoinpitelyt. Valta-asemaa osoittavaan väkivallan ryhmään sisällytän väkivallanteot, joilla hallinto – ja Amin itse – osoittivat omaa asemaansa esimerkiksi tiettyjen ihmisryhmien tai

⁴³ Ibid.

yksilöiden kohdalla. Äärimmäisen väkivallan kategoriaan olen puolestaan listannut sellaiset erityisen raakat kidutuksen ja seksuaalisen väkivallan muodot, jotka kiinnittävät raakuudessaan huomiota ja ovat selkeästi poikkeavan raakoja suhteessa hallinnon muuhun väkivaltaan. Näiden kategorioiden välillä vallitsee osittain päällekkäisyyksiä, mutta ne auttavat nähdäkseni hahmottamaan Aminin hallinnon käyttämää väkivaltaa uudesta tutkimuksellisesta näkökulmasta.

2. Idi Aminin valtaannousu ja hallintokauden alku 1971 – 1972

2.1 Uganda ennen Aminia

Iso-Britannian Ugandan protektoraatti perustettiin vuonna 1894. Itä-Afrikan rautatielinjan rakentaminen Ugandasta Mombasaan yhdisti Ugandan osaksi Intian valtameren kauppaverkostoa vuoteen 1902 mennessä. Ugandan talous siirtomaa-aikana perustui maataloudelle ja raaka-aineiden tuotannolle, erityisesti puuvillan, kahvin, teen, sokeriruo'on ja kumin viennille. II maailmansodan jälkeen kahvi ja puuvilla nousivat sen tärkeimmiksi vientituotteiksi.⁴⁴ Maa kärsi tuotannon yksipuolisuudesta ja perifeerisestä roolistaan suhteessa Iso-Britanniaan ja myös brittiläisen imperiumin kruununjalokiveen, Intiaan. Tämä hidasti Ugandan taloudellista kehitystä ja asetti näin yhden luonnonvaroiltaan Afrikan rikkaimmista valtioista vaikeaan asemaan maan itsenäistyessä vuonna 1962.

Ugandan yhteiskuntaa sävytti jo siirtomaa-ajalla sisäinen hajanaisuus etnisten, kielellisten ja uskonnollisten ryhmien välillä.⁴⁵ Tätä hajaannusta pahensi erityisesti Iso-Britannian Afrikassa harjoittama epäsuoran hallinnon politiikka, joka sälytti paikallisille päälliköille ja ihmisryhmille laajoja valtaoikeuksia siirtomaahallinnossa. Tämä loi kilpailua afrikkalaisten yhteisöjen välillä ja salli toisten ryhmien nousta taloudellisesti ja poliittisesti vahvaan asemaan hallitsemisessaan yhteisöissä – niin kauan kuin ne pysyivät siirtomaahallinnon suosiossa.⁴⁶ Siirtomaahallinto joutui näin tasapainoilemaan afrikkalaisten paikallisten perinteiden ja omien taloudellisten ja poliittisten intressiensä välillä varmistaen tietenkin ensisijaisesti omien intressiensä toteutumisen. Nähdäkseni on perusteltua todeta, että siirtomaahallinto synnytti suuren osan etnisten ja uskonnollisten ryhmien välillä vallinneista ongelmista.

Aidan Southall argumentoi esseessään *The illusion of tribe*⁴⁷, että siirtomaa-ajan vaikutus ulottui etnisiin ryhmiin myös perustavanlaatuisemmalla tasolla: brittiläiset, ranskalaiset ja

⁴⁴ Ofcansky, T. 1996, "The colonial economy". Ofcanskyn teoksen verkkolukuversiossa ei ole saatavilla sivunumeroita, joten käytän viittauksissa tekstin alaotsikoita.

⁴⁵ Ofcansky, T. 1996, "The British colonial period".

⁴⁶ Burns, J. 2014, 41.

⁴⁷ Southall, A. 1970. Aidan Southall oli Afrikan historian ja antropologian tutkija ja työskenteli elämänsä aikana useissa yliopistoissa Afrikassa ja Yhdysvalloissa.

saksalaiset antropologit, historioitsijat ja yhteiskuntatieteilijät jaottelivat ja määrittelivät afrikkalaisissa yhteiskunnissa satoja etnisiä ryhmiä pääasiassa rotuteoreettisten – ja rasististen kategorioiden kautta. Siirtomaahallinto synnytti näin uusia kansallisia ja etnisiä rajalinjoja, joilla ei ollut välttämättä mitään historiallista, yhteiskunnallista tai kulttuurista pohjaa todellisessa afrikkalaisessa yhteisössä.⁴⁸ Ulkoa tehty etnisten ryhmien määritelmät muodostuivat väestönlaskun, asevoimien väenottojen, työvoiman, koulutuksen ja terveydenhuollon toiminnan kannalta keskeisiksi väestön jaottelun ja määrittelyn välineiksi. Tämä pirstoi afrikkalaiset yhteiskunnat mosaiikiksi toisistaan eroteltuja ryhmiä, jotka hallinnon politiikka asetti kilpailemaan keskenään. Rajojen vetämistä ja etnistä profilointia pidettiin edistyksenä: afrikkalaisia hallintoja pidettiin autoritaarisina ja afrikkalaiset poliittiset järjestelmät ja yhteiskunnat nähtiin alkukantaisina ja kehittymättöminä. Siirtomaahallinto oli tämän vastakohta: edistyksen ja kehityksen tuoja.⁴⁹

Vaikka suuri osa etnisten ryhmien määrittelyistä oli tuotettu vasta imperialismin kaudella, jäivät monet näistä kategorioista elämään afrikkalaisiin yhteiskuntiin dekolonisaation jälkeen. Lisäksi brittiläisen hallinnon mielivaltainen, rajattuja paikallisia ryhmiä suosiva ja syrjivä epäsuora hallintotapa, erityisesti hallinnon ja asevoimien osalta, kärjistikivät afrikkalaisten yhteisöjen sisäisiä etnisiä ja alueellisia vastakkainasetteluita. Erityisen merkittäväksi Ugandan kannalta on nostettava maan etelä- ja pohjoisosien välillä vallinnut keskusta-periferia-asetelma, jossa siirtomaahallinto keskitti hallinnolliset toimituksensa, infrastruktuuri- ja koulutusprojektinsa ja taloudelliset sijoituksensa hyvin vahvasti maan eteläosiin. Pohjoisosa puolestaan toimi asevoimien nostoväen pääasiallisena lähteenä.⁵⁰ Holger B. Hansen on tarkastellut etnisyyden merkitystä Ugandan hallinnossa ja asevoimissa tutkimuksessaan *Ethnicity and Military Rule in Uganda*.⁵¹ Hän toteaa, että siirtomaahallinnon kriteereinä asevoimien rekrytoinnissa hakijan eduksi laskettiin muun muassa henkilön pituus, matala koulutustaso – tämän uskottiin vähentävän sotilaiden vastarintaa – islaminuskoisuus ja rotubiologiset oletukset eri kansojen sotaisuudesta.⁵² Tällainen määrittely suosi Ugandan

⁴⁸ Southall, A. 1970, 107 – 109.

⁴⁹ Southall, A. 1970 106 – 107.

⁵⁰ Mutibwa, P. 2010, 6 – 7, myös Kannyo, E. 1987, 299 – 301.

⁵¹ Hansen, H. 1977.

⁵² Hansen, H. 1977, 76 – 77.

pohjoisalueen kansoja. Hansen arvioi esimerkiksi, että asevoimien vahvuudesta 33 – 50% oli pohjoisen acholi-kansan jäseniä vuonna 1971.⁵³

Rekrytointiperusteidensa kautta asevoimat tarjosi sellaisille yhteiskuntaryhmille elinkeinon, jotka olisivat muuten olleet vaikeassa asemassa yhteiskunnan toiminnassa. Näin asevoimista muodostui hiljalleen sen omiin sisäisiin lojaliteetteihin nojaava yhteiskunnan sisäinen toimija. Asevoimien lojaliteettia määrittivät ensisijaisesti kotialue, etninen identiteetti ja sotilaskoulutuksessa jaetut kokemukset. Eteläiseen Ugandaan keskittynyt hallinto nähtiin asevoimien keskuudessa ulkopuolisena.⁵⁴ Amin hyödynsi asevoimien ja koulutetun siviilihallinnon välistä vastakkainasettelua ja omaa etnistä taustaansa asemansa vahvistamiseen esiintymällä ensisijaisesti sotilaana ja kansanmiehenä korostaen näin olevansa vastakohta hallinnolliselle eliitille.⁵⁵ Idi Amin itse kuului Sudanin ja Ugandan raja-alueella asuvaan kakwa-kansaan. Tämän lisäksi hän kuului siirtomaa-aikana Sudanissa, Egyptissä ja Ugandan alueella muodostuneeseen nuubialaiseen kansanryhmään.⁵⁶

Maan pohjois- ja eteläosien välillä vallinneen eron ohella Ugandan alue oli poliittisesti erittäin sirpaleinen itsenäistymisen jälkeen. Maassa oli useita paikallisia poliittisia järjestelmiä, joista mahtavimmat, kuten Bugandan, Bunyoron ja Toron kuningaskunnat olivat lähes pienoিসvaltioita maan sisällä.⁵⁷ Edward Kannyon mukaan kuningaskuntien valta olikin ongelma Ugandan hallinnolle itsenäisyydestä lähtien, sillä ne kilpailivat vallasta toisaalta keskenään, toisaalta valtion keskushallinnon kanssa.⁵⁸ Tähän ongelmaan ratkaisuksi muodostui siviilihallinnon ja asevoimien yhteistyön tiivistyminen, jonka huipuksi Milton Oboten (1925 – 2005) presidenttikausi 1966 – 1971 muodostui. Oboten luottamus asevoimiin ja erityisesti Aminiin avasi Aminille yhtenä asevoimien korkeimmista upseereista väylän kansansuosioon.⁵⁹ Hallinnon tullessa riippuvaiseksi asevoimista myös hallinnon vallankäytön

⁵³ Hansen, H. 1977, 79.

⁵⁴ Hansen, H. 1977, 77 ja 81 – 83.

⁵⁵ Mutibwa, P. 2010, 83 – 85.

⁵⁶ Nuubialainen tarkoittaa erityisesti Ugandan pohjoisosien ihmisryhmää, joka oli siirtynyt tai siirretty siirtomaahallinnon aikana töihin kaupunkiin ja erityisesti asevoimien keskuuteen. Kotialueiltaan kaupunkiin muuttaneiden ihmisten yhteys heidän kotialueisiinsa korvautui islamin uskon ja asevoimien yhteisöillä. Näin ollen nuubialaisuus tarkoittaa käytännössä urbaania islaminuskoista ja sisältää vaihtelevan joukon ihmisiä, jotka identifioituvat nuubialaisiksi. Hansen, H. 1977, 78 – 80.

⁵⁷ Ofcansky, T. 1996, “The Advent of European Colonialism” ja “The British Colonial Period”, myös Jørgensen, J. 1981, 35 – 45.

⁵⁸ Kannyo, E. 1987, 388 – 389.

⁵⁹ Mutibwa, P. 2010, 37.

keinot muuttuivat aiempaa väkivaltaisemmiksi.⁶⁰ Nähdäkseni Obote loi hallintokaudellaan väkivallankäytön kulttuurin, jonka pohjalle Aminin ajan valtioterrorismi rakentui.

Afrikkalaisten kansojen lisäksi Ugandan yhteiskunnassa vallitsi vastakkainasettelu etnisten afrikkalaisten ja siirtomaakaudella maahan tuodun aasialaisvähemmistön välillä.⁶¹

Aasialaisvähemmistön aseman pohja piili siirtomaahallinnon rasismissa: brittiläiset olivat kaupankäynnissä ja liike-elämässä mieluummin tekemisissä aasialaisväestön kuin afrikkalaisten kanssa. Aasialaiset olivat valtahierarkiassa valkoisten brittien alapuolella, mutta ylempänä kuin afrikkalaiset. Etniseen erotteluun perustuva politiikka johti aasialaisen väestön aseman vahvistumiseen Ugandan taloudessa ja politiikassa ja siitä muodostui varakas yläluokka, jolla oli vain löyhät siteet etnisesti afrikkalaiseen väestöön.⁶² Aasialaiset toimivat siirtomaahallinnon vallan välittäjinä brittien ja afrikkalaisten välillä, mikä johti aasialaisvähemmistön näyttäytymiseen siirtomaavallan ja imperialismien konkreettisena edustajana afrikkalaisväestölle.⁶³ Obote alkoikin vähentää valtakautensa loppupuolella aasialaisväestön taloudellisia oikeuksia ja siirsi heidän yrityksiään ja omaisuuttaan kovalla kädellä ugandalaisille – erityisesti omille tukijoilleen.⁶⁴

Etnisen monimuotoisuuden lisäksi Ugandan sisäpolitiikkaa sävytti kilpailu katolilaisuuden, anglikaanisen kirkon ja islamin välillä. Muslimit olivat maassa pieni vähemmistö, jolla oli kuitenkin vahva asema muun muassa asevoimissa. Uskonto ja etnisyyden merkitys olivatkin keskeisessä roolissa Aminin valta-aseman rakentumisessa.⁶⁵ Amin luotti vallassaan usein oman etnisen ja uskonnollisen taustansa jakaneisiin ihmisryhmiin, kuten nuubialaisiin ja Länsi-Niililtä, pääosin Sudanista, kotoisin oleviin kakwoihin.⁶⁶ Näille ryhmille Aminin valtaannousu tarjosi tien yhteiskunnalliseen nousuun heidän etnisen ja uskonnollisen ulkopuolisuutensa ansiosta.

Janne Savolainen on tarkastellut pro gradu -tutkielmassaan etnisten ryhmien osuuksia Ugandan väestöstä ja hän käyttää työssään myös erittäin hyödyllistä karttaa, joka kuvaa maassa asuvien etnisten ryhmien alueellista sijoittumista. Kartta on Savolaisen mukaan

⁶⁰ Mutibwa, P. 2010, 39 – 40.

⁶¹ Käytän termejä aasialaistaustaiset tai aasialaisvähemmistö, väestö koostui Intian, Bangladeshin ja Pakistanin alueelta Itä-Afrikan alueelle muuttaneista ja siirretyistä ihmisistä, osa oli Ugandan, osa Iso-Britannian kansalaisia.

⁶² Mutibwa, P. 2010, 92 – 93.

⁶³ Jørgensen, J. 1981, 285 – 286.

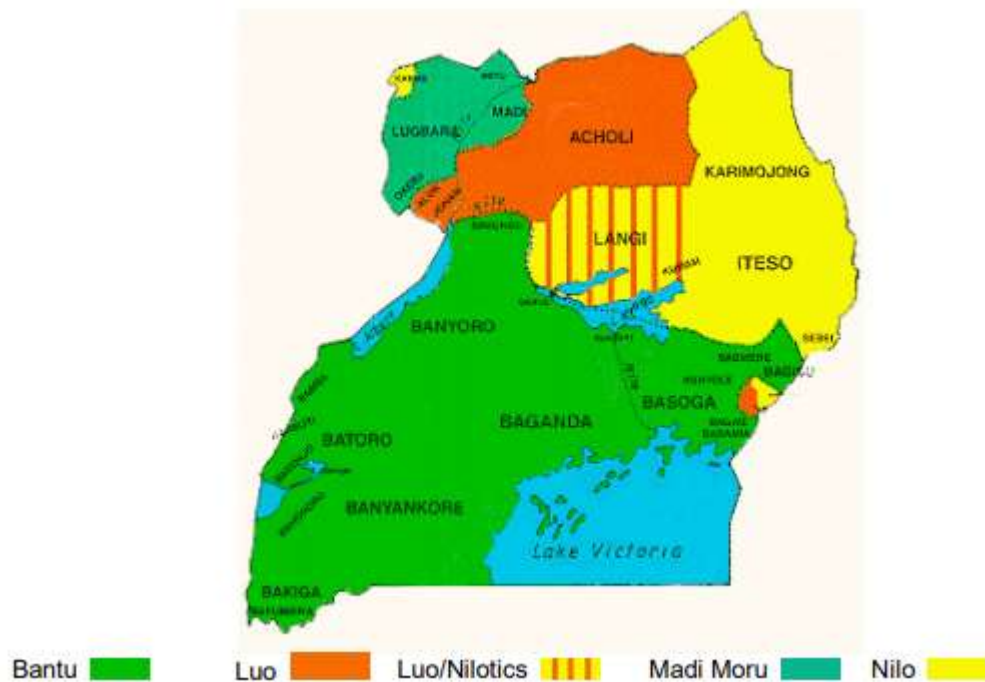
⁶⁴ Mutibwa, P. 2010, 68 – 69.

⁶⁵ Hansen, H. 1977, 104 – 106.

⁶⁶ Reid, R. 2017, 67 – 68.

peräisin Ugandan hallinnon ylläpitämältä www.MyUganda.co.ug⁶⁷-sivustolta. Nykyään samalta nettisivulta ei ole löydettävissä samaa karttakuvaa, joten tukeudun omassa työssäni Savolaisen esitykseen.⁶⁸

Kartta 1. Ugandan etniset ryhmät ja niiden asuinalueet.

(Lähde: Savolainen, J. 2008, 9.)

Vaikka kartta on peräisin vuoden 2008 tilannetta kuvastavalta nettisivulta, eivät sen sisällöt eroa suurestikaan vuoden 1976 tilannetta esittävästä kartasta, jonka Holger Hansen on kirjassaan esitellyt.⁶⁹ Olen valinnut Savolaisen esittämän kartan, koska se on huomattavasti selkeämpi esityksessään kuin Hansenin esitys. Kartasta käy selkeästi ilmi se, miten pieni Aminin etninen ryhmä kakwat olivat alueellisesti Ugandassa. Kartalla heidän asuinalueensa löytyy pienenä keltaisena laikkuna Ugandan luoteisosasta.

Holger Hansen on myös koostanut taulukon, jossa hahmotellaan suurimpien etnisten ryhmien osuuksia Ugandan väestöstä. Hansen perustaa taulukkonsa D. Rotchildin ja M. Roginin vuonna 1959 tehtyyn väestöselvitykseen, joka on julkaistu osana amerikkalaisen politiikan

⁶⁷ MyUganda, 2020.

⁶⁸ Savolainen, J. 2008, 8 – 9.

⁶⁹ Hansen, H. 1977, 7.

tutkija ja historioitsija, professori Gwendolen M. Carterin toimittamaa kirjaa *National unity and Regionalism in Eight African States: Nigeria, Niger, the Congo, Gabon, Central African Republic, Chad, Uganda, Ethiopia*.⁷⁰ Alla oleva taulukko on tuottamani kopio Hansenin taulukosta.

Taulukko 1. Kaksitoista suurinta etnistä ryhmää Ugandassa, vuoden 1959 arvion mukaan.

Heimo	Väestömäärä	Prosenttiosuus afrikkalaisesta väestöstä
Baganda	1,044,878	16.2
Iteso	524,716	8,1
Banyankole	519,283	8.1
Basoga	501,921	7.8
Bakiga	459,616	7.1
Banyaruanda	978,656	5.9
Lango	363,807	5.6
Bagisu	329,257	5.1
Acholi	284,929	4.4
Lugbara	236,270	3.7
Batoro	208,300	3.2
Banyoro	188,374	2.9

(Lähde: Hansen, H. 1977, 8.)

Kartan ja taulukon pohjalta on perusteltua todeta, että Amin luotti vallassaan käytännössä ugandalaisen enemmistön kannalta pienen vähemmistön tukeen. Taulukko osoittaa myös kuinka pienestä väestönosasta Ugandan asevoimien miehistö koostui suhteessa muuhun väestöön jo ennen Aminin aikaa. Acholit ja langit kattoivat vain noin 10% maan väestöstä, mutta olivat keskeisessä roolissa asevoimissa Hansenin mukaan.⁷¹ Kakwat eivät myöskään löydy taulukosta, mikä kuvastaa kansan pientä osuutta Ugandan väestöstä. Kartta ja taulukko kuvastavat lisäksi nähdäkseni kiintoisasti nuubialaisuuden roolia identiteettinä: heitä ei ole merkitty karttaan tai taulukkoon lainkaan. Tämä johtuu uskoakseni nuubialaisidentiteetin syntymisestä ennen kaikkea uskonnollisen linkin kautta kaupungeissa ja asevoimissa

⁷⁰ Carter, G. 1966.

⁷¹ Hansen, H. 1977, 79.

kohdanneiden muslimien välillä. Nuubialaisuus oli identiteetin taso, joka yhdisti useiden eri etnisten ryhmien jäseniä ja loi näistä erillisen sisäryhmänsä.

Sisäisten ongelmien lisäksi itsenäistymisensä jälkeen Uganda kärsi eräänlaisesta identiteettikriisistä myös kansainvälisellä tasolla. Suhde entiseen emämaahan oli yhä vahvasti maan politiikkaa määrittävä tekijä ja Ugandan itsenäisyyden korostamisesta ja imperialismiin vastustamisesta, kehittyi yksi keskeisistä poliittista työkaluista sekä Milton Oboten että Idi Aminin hallinnoille.⁷² Iso-Britannian lisäksi Ugandasta kiinnostuneita suurvaltoja olivat – kylmän sodan hengessä – Yhdysvallat ja Neuvostoliitto ja Afrikan ja Lähi-idän alueiden paikallinen suurvalta, Israel. Iso-Britannian ja Ugandan suhde nojasi siirtomaa-ajan pohjaan ja oli taloudellisesti tärkein Ugandan kannalta. Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton intressit Ugandassa ja yleisemmin Itä-Afrikassa on kiteytettävissä yritykseksi saavuttaa jalansija alueella joko kommunistiselle tai kapitalistiselle yhteiskuntajärjestykselle.⁷³ Israelin kannalta Uganda oli puolestaan paikka vastustaa arabimaailman painetta Lähi-idässä ja Itä-Afrikassa. Uganda tarjosi Israelille liittolaisen esimerkiksi Egyptiä ja Libyaa vastaan. Israel olikin Iso-Britannian ohella ylivoimaisesti suurin sijoittaja Ugandan talouteen ja israelilainen rahoitus ja asiantuntemus vaikuttivat erityisesti Ugandan infrastruktuurin rakentamiseen 1960-luvulla.⁷⁴

Ulkoiset ja sisäiset jännitteet määrittivät sekä Oboten että Aminin hallintoja. Ne nousivat äärimmäisen konkreettiseen rooliin Aminin valtaannousussa, sillä etniset, uskonnolliset ja kansainväliseen liittolaisuuteen liittyvät kysymykset vauhdittivat Aminin vallan kasvattamista ja auttoivat vallankaappauksen jälkeen Aminin aseman vakiinnuttamista. Moninaisten jännitteiden luomassa paineessa siviilihallinnon tukeutuminen asevoimiin ja tätä kautta syntynyt riippuvuus olivat keskeisessä roolissa Aminin valtaannousun kannalta. Asevoimien vahvistuminen johti Oboten ja Aminin kilpailemaan vallasta keskenään, minkä vuoksi asevoimien uskollisuus lopulta ratkaisi siviilihallinnon kohtalon.

2.2 Vallankaappaus ja vallan vakiinnuttaminen

Idi Aminin valtaannousuun johtaneen kehityksen voi katsoa alkaneen Iso-Britannian *King's African Rifles*-yksiköstä, jossa Amin sai sotilaskoulutuksensa ennen Ugandan itsenäistymistä

⁷² Jørgensen, J. 1981, 272 – 273.

⁷³ Jørgensen, J. 1981, 316 – 318.

⁷⁴ Jørgensen, J. 1981, 272 – 273.

1962. Amin oli noussut tottelevaisuutensa ja sotilastaitojensa ansiosta asevoimissa arvostettuun asemaan: Amin ylennettiin toisena kahdesta ensimmäisestä mustasta aliupseerista ylitse sotilasmestarin arvon brittien siirtomaa-armeijassa, kun ylempien upseerien arvot avattiin afrikkalaistaustaisille vuonna 1960. Avaus oli osa Iso-Britannian alkavaa dekolonisaatioprosessia ja siirtomaista luopumista. 1961 Amin ylennettiin luutnantiksi ja Ugandan itsenäistymisen jälkeen hän oli toinen kahdesta maan asevoimien komentajasta. Sotilastausta Iso-Britannian asevoimissa oli nähdäkseni yksi merkittävimmistä selittävästä tekijöistä, miksi britit pitivät Aminin valtaannousua hyvänä seikkana ja puolsivat hänen vallassa säilymistään jopa häneen liitettyjen väkivaltaisuussyytteiden yli: Britit uskoivat Aminin olevan heille uskollinen ja kontrolloitavissa. Joka tapauksessa Amin oli mieluisampi liittolainen Ugandan johdossa kuin sosialistinen Obote.

Vahvasta taloudellisesta ja poliittisesta otteestaan huolimatta Iso-Britannia omaksui Ugandan itsenäistymisen yhteydessä etäisen suhtautumisen Ugandan hallintoon: Iso-Britannia piti kiinni taloudellisista eduistaan, mutta sosiaaliset ja taloudelliset ongelmat jäivät Ugandan hallinnon vastuulle.⁷⁵ Itsenäistymistä seurasiikin valtatyhjiö, jonka täyttämiseksi asevoimista tuli aktiivinen toimija Ugandan poliittisella kentällä.⁷⁶

Aminin vallankaappaus ja asevoimien aseman vahvistumista edelsi myös vuodesta 1962 Ugandan pääministerinä toimineen Milton Oboten vallan keskittämisen ja autoritaarisen politiikan vahvistumisen jakso. Demokraattisesti pääministerin asemaan noussut Obote muovasi Ugandan hallinnollista organisaatiota siten, että Uganda oli käytännössä diktatuuri jo ennen Aminin vallankaappausa. Käännekohta Oboten vallan kasvussa oli vuosi 1966, jolloin hän syrjäytti vahvimman kilpailijansa Grace Ibingiran (1932 – 1995) *Uganda Peoples Congress*-puolueen (UPC) sisäisessä valtataistelussa. Ibingiran johtama puoluejohdon sisäinen ryhmä syytti Obotea ja Aminia korruptiosta. Obote reagoi syytteisiin vangitsemalla Ibingiran viideksi vuodeksi ilman oikeudenkäyntiä – tämä oli käytännössä Oboten suorittama siviilivallankaappaus. Samalla Obote kielsi Aminia kohtaan esitetyt korruptiosyytteet ja ylensi tämän armeijan ylipäälliköksi – tämä on yksi esimerkki tavasta, jolla Obote sitoi valtansa asevoimien tukeen. Etnisellä vastakkainasettelulla oli myös vaikutuksensa Oboten menestyksen taustalla: Ibingira oli kotoisin Ugandan eteläosista, kun taas Obote oli pohjoisen

⁷⁵ Mutibwa, P. 2010, 24 – 25.

⁷⁶ Mutibwa, P. 2010, 24 – 25, myös Hansen, H. 1977, 76 – 77.

langi-kansan jäsen, ja asevoimat tukivatkin Obotea Ibiringan kanssa käydyssä valtakamppailussa.⁷⁷

Oboten sidos Ugandan pohjoisosiin ei kuitenkaan riittänyt säilyttämään asevoimien uskollisuutta, sillä hän oli asevoimien kannalta ensisijaisesti siviilikoulutuksen saanut virkamies – Obote oli yliopistokoulutuksen saanut juristi, kun taas Amin oli asevoimissa uransa rakentanut upseeri. Valtansa huipulle Obote nousi karkotettuaan – Aminin johtaman sotilasoperaation avustuksella - Bugandan kuninkaana ja Ugandan presidenttinä hallinneen Edward Mutesa II:n (1924 – 1969) kesällä 1966. Mutesan karkotusta seurasi Oboten julistautuminen Ugandan presidentiksi ja Aminin ylentäminen asevoimien ylipäälliköksi.⁷⁸ Samalla Obote julisti Ugandaan kansallisen hätätilan, joka mahdollisti Obotelle vapaat kädet poliittisesti motivoituneisiin pidätyksiin ja väkivaltaisuuksiin.⁷⁹ Obote suoritti siviilivallankaappauksensa asevoimien tuella ja lisäsi näin siviilihallinnon riippuvuutta asevoimista.⁸⁰ Oboten vallan kasvaessa menestyksekkäs sotilasoperaatio lisäsi Aminin mainetta asevoimien keskuudessa, Oboten ja Aminin välisen valtataistelun voi katsoa alkaneen viimeistään Mutesan karkotuksesta.

Milan Svolik käyttää Oboten tapaa keskittää valtaansa asevoimien avulla esimerkkinä sotilasdiktatuurin syntyyn johtavasta siviilihallinnon toiminnasta. Svolikin mukaan diktatuuri muuttuu siviili- tai puoluediktatuurista sotilasdiktatuuriksi, kun asevoimat joko poistaa vallasta tai nostaa valtaan uuden hallinnon.⁸¹ Svolik toteaa, että asevoimien vallan kasvu tapahtuu samanaikaisesti diktatorisen hallinnon repression ja väkivaltakoneiston tarpeen kasvun kanssa – tätä edustavat Oboten tapauksessa turvautuminen asevoimien ja henkilökohtaisten puolisotilaallisten joukkojen tukeen poliittisten vastustajiensa syrjäyttämisessä. Asevoimista tulee tällöin osa autoritaarisen kontrollin ja autoritaarisen vallanjaon ongelmien ratkaisua, koska asevoimien väkivaltakoneistolla on mahdollista vastata laaja-alaiseen vastarintaan kansan keskuudesta, ja hiljentää diktatuurin eliitin keskuudessa ilmenevä vastarinta.⁸² Samalla asevoimille aukeaa kuitenkin mahdollisuus itsenäiseen vallantavoitteluun siviilihallinnon kustannuksella, kun niistä tulee välttämätön työkalu

⁷⁷ Donnelly, J. 1987, 389 – 391.

⁷⁸ Mutibwa, P. 2010, 38 – 39.

⁷⁹ Donnelly, J. 1987, 390.

⁸⁰ Kannyo, E. 1987, 300 – 301.

⁸¹ Svolik, M. 2012, 158 – 159.

⁸² Svolik, M. 2012, 124 – 125.

autoritaariselle hallinnolle. Tällöin asevoimien haluun kaapata valta vaikuttaa se, mikäli asevoimat kokevat siviilihallinnon esteenä sen resurssien- ja vallanhankinnalle: jos siviilihallinto osoittautuu asevoimille epämieluisaksi, on vallankaappaus todennäköinen.⁸³ Svolikin mukaan Idi Aminin vallankaappaukseen johtanut kehitys on erinomainen esimerkki siviilihallintoon perustuvan diktatuurin muuttumisesta sotilasdiktatuuriksi.⁸⁴ Oboten vallan keskitys ja turvautuminen asevoimien ja erityisesti Aminin tukeen synnytti asevoimien taholta tapahtuvan vallankaappauksen riskin, joka johti toimintaan näiden kahden henkilön valtakamppailun kiristyessä.

Oboten presidentiksi julistautumista seurasivat lainsäädännön ja hallinnon laaja uudistaminen. Pääministerin virka lakkautettiin ja pääministerin valtaoikeudet siirrettiin presidentille ja myös paikallishallintoa keskitettiin keskushallinnon käsiin. 1966 tuli voimaan myös Ugandan uusi perustuslaki, joka lakkautti vanhat kuningaskunnat ja syrjäytti näin suuren määrän Oboten poliittisia kilpailijoita. Täydellisen otteen vallasta Obote saavutti, kun vuoden 1967 parlamenttivaalit siirrettiin pidettäväksi vuonna 1971.⁸⁵ Vallan keskittäminen, Oboten presidentiksi julistautuminen ja laajat pidätykset ja väkivaltaisuudet johtivat turhautumiseen ja vihaan hallintoa kohtaan. Kansan vastarintaan – eli autoritaarisen kontrollin ongelmaan – hallinto vastasi nojautumalla vallassaan yhä vahvemmin asevoimien ja Oboten henkilökohtaisten sotilaallisten joukkojen tukeen.⁸⁶ Hallinnon tullessa riippuvaiseksi asevoimista tuli niistä keskeinen vaikuttaja Ugandan poliittisella kentällä. Konkreettisenä osoituksena Oboten tarpeesta säilyttää asevoimien suosio, on mainittavissa esimerkiksi, että Ugandan asevoimien budjetin osuus Ugandan valtionbudjetista nousi vuosien 1967 – 1968 välillä 4,4 prosentista peräti 12,3 prosenttiin.⁸⁷

Obote vähensi toiminnallaan kansan vastustuksen mahdollisuutta ja nosti asevoimat asemaan, jossa niiden nauttimat etuoikeudet olivat suorassa törmäyskurssissa hallinnon kanssa. Autoritaarisen kontrollin ongelman ratkaisu johti pahenevaan autoritaarisen vallanjaon ongelmaan. Svolikin teorian mukaan tässä tilanteessa asevoimien kyky luottaa, että hallinto ei yritä kaventaa sen saavuttamia etuja ja hallinnon usko, että asevoimat eivät käytä väkivaltakoneistoa vallankaappauksen suorittamiseen, ohjaavat näiden kahden tahon

⁸³ Svolik, M. 2012, 125 – 127.

⁸⁴ Svolik, M. 2012, 158 – 160.

⁸⁵ Jørgensen, J. 1981, 252 – 253.

⁸⁶ Mutibwa, P. 2010, 58 – 61.

⁸⁷ Jørgensen, J. 1981, 255.

vuorovaikutusta.⁸⁸ Ugandassa tämä tasapaino kiteytyi nähdäkseni Oboten ja Aminin väliseen suhteeseen.

Asevoimien vallan kasvaessa myös Aminin suosio oli kasvanut huimasti. Obote yritti vähentää Aminin valtaa asevoimien keskuudessa käytännössä alentamalla hänet puolustusvoimien päälliköksi⁸⁹ vuonna 1970 ja nimittämällä itselleen suotuisia upseereita asevoimien ylimpään johtoon – erityistä suosiota nauttivat Oboten oman etnisen ryhmän, langi-kansan ja hänelle suosiollisen acholi-kansan jäsenet.⁹⁰ Tämän lisäksi Obote oli alkanut suosia perustamiaan asevoimien ulkopuolisia puolisoitaallisia joukkojaan⁹¹ vallankäytössään, joiden kautta hallinto käytti väkivaltaa hyvin samalla tavalla kuin Amin myöhemmin.⁹² Tämä lisäsi Oboten kohtaamaa uhkaa asevoimien suunnalta, koska asevoimien kannalta niiden komentoketjun ulkopuolinen väkivaltakoneisto oli uhka niiden väkivallan monopolille.

Keskittäessään valtaansa suoraan omassa hallinnassaan oleville, asevoimien ja siviilihallinnon komentoketjujen ulkopuolisille ryhmittymille, Obote alkoi ajaa vahvasti sosialistista politiikkaa. Vuonna 1967 hän aloitti niin kutsutun ”*Liike vasemmalle*”-kampanjansa⁹³ ja 1969 julkaistiin niin kutsuttu ”*Tavallisen miehen julistus*”⁹⁴, näillä toimilla Obote pyrki Ugandan talousjärjestelmän muuttamiseen sosialistiseksi – ainakin teorian tasolla. Vuoteen 1970 mennessä peräti 60% Ugandassa toimineista yrityksistä oli kansallistettu.⁹⁵ Samalla Obote julisti Ugandaan yksipuoluejärjestelmän, jonka ainoa sallittu puolue oli UPC. Ugandan tärkeimmille liittolaisille, Iso-Britannialle, Israelille ja Yhdysvalloille Oboten politiikka aiheutti kylmän sodan ajan valtapelissä harmaita hiuksia ja niille Oboten syrjäytys vallasta olikin tervetullut muutos. Oboten sosialistinen politiikka haittasi myös Ugandalaisia. Yritysten kansallistaminen johti ulkomaisten sijoitusten romahdukseen. Lisäksi Oboten pyrkimys afrikkalaistaa maan talousjärjestelmä – taloudellisesti mahtavan aasialaisvähemmistön oikeuksia kaventamalla ja jopa epäämällä heidän kansalaisuutensa –

⁸⁸ Slovik, M. 2012, 125 – 126.

⁸⁹ Aminin uusi titteli oli *Chief of the Defence forces*, joka oli käytännössä seremoniallinen arvonimi. Tätä ennen Aminin titteli oli *Commander-in-chief of the Ugandan Armed Forces*. Mutibwa, P. 2010, 72 – 73.

⁹⁰ Mutibwa, P. 2010, 71 – 73.

⁹¹ Näitä olivat General service unit (GSU) ja Special Research Bureau (SRB). Amin perusti valtaannousta omat yksikkönsä näiden tilalle tavoitteenaan Oboten tavoin vahvempi kontrolli asevoimista.

⁹² Mutibwa, P. 2010, 72.

⁹³ ”*Move to the Left*”.

⁹⁴ ”*Common man’s Charter*”.

⁹⁵ Mutibwa, P. 2010, 69 – 70.

1960-luvun lopulla johti maan teollisuuden ja kaupankäynnin taantumaan ja aiheutti erityisesti yhteiskunnan alimmalle kansanosalle vaikeuksia.⁹⁶

Nämä tekijät, yhdessä maan taloutta heikentäneen globaalin talouden laskusuhdanteen kanssa, johtivat väkivaltaisen ryöstelyn, kondoismin⁹⁷ yleistymiseen eri puolilla Ugandaa.⁹⁸ Oboten vastaus kondoismiin oli tiukennettu turvallisuuspolitiikka ja asevoimien ja omien turvallisuusjoukkojen hyödyntäminen maan sisäisen tilan rauhoittamisessa – repression rooli vallankäytössä vahvistui.⁹⁹ Obote onnistuikin politiikallaan varsin nopeasti samalla syrjäyttämään vahvimmat kilpailijansa Ugandan poliittiselta kentältä ja menettämään suurimman osan tärkeimmistä tukijoistaan maan sisä- ja ulkopolitiikassa. Samalla maan hallintoon oli syntynyt yhden puolueen ja yhden henkilön henkilökohtaiseen valtaan nojaava järjestelmä, johon kansa oli tyytymätön, ja jonka kaatamiseen tarvittiin vain Oboten syrjäyttäminen. On nähdäkseni perusteltua sanoa, että Obote loi omalla toiminnallaan tilanteen, jossa Aminin vallankaappaus oli mahdollinen.

Aminin vallankaappaus tapahtui alkuvuodesta 1971 ja oli seurausta Oboten pyrkimyksestä poistaa Amin heidän välisestä valtakamppailustaan. Oboten voi arvioida luottaneen valta-asemaansa, sillä 24.1.1971 hän päätti osallistua Kansainyhteisön kokoukseen Singaporessa. Lähtiessään hän jätti Aminille määräyksen tehdä selvitys asevoimien rahankäytöstä, jossa Aminia syytettiin 2,5 miljoonan Ugandan shillingin katoamisesta. Lisäksi Aminin tuli selittää poliisitutkinnassa löydetty yhteys Aminin merkittävimmän kilpailijan, prikaatinkenraali Pierino Okoyan ja tämän vaimon murhiin vuotta aiemmin – Aminin uskottiin olleen murhan taustalla.¹⁰⁰ Amin ymmärsi, että Oboten syytökset häntä kohtaan tietäisivät todennäköistä pidätystä, samalla puuttuminen asevoimien rahankäyttöön oli suora osoitus hallinnon pyrkimyksestä kaventaa asevoimien saavuttamaa valta-asemaa. Lisäksi Amin luki tilanteen sotilaallista valtatasapainoa onnistuneesti: Obote oli poissa maasta, joten hänen oli vaikea ohjata vastarintaa kapinoivan armeijan liikkeitä vastaan.

⁹⁶ Jørgensen, J. 1981, 248 – 252.

⁹⁷ Kondoismi-termillä viitataan Itä-Afrikan alueella ilmenneeseen väkivaltaisen ryöstelyn kulttuuriin, jossa ryöstely ja väkivallankäyttö ovat erityisesti henkilökohtaisesti kohdennettuja. Kondoismin katsotaan olevan erityisesti Afrikan ja Aasian kehittyvien alueiden ongelma. Kondoismin määritelmän on luonut Lutakome Kayiira väitöskirjassaan ”*Violence in kondoism: the rise and nature in violent crime in Uganda.*” (1977), teosta ei ole luettavissa Helsingin yliopistolla.

⁹⁸ Jørgensen, J. 1981, 245 – 247.

⁹⁹ Mutibwa, P. 2010, 69 – 70.

¹⁰⁰ Mutibwa, P. 2010, 74 – 75, myös Kiwanuka S. 1978, 85 – 87.

Amin reagoi Oboten uhkaukseen suunnitelmalla, jossa Obote olisi murhattu tämän lentokoneen laskeutuessa Entebben lentokentälle hänen palatessaan Singaporesta. Henry Kyemban mukaan Obote sai kuitenkin hänelle uskollisista lähteistä raportin Aminin juonesta ja muutti matkasuunnitelmiaan. Obote vastasi Aminin toimiin antamalla puhelimitse Singaporesta määräyksen pidättää Amin ja tämän oletetut liittolaiset.¹⁰¹ Amin sai joukkonsa liikkeelle nopeasti ja aamulla 25.1.1971 Aminille uskolliset joukot olivat ottaneet valtaansa keskeiset asevoimien varastot ja kasarmit ja valloittaneet Ugandan pääkaupungin Kampalan ja maan suurimman lentokentän Entebbessä.

Aminin vallankaappausta on luonnehdittu rauhanomaiseksi ja lähes verettömäksi. Tähän kuvaan on syynä median keskittyminen pääkaupunki Kampalan alueelle, jossa taisteluita käytiin varsin vähän.¹⁰² Myös Aminin esiintyminen julkisuudessa tukee kuvaa rauhanomaisesta aseellisesta vallankaappauksesta. Videolähde SYND 28-1-71¹⁰³, on Aminin pitämä lehdistön tiedotustilaisuus Kampalassa muutamaa päivää vallankaappauksen jälkeen. Amin aloittaa puheensa painottamalla, että

*”Yhdenkään maan ei tule pelätä – – uudessa hallinnossani tulen kunnioittamaan kaikkia sopimuksia, jotka entinen hallinto on allekirjoittanut. Tämä on kohta numero yksi. Numero kaksi: Me luotamme Yhdistyneisiin Kansakuntiin. Numero kolme: Me luotamme Afrikan yhtenäisyysjärjestöön. Numero neljä: Me uskomme Itä-Afrikan yhteisöön. Numero viisi, me tulemme ylläpitämään hyviä suhteita kaikkien maailman maiden kanssa.”*¹⁰⁴

Aminin lista on selvästi suunnattu rauhoittamaan Ugandan liittolaisia ja Ugandan tilanteesta huolestunutta kansainvälistä yhteisöä. Vallankaappaus on onnistunut, mutta demokraattisesti valitun johtajan syrjäyttänyt sotilaskomentaja on vielä näin pian vallankaappauksen jälkeen epävakaa asemassa: rauhoittelulla Amin pyrkii nähdäkseni välttämään ulkovaltojen puutumisen Ugandan tilanteeseen. Kansainvälisten yhteisöjen korostamisella ja Ugandan tekemien sitoumusten painotuksella on nähdäkseni kuitenkin toinenkin tarkoitus. Amin

¹⁰¹ Kyemba, H. 1977, 44.

¹⁰² Mutibwa, P. 2010, 81.

¹⁰³ SYND 28-01-1971, 1971.

¹⁰⁴ “All, foreing counry, should not fear – – in my new government I will honor all agreement, signed by the former government. This is point number one. Number two: we believe in United Nations. Number three: We believe in Organization of African Unity. Number four: We believe in East-African Community. Number five, we shall maintain good relations with all countries throughout the World.” SYND 28-01-1971, 1971.

osoittaa puheessaan omaavansa vallan päättää näistä seikoista Ugandan johtajana. Tämä vallan korostaminen ja de facto vallan pitäminen Ugandan pääkaupungissa kääntyi nopeasti kansainvälisen yhteisön hyväksynnäksi, kun ensimmäisten joukossa Aminin uuden hallinnon tunnustivat Iso-Britannia, Israel ja jopa Neuvostoliitto.¹⁰⁵

Aminin esiintymistyyli tiedotustilaisuudessa on hänen vahvasta viestistään huolimatta varovainen ja jopa nöyrä. Hän puhuu hallinnostaan monikossa, vähentäen näin omaa auktoriteettiaan ja hikoilee huomattavan hermostuneena lukiessaan listaansa paperilta takertelevalla englannin kielellä. Aminin esityksestä saa kuvan sotilaasta, jota poliittinen valta näyttää lähinnä pelottavan. Tämä tyyli on osa sotilaan ja kansan miehen roolissa esiintyvän Aminin vaikutuskeinoja. Hänen esiintymisestään ei saa kuvaa vallan anastaneesta diktaattorista tai vallanhimosta, vaan hän vaikuttaa toimineen velvollisuudesta ja halunneen ennen kaikkea Ugandan parasta. Phares Mutibwan mukaan tämä vaikutelma oli osa Aminin vallankäyttöä hänen valtakautensa alussa. Amin korosti ettei hän halunnut olla vallassa, vaan hän halusi syrjäyttää korruption ja autoritaarisuuden riivaaman vanhan hallinnon ja ”palata takaisin kasarmille.”¹⁰⁶ Suora vallankäytön retoriikka ja kansainvälisen yhteisön puhuttelu Ugandan johtajana puhuvat kuitenkin nähdäkseni omaa kieltään Aminin aikeista, ainakin välittömästi vallankaappauksen jälkeen.

Tiedotustilaisuuden loppupuolella toimittajat kyselevät Aminilta Ugandan sisäisestä tilanteesta ja vallankaappauksen mahdollisista seurauksista Itä-Afrikan kannalta, samalla paljastuu äärimmäisen käytännöllinen osoitus Aminin valta-asemasta:

Toimittaja: ”*Oletteko kuulleet mitään uutta aamulla mainitsemastasi tiedustelutiedosta, teidän ylhäisyytenne?*”

Amin: ”*En, mutta olemme valmiudessa ja odotamme vielä tietoja.*”

Toimittaja: ”*Onko olemassa mahdollisuus, että Itä-Afrikan yhteisön sisällä syttyy sota?*”

¹⁰⁵ Jørgensen, J. 1981, 272.

¹⁰⁶ Mutibwa, P. 2010, 76.

Amin: *“Minulla ei ole mitään aikeita käydä sotaa mitään maata vastaan ilman syytä.”*¹⁰⁷

Puheen loppu sisältää näin ollen lisää kansainväliselle yhteisölle osoitettua rauhoittelevaa sävyä, mutta nähdäkseni se pyrkii samalla hälventämään Ugandan sisäiseen tilanteeseen ja erityisesti oletettuihin väkivallantekoihin kohdistuneita huhuja. Aminista saa kuvan, että maan sisäinen tilanne on varsin rauhallinen, Aminilla ei ole mitään mainittavaa sotilastiedustelusta tai väkivaltaisuuksista. Huolimatta Aminin vaatimattomasta esiintymisestä, toimittajan lisäämä arvonimi *”Teidän ylhäisyytenne”*, tarjoaa valoa Aminin vallan todellisesta tilasta. Vaikka Aminin on vielä näin pian vallankaappauksensa jälkeen rauhoitettava kansainvälistä yhteisöä – ja samalla Ugandan sisäisiä valtioryhmiä – ei ole epäilystäkään, hän on Ugandan todellinen vallankäyttäjä.

Julkisuudessa korostuneesta kuvasta huolimatta vallankaappaus ei todellakaan ollut veretön. Vaikka Kampalassa väkivaltaisuuDET jäivät varsin vähäisiksi johtuen suurelta osin vallankaappauksen saavuttamasta suosiosta Kampalassa ja ympäröivällä Bugandan alueella. Käytiin eri puolilla Ugandaa verisiä taisteluja Aminin tukijoiden ja Obotelle uskollisten joukkojen välillä.¹⁰⁸ David Martin kuvaa kirjassaan, kuinka väkivaltaisuuksissa tulilinjalle joutuivat erityisesti acholi-, langi- ja iteso -kansoihin kuuluneet asevoimien ja poliisin jäsenet ja sellaiset asevoimien osastot, jotka olivat olleet Oboten liittolaisia tai joiden Amin pelkäsi kääntyvän sellaisiksi mahdollisen vastavallankaappauksen tapahtuessa.¹⁰⁹ Esimerkiksi Moroton sotilastukikohta oli eristyneen sijaintinsa ja hyvän varustelunsa ansiosta pysynyt suurelta osin syrjässä vallankaappauksen taisteluista ja olisi ollut vaikea valloitettava Aminille. Martinin mukaan Amin onnistui, korostamalla tukikohdan sotilaiden välisiä etnisiä erimielisyyksiä ja käyttäen henkilökohtaista suhdettaan yhteen varuskunnan upseereista, ajamaan varuskunta sisäiseen konfliktiin, jonka voittajana selviytyivät Aminin tukijat.¹¹⁰ VäKivalta kohdistui näin ollen Aminin mahdollisiin vastustajiin, kiintoisasti tähän ryhmään

¹⁰⁷ Toimittaja: “Have you heard any more from your intelligence that you mentioned this morning, excellency?” Amin: “No, but we are standby waiting for them.”

Toimittaja: “Could there be a possibility of a war between two countries in the East African community?”

Amin: “I have no any intention of fighting any country at all without any cause.” SYND 28-01-1971, 1971.

¹⁰⁸ Jørgensen, J. 1981, 271 – 272.

¹⁰⁹ Martin, D. 1974, 130 – 131.

¹¹⁰ Martin, D. 1974, 130 – 131.

luettiin heti valtakauden alusta alkaen acholi- ja langi-kansojen jäsenet. Amin vaikuttaa pelänneen Oboten vastavallankaappausta heti omasta valtaannoususta alkaen.

Moroton tukikohdan kohtalo on esimerkki myös toisesta syystä, miksi vallankaappaus vaikutti ulkoiselle tarkastelijalle varsin verettömältä. Aminin harjoittama väkivaltaisuus keskittyi pääasiassa asevoimien ja poliisin keskuuteen, jolloin se ei näkynyt asevoimien ulkopuolelle.¹¹¹ Amin käytti erottamisia, aseistariisuntaa, pidätyksiä ja murhia potentiaalisen vastarinnan hajauttamiseksi. Esimerkiksi Amin toteutti puhdistuksen asevoimien ylimmän johdon keskuudessa: ennen vallankaappausta asevoimien johdossa olleista 20 korkeimmasta upseerista 11 teloitettiin ensimmäisen kuukauden aikana vallankaappauksen jälkeen.¹¹² Telotettujen tilalle Amin nosti omat, suurelta osin alemmasta upseeristosta valikoimansa miehet. David Martin kuvailee kuinka maaliskuussa 1971 Aminin joukot suorittivat vastarintaan osallistuneiden ase- ja poliisivoimien henkilöiden joukkosurmia vankiloissa ja armeijan kasarmeilla eri puolilla Ugandaa.¹¹³

Asevoimien keskuudessa tapahtunut väkivallankäyttö ei nähdäkseni sovi Boyle:n ja Law'n valtionterrorismin määritelmiin, sillä siltä puuttuu julkisuus, jolla laajempaan väestöön olisi pyritty vaikuttamaan.¹¹⁴ Tältä osin Aminin väkivalta ei vielä ollut saanut valtionterrorismin tunnusmerkkejä. Väkivalta sopii kuitenkin täydellisesti Svolikin autoritaarisen vallanjaon ongelman ratkaisuksi. Aminin suorittama potentiaalisen vastarinnan syrjäyttäminen asevoimien johdosta oli nähdäkseni yksi keino ratkaista autoritaarisen vallanjaon ongelma: asevoimien vallankaappauksen jälkeen asevoimien vanha eliitti oli poistettava ja uusi eliitti nostettava valtaan. Näin uusi hallinto pystyi takaamaan asevoimien johdon uskollisuuden luomalla uuden eliitin ja diktaattorin välille riippuvuussuhteen. Uusi eliitti oli vallastaan kiitollinen uudelle hallinnolle.

Väkivallan keskittyminen poliisiin ja asevoimiin ei kuitenkaan tarkoittanut, ettei väkivaltaa olisi tapahtunut myös siviilien keskuudessa. David Martinin mukaan helmikuussa 1971 Ugandan ja Sudanin rajaseudulla Aminin joukot tappoivat lähes 600 acholi- ja langi-kansojen jäsentä. Tapetut olivat pakenevia sotilaita ja heidän perheissään sekä alueen acholi- ja langi-kansoihin kuuluneita siviilejä. Martinin mukaan pakenemassa olleet miehet teloitettiin ja

¹¹¹ ICOJ, 1974, 27.

¹¹² Jørgensen, J. 1981 267.

¹¹³ Martin, D. 1974, 132 – 135.

¹¹⁴ Boyle, E. 2015, 595 – 596 ja Law, R. 2016, 3 – 4.

naiset ja tytöt joutuivat usein seksuaalisen väkivallan kohteiksi. VäkivaltaisuuDET välttivät kansainvälisen mediahuomion, koska ne sijoittuivat varsin syrjään Ugandan ja Sudanin väliselle raja-alueelle ja tulkittiin osaksi hallinnon ja hallintoa vastustaneiden joukkojen välienselvittelyä. Lisäksi Sudanissa toimineen Anya Nya -sissijärjestön sotilaat palauttivat pakenevia ihmisiä Ugandaan Aminin joukkojen käsiin. Martin toteaaakin, että tästä syystä rajaseudun verilöylystä on vaikea saada varmoja tietoja. Martinin tietolähteenä toimii yksi vain 17:ta väkivaltaisuuksista selviytyneestä, jota hän on haastatellut Tansaniassa.¹¹⁵

Tämä selkeästi siviileihin kohdistunut julkinen väkivalta hallinnon joukkojen toimesta täyttää sekä Boylen että Law'n terrorismin määritelmät valtionterrorismista, mutta siltä puuttuu institutionaalinen järjestelmä, jonka varaan se rakentuisi.¹¹⁶ Nähdäkseni väkivalta ei ole vielä saavuttanut systemaattista roolia hallinnon työkaluna, eikä se ole riittävän laajaa, jotta se olisi sattumanvaraista ja sisältäisi tätä kautta sattumanvaraisuuden mukanaan kantaman pelotteen. Asevoimat ovat periaatteessa väkivallasta vastaava yhteiskunnan instituutio. Heiltä puuttuu kuitenkin vielä näin pian vallankaappauksen jälkeen legaalinen asema, jolla heille sallitaan väkivallankäyttö ja jolla yhteiskunnan normaalit instituutiot – oikeuslaitos ja poliisi etunenässä – on riisuttu vallastaan. Väkivallan institutionalisoituminen seurasikin nähdäkseni myöhemmin, kun asevoimat otti haltuunsa ensin Ugandan oikeusjärjestelmän, sittemmin siviilihallinnon ja liike-elämän. Väkivallan sattumanvaraisuus ja tämän kautta syntyvä pelote rakentuivat yhtä aikaa institutionalisoitumisen kanssa. Käsittelen tätä prosessia osissa 2.3, 2.4. ja 3.1

Vallankaappauksen yhteydessä syyt Aminin väkivallankäyttöön olivat nähdäkseni vahvistaa omaa valta-asemaa ja tuhota mahdollinen vastustava aines erityisesti asevoimien keskuudesta. Lisäksi väkivallan taustalla vaikutti myös etninen motiivi, joka oli nivoutunut osaksi Ugandan poliittista ja sosiaalista kenttää. Aminille Oboten suositukset acholit ja langit olivat epäilyttävä ja uhkaava väestöryhmänä ja kohtasivatkin eniten väkivaltaa Aminin hallinnon aikana.¹¹⁷ Ryhmittelen vallankaappauksen yhteydessä tapahtuneet väkivallanteot osaksi systemaattista ja suunnitelmallista väkivallankäyttöä, jolla on selkeä tavoite hallinnon kannalta: potentiaalisen vastarinnan tuhoaminen. Vastarinnan tuhoaminen ja etninen motiivi kiinnittyvät myös suoraan autoritaarisen vallanjaon ongelman ratkaisuun, joka tarjoaakin

¹¹⁵ Martin, D. 1974

¹¹⁶ Boyle, E. 2015, 595 – 596 ja Law, R. 2016, 3 – 4.

¹¹⁷ Martin, D. 1974, 137.

toisen syyn väkivallankäytölle. Aminin retoriikka vallankaappauksen yhteydessä tukee väkivallan vähemmän julkista roolia vallankaappauksen jälkeen: teot tapahtuivat suurelta osin piilossa, joten Aminin on mahdollista esiintyä rauhallisena ja velvollisuuden pohjalta toimineena sotilaana, joka palaisi takaisin kasarmille, kun ei-toivottu hallinto olisi kukistettu. Vaikka vallankaappauksen yhteydessä Amin turvautui laajaan väkivallankäyttöön, ei tuo väkivalta ollut vielä saanut sellaista institutionaalista roolia kuin minkä se sai Aminin valtaannousua seuranneina vuosina – valtionterrorismin käyttö hallinnon keinona puhkesi todella kukkaansa vasta vuonna 1972.

2.3 Ratkaisuja hallinnollisiin ongelmiin – lainsäädännön muutokset

Aminin valtaannoususta iloittiin laajasti sekä Ugandan ulkoisten liittolaisten että sisäisten valtaryhmien tahoilla.¹¹⁸ Oboten ajama sosialistinen politiikkaa oli närkeäyttänyt erityisesti Iso-Britanniaa, Yhdysvaltoja ja Israelia ja Amin nähtiin selvästi positiivisena korvaajana Obotelle. Myös Ugandan sisäiset valtaryhmät: esimerkiksi Bugandan ja Busogan kuningaskunnat, asevoimat ja osin jopa entiset Oboten hallinnon jäsenet ottivat vallanvaihdon avosylin vastaan.¹¹⁹ Ugandalaisten silmissä Aminin toivottiin tuovan mukanaan loppu ensinnäkin Ugandan siirtomaasuhteelle Iso-Britanniasta ja toisekseen Oboten autoritaariselle politiikalle.¹²⁰ Tätä ajatusta Amin hyödynsi myös retoriikassaan painottaen useaan otteeseen, että hänen ajallaan Ugandasta oli vasta tullut ”*todella itsenäinen*”¹²¹ ja jopa pröystäillen, että hän oli lyönyt Iso-Britannian imperiumin.¹²² Lisäksi Mutibwa argumentoi, että Aminin ei aluksi ollut tarkoitus pysyä vallassa, vaan pakottaa Ugandan – tai ainakin asevoimien – kannalta epämieluisaksi muuttunut hallinto pois vallasta.¹²³ Amin aloitti valtakautensa

¹¹⁸ Reid, R. 2017, 57 – 58.

¹¹⁹ Ofcansky, T. 1996, ”The Amin years”.

¹²⁰ Reid, R. 2017, 57.

¹²¹ SYND 10-8-72, 1972.

¹²² Tästä osoituksena on esimerkiksi Aminin myöhemmin itse itselleen antamansa arvonimi ”*Hänen korkeutensa, Elinikäinen presidentti, Sotamarsalkka Al Hadøi, Tohtori Idi Amin Dada, VC, DSO, MC, Kaikkien maan eläinten ja merten kalojen herra, Brittiläisen imperiumin valloittaja Afrikassa yleisesti ja etenkin Ugandassa, Toisen maailmansodan sankari ja Skotlannin viimeinen kuningas.*” ”*His Excellency, President for Life, Field Marshal Al Hadji Doctor Idi Amin Dada, VC, DSO, MC, Lord of All the Beasts of the Earth and Fishes of the Seas and Conqueror of the British empire in Africa in General and Uganda in Particular, Hero of the Second World War and The last King of Scotland.*”

¹²³ Mutibwa, P. 2010, 84 – 85.

riemusaatossa ja korosti olevansa vain väliaikainen vallanpitäjä, joka luovuttaisi vallan siviilihallinnolle, kun maan sisäiset olot olisi ensin rauhoitettu. Näin ei koskaan tapahtunut.

Amin oli nojannut ennen vallankaappausta asevoimissa alempien upseereiden suosioon. Etnisesti Aminin tukiryhmä asevoimissa koostui puolestaan pääasiassa Länsi-Niilin kakwoista, nuubialaisista ja sudanilaisista sotilaista.¹²⁴ Tämän lisäksi Amin alkoi suosia erityisesti muslimeja virkamiehistössään ja upseeristossaan – maassa, jossa väestöstä vain noin 5% oli muslimeja. Islamiin kääntymisestä rakentuikin nopeasti keino yhteiskunnalliseen nousuun Aminin hallinnossa.¹²⁵ Nämä ryhmät nauttivat Aminin suosiota myös tämän rakentaessaan omaa hallintoaan Ugandan asevoimien ja siviilihallinnon keskuudessa. Aminin luottamus kakwoihin ja nuubialaisiin on selitettävissä osin hänen omalla etnisellä taustallaan, Amin oli kakwa ja kotoisin Länsi-Niilin alueelta Sudanista. Toisaalta näiden ja muiden Ugandan vähemmistöryhmien suosiminen oli edullista, sillä Aminin suosio tarjosi näille ryhmille väylän aiemmin mahdottomaan yhteiskunnalliseen nousuun, mikä varmisti Aminin suosion näiden ryhmien keskuudessa ja teki Aminista välttämättömän näiden ryhmien tulevaisuuden kannalta. Sama logiikka takasi myös nopeita ylennyksiä ja huomattavia palkankorotuksia saaneiden uusien upseereiden uskollisuuden. Tämä pienen eliittiryhmän rakentaminen oli Aminille keino vastata samanaikaisesti autoritaarisen vallanjaon ongelmaan: vanha eliitti korvattiin uudella, joka oli kiitollinen asemastaan suoraan Aminille. Uusi eliitti oli heti valtaan päästessään riippuvainen uuden hallinnon säilymisestä ja jatkuvuudesta.

Vallankaappauksen yhdeksi syyksi Amin oli ilmoittanut Oboten autoritaarisen politiikan ja poliittiset vangitsemiset.¹²⁶ Alle viikko vallankaappauksen jälkeen Amin olikin vapauttanut suuren määrän poliittisia vankeja osana valtansa vakiinnuttamista.¹²⁷ Maaliskuussa 1971 pidätettynä oli kuitenkin jo yli 1000 poliittista vankia – pääasiassa acholi ja langi -kansojen jäseniä – sotilaita, poliiseja ja siviilejä.¹²⁸ ICOJ:n raportissa todetaan, että pidätyksistä ja väkivaltaisuuksista olivat vastuussa suoraan Aminin ja hänen läheistensä hallinnassa olleet asevoimien, State Research Bureaun (SRB), Public Security Unit:n (PSU) ja sotilaspoliisin jäsenet.¹²⁹ Pidätysten kautta PSU:n kasarnit Nagurussa, SRB:n päämaja Nakaserossa,

¹²⁴ Jørgensen, J. 1981, 269 – 271.

¹²⁵ Kyemba, H. 1977, 96 – 98.

¹²⁶ Mutibwa, P. 2010, 85 – 86.

¹²⁷ Reid, R. 2017, 59.

¹²⁸ Martin D. 1974, 56 – 57.

¹²⁹ Amnesty International, 1978, 3 – 5, ICOJ, 1974, 16 – 17, Kiwanuka, S. 1978, Passim, Kyemba, H. 1977, Passim ja Martin, D. 1974, Passim.

sotilaspoliisin kasarit Makindyessa ja Luziran vankila-alue Kampalassa ja SRB:n ja PSU:n käytössä olleet poliisiasemat ja jopa yksityisasunnot muuttuivatkin väkivaltainstituution toimintaympäristöksi.¹³⁰

Näin piilossa tapahtuvien väkivallantekojen voisi katsoa olevan yhteensopimattomia Boylen ja Law'n terrorismin määritelmien kanssa. Kyemba kuitenkin toteaa kirjassaan, että ihmisiä pidätettiin kodeistaan, ravintoloista, hotelleista ja kahviloista tavalla, jossa turvallisuusjoukkojen henkilöstö oli tunnistettavissa ja väkivallankäyttöä ei piiloteltu sivustakatsojilta.¹³¹ Nähdäkseni laajat ja väkivaltaiset vangitsemiset ja ihmisten katoamiset ovat yleisyytensä ansiosta luokiteltavissa julkiseksi väkivallankäytöksi, mikä sopii Law'n ja Boylen määritelmiin: väkivallan institutionalisoituminen alkoi välittömästi vallankaappauksen jälkeen, lainsäädännön uudistukset viimeistelivät tämän kehityksen, joten niitä on syytä tarkastella lähemmin. Vangitsemisten ja väkivallan prosessi osui tässä vaiheessa vielä sen verran systemaattisesti Aminin kannalta potentiaalisesti uhkaaviin yhteiskunnan jäseniin, että väkivalta on nähdäkseni määriteltävissä tältä osin systemaattiseksi ja suunnitelmalliseksi.

Pidätysten ja väkivaltaisuuksien laajuus aiheutti nopeasti ongelman Aminin vallalle: Ugandan vuoden 1966 perustuslaki oli voimassa koko Aminin valtakauden ajan ja laissa asevoimille ja hallinnolle oli annettu hyvin erilaiset valtaoikeudet kuin mitä Amin todellisuudessa käytti.¹³² Aminin hallinnon kaltaisen autoritaarisen diktatuurin analysoiminen legaaliselta kannalta onkin tästä syystä osin kyseenalaista: lainsäädännön sisältö ei vastannut yhteiskunnallista todellisuutta. Lainsäädännön käyttö vallan legitimoimisessa, vaikkakin vain muodollisesti oli nähdäkseni kuitenkin erittäin tehokas keino Aminin vallan pönkittämiseksi. Legaalinen, tarkoituksellisen monimutkainen ja monitulkintainen kapulakieli tarjoaa diktaattorille mahdollisuuden tulkita lakia omien tarkoitusperiensä mukaan ja korostaa näin hallinnon ulospäin esittämää kuvaa sen laillisuudesta. Samalla hallitsijan oli mahdollista erottaa itsensä hallinnon käyttämisestä käytännön ongelmista, joita uusi lainsäädäntö synnyttää. Aminin oli mahdollista väittää, että vain hän ymmärsi lakien todellisen merkityksen ja hän oli ainoa, joka saattoi tehdä niiden pohjalta oikeaksi luokiteltavat tulkinnat. Näin ollen kaikki laiminlyönnit,

¹³⁰ Amnesty International, 1978, 13 – 14.

¹³¹ Kyemba, H. 1977, Passim.

¹³² ICOJ, 1974, 13.

epäkohdat ja ongelmat johtuvat koneistosta, joka lakeja toteuttaa, eivätkä diktaattorista tai järjestelmästä itsessään.

Osoituksena Aminin pyrkimyksestä korostaa hallintonsa legaalisuutta, onkin huomattavat määrät lavastettuja rikostutkintoja, joita Amin teetti, kun hallinnon väkivaltaisuus herätti liikaa huomiota. Tutkimusten tarkoitus oli nähdäkseni toisaalta siivota ei-toivottua käytöstä asevoimista ja toisaalta vahvistaa kuvaa Aminista laillisena vallankäyttäjänä. Esimerkiksi *Philadelphia Evening Bullet*-lehden toimittajan, Nicholas Strohin ja Makereren yliopistossa sosiologian luennoitsijana työskennelleen Robert Siedlen katoaminen heinäkuussa 1971 pakotti Aminin teettämään ensin kaksi tuloksetonta tutkimusta asevoimien keskuudessa ja lopulta hankkimaan brittiläisen oikeudentuomari Jeffrey Jonesin suorittamaan riippumattoman tutkimuksen miesten katoamisesta.¹³³ Siedle ja Sroh olivat Yhdysvaltain kansalaisia, joten paine Aminin suuntaan oli huomattava. Kyemba toteaa kirjassaan, että kaksikko oli päätenyt Mbararan kasarmille etsimään haastattelutietoa huhutuista massateloituksista kasarmilla. Mbararassa yksi Aminin ylentämistä upseereista, majuri Juma Aigan, oli ajautunut riitaan kaksikon kanssa ja Kyemban mukaan kaksikko oli murhattu ja haudattu lähelle kasarmeja. Kyemba toteaa, että Aigan nähtiin ajelemassa Strohin autolla vain päiviä murhan jälkeen.¹³⁴ Jones suoritti tutkimuksensa – huomattavissa vaikeuksissa – ja löysi jopa syyllisiä. Amin leimasi nopeasti Jonesin vakoojaksi ja brittiläiseksi panettelijaksi ja Jones joutui pakenemaan Ugandasta.¹³⁵ Tutkinta siis kyllä tehtiin ja Amin esitti, että hän oli tehnyt kaikkensa auttaakseen tutkimuksia. Vika ei näin ollen ollut Aminissa, eikä Ugandaan rakennetussa legaalيسessa järjestelmässä, joka pyrki – Aminin mukaan – parhaansa mukaan auttamaan Jonesia, vaan syy epäonnistumiseen oli ensisijaisesti puolueellisessa ja vihamielisessä tutkijassa, jolla oli henkilökohtainen kauna Aminia vastaan.

Mielestäni on myös tärkeää ymmärtää uuden lainsäädännön merkitys uuden hallinnon uskottavuutta korostavana tekijänä. Ugandan johtoon noussut afrikkalainen hallinto – Aminin tapauksessa populistinen hallinto, joka korosti taistelevansa aktiivisesti sekä afrikkalaisten että mustan rodun puolesta – on ymmärrettävissä ainakin osittaisena ihailun ja ylpeyden kohteena ugandalaisten kannalta. Aminin uusi lainsäädäntö näyttäytyi samanaikaisesti pyrkimyksenä ratkaista Ugandan yhteiskunnallisia ongelmia ja vastustaa Iso-Britannian

¹³³ Martin, D. 1974, 142 – 143.

¹³⁴ Kyemba, H. 1977, 57 – 59.

¹³⁵ Martin, D. 1974, 142 – 144.

ylivaltaa Ugandan taloudessa ja politiikassa. Siirtomaaperinteellä oli kuitenkin nähdäkseni myös toinen vaikutus, joka liittyy siihen tapaan, jolla lakeja uudistettiin Aminin hallinnossa. Siirtomaahallinnon alaisuudessa afrikkalaisväestö oli tottunut emämaan päätöksellä ja ohjauksella tuotettuun lainsäädäntöön, joka pohjimmiltaan oli saneltu Ugandan ulkopuolisten tahojen toimesta. Diktatuurin tekemät oikeusjärjestelmän ja lainsäädännön uudistukset eivät näin ollen eronneet radikaalisti väestön kokemasta tavasta tuottaa uutta lainsäädäntöä – uudet lainsäätäjät olivat sentään afrikkalaisia. Näin ollen siirtomaajärjestelmän rakentamaa mallia voi pitää yhtenä selittävänä tekijänä Aminin paikoin järjestömältä kuulostavan lainsäädännön saaman hyväksynnän taustalla. Oboten valtakauden alussa syntynyt demokraattinen järjestelmä oli vielä niin alkutekijöissään, etteivät sen organisaatio ja traditio kestäneet diktatuurin mukanaan tuomaa painetta. Vastarintaa ei syntynyt, koska laajemmalla väestöllä ei ollut kykyä tai uskallusta puuttua tilanteeseen.

Oikeusjärjestelmän hajottaminen ja korvaaminen väkivallan instituutiolla, valeoikeuden käytöllä ja Aminin mielivallalla tapahtui nopeasti vallankaappauksen jälkeen. Vuosien 1971 ja 1972 aikana asevoimien, SRB:n, PSU:n ja sotilaspoliisin henkilöstölle annettiin lainsäädännön kautta käytännössä vapaus pidättää, vangita ja tuomita kuka tahansa, jonka uskottiin tehneen tai olleen aikeissa tehdä rikos.¹³⁶ Asevoimien valtaoikeuksien laajentaminen, yhdessä keväällä 1971 annetun määräyksen kanssa, jonka varjolla poliittinen toiminta kiellettiin seuraavien viiden vuoden ajaksi, toimivat pohjana väkivallan institutionalisoitumiselle ja asevoimien kontrollille Ugandan hallinnosta. *ICOJ*:n raportti painottaakin näiden uudistusten merkitystä Ugandan oikeuslaitoksen ja lainsäädännön alasajossa.¹³⁷ Lainsäädännön muutosten tarkastelu omana kehityksenään auttaa hahmottamaan asevoimien vallan kasvua ja sen pohjalta on havaittavissa kaksi keskeistä syytä hallinnon väkivaltaisille toimille, jotka määrittävät koko Aminin valtakautta: asevoimien koon kasvun myötä lisääntyvä rahoituksen tarve ja hallinnon toimijoiden – myös Aminin – mielivaltaisuus.

Vuoden 1971, asetus numero 13 määrää pidätyksistä seuraavasti:

”Sotilas tai vankilan upseeri saa, ilman oikeuden määräystä ja ilman etsintälupaa pidättää henkilön, jonka hän epäilee järkevin perustein tehneen tai olleen aikeissa tehdä minkä tahansa seuraavista rikoksista: rikkomus henkilöä

¹³⁶ ICOJ, 1974, 14 – 19.

¹³⁷ ICOJ, 1974, 13.

*kohtaan, rikkomus omaisuutta kohtaan tai vahingon aiheuttaminen omaisuudelle.”*¹³⁸

Näin Aminin turvallisuusjoukot saivat vapauden byrokraattisesta oikeudenkäytöstä ja samalla aukesi mahdollisuus pidätyksille ja syytöksille turvallisuusjoukkojen henkilöstön henkilökohtaisen harkintakyvyn mukaan. Asetus sisältää myös paradoksin, sillä ”*olla aikeissa tehdä rikos*” viittaa tulevaan toimintaan, jota ei ole vielä tapahtunut. Asetus legitimoii väkivallankäytön hallinnon sellaisille toimijoille, jotka olivat Aminin kontrollissa ja asetti nämä toimijat oikeusjärjestelmän ulkopuolelle. Legitimaatio ei kuitenkaan tapahtunut demokraattisen tai hallinnollisen prosessin, vaan hallinnon diktatorisen päätöksen kautta: väkivalta on legitiimiä vain sen käyttäjien päätöksen perusteella ja eroaa näin demokraattisen valtion väkivaltakoneiston, kuten poliisin toiminnasta. Turvallisuusjoukkojen oikeutta pidättää tuettiin vielä hallintoa suojaavalla lakiasetuksella alkuvuodesta 1972, jonka julistettiin tulleen voimaan takautuvasti ja koskevan hallinnon toimia aina vallankaappauksesta asti. Asetuksessa määrättiin seuraavasti:

*”Minkään lain nojalla yhdenkään oikeuden ei tule tehdä minkäänlaista päätöstä, määräystä tai myöntää minkäänlaista korvausta tai avustusta missään toimissa hallintoa tai hallinnon auktoriteetilla toimivan henkilön tekoja tai hänen määräämiään tekoja vastaan, milloin nuo teot on tehty yleisen järjestyksen tai yleisen turvallisuuden takaamiseksi missään päin Ugandassa, Ugandan puolustamiseksi tai kurin ja laillisen järjestyksen ylläpitämiseksi tai mistään syyistä liittyen, seurauksena tai osana näitä tarkoituksia aikajaksolla 24.1.1971 aina sellaiseen päivämäärään saakka, jonka presidentti tulee päättämään.”*¹³⁹

Asetus suojasi hallinnon jäsenet oikeustoimilta, joita olisi saatettu käyttää heitä vastaan. Samalla tämä asetti oikeuslaitoksen jäsenet suoraan vaaraan, mikäli he yrittivät vastustaa

¹³⁸ ”A soldier or a prison officer may, without an order from a court and without a warrant, arrest any person whom he suspects on reasonable grounds of having committed or being about to commit any of the following offences: an offence against the person, an offence relating to property or malicious injury to property.” ICOJ, 1974, 14.

¹³⁹ ”Notwithstanding written or any other law, no court shall make any decision, order or grant any remedy or relief in any proceedings against the government or any person acting under the authority of the government in respect of anything done or omitted to be done for the purpose of maintaining public order or public security in any part of Uganda, or for the defence of Uganda, or for the enforcement of discipline or law and order or in respect of anything relating to, consequent upon or incidental to any of those purposes during period between 24.1.1971 and such date as the president shall appoint.” ICOJ, 1974, 19.

hallinnon toimia. Asetuksen myötä oikeuslaitoksella ei ollut enää käytännössä mitään valtaa turvallisuusjoukkojen jäseniin tai Aminiin ja hänen ministereihinsä. Teoriassa edes Aminin asettaman lainsäädännön rikkomisesta ei voitu syyttää Aminin hallinnon toimijoita. Strohin ja Siedlen tapaus on yksi esimerkki reaktiivisen väkivallan noususta: heidät tappaneiden sotilaiden väkivallankäyttö oli Aminille yllätys – tältä osin väkivalta oli siis myös satunnaista – ja ennen kaikkea se kumpusi reaktiona hallintoa kritisointeeseen toimintaan.

Asetusten kieliasu on myös huomionarvoinen asia. Olen pyrkinyt sisällyttämään englanninkielisten versioiden sanatarkat merkitykset osaksi suomenkielisiä käännöksiäni, sillä sanamuodoilla on tässä tapauksessa tarkoituksensa. Riittävän epäselvä ja monitulkintainen lakiteksti olisi ongelma toimivan oikeusvaltion hallinnon kannalta. Vahvimman oikeuteen ja väkivaltaan nojaavalle diktatuurille tällainen monitulkintaisuus tarjoaa kuitenkin hyödyllisen välineen: epäselvyys tarjoaa suojan hallinnon toimien laittomuuteen vetoamisesta, kun ainoa oikea tulkinta laista on hallinnon itsensä tekemä.

Lainsäädännön muutosten ohessa väkivallan institutionalisoitumisen osana toimi jatkuva siviilivirkamiehistön ja oikeuslaitoksen henkilöstöön kohdistettu väkivalta.¹⁴⁰ Väkivallan uhka piti yllä jatkuvaa kiertoa Aminin upseeriston ja virkamiehistön keskuudessa: kuka tahansa, jonka Amin koki uhaksi tai joka osoittautui hankalaksi Aminin vallalle, saatettiin asettaa syytteeseen ja tuomita milloin tahansa. Tämä vastasi Svolikin teorian mukaisesti autoritaarisen vallanjaon ongelmaan ja ylläpiti tasapainoa diktaattorin ja tämän eliitin välillä, ehkäisten mahdollista eliitin vallankaappausta.¹⁴¹ Samanaikaisesti tämä synnytti pelkoa Ugandan hallinnollisen eliitin keskuudessa. Väkivallan kohteeksi joutuminen oli todennäköisintä hallinnon ja asevoimien johtavissa tehtävissä toimivien keskuudessa. Tämä rakensi diktatuurin sisään kontrollin työkalun, joka mahdollisti kaikkien potentiaalisesti epäilyttävien tai uhkaavien toimijoiden syrjäyttämisen tai poistamisen. Samanaikaisesti pelko paljastumisesta ehkäisi vastarinnan syntymistä näiden toimijoiden keskuudessa. Tässä yhteydessä väkivallankäyttö putoaa sattumanvaraisen ja suunnitelmallisen kategorioiden väliin: selkeän uhan noustessa väkivaltaa käytettiin systemaattisesti, mutta yleisenä väkivallanuhkana ja kontrolloikeinona se oli satunnaista.

¹⁴⁰ Kiwanuka, S. 1978, 89 – 90.

¹⁴¹ Svolik, M. 2012, 69 – 71.

Oikeusjärjestelmän murentaneen prosessin viimeinen keskeinen määräys annettiin vuonna 1973. Määräyksessä 12/1973 Amin laajensi sota-oikeuden vallan koskemaan kaikkia rikoksia. Samalla presidentille annettiin erityisoikeus vaatia tapausten käsittelyä sotasoi-keudessa.¹⁴² Asevoimien ylipäällikkönä sota-oikeuteen siirtyminen mahdollisti Aminille epämiellyttävien henkilöiden pidättämisen ja tuomitsemisen turvallisuusjoukkojen ja siviilihallinnon keskuudessa ja nopeutti tuomioiden täytäntöönpanoa ja tuomioista tehtiin sotilassalaisuuden alaisia, joten oikeuden toimintaa tai Aminin hallintoa ei voinut kritisoida tai haastaa millään keinoilla. Sotilasoikeuteen siirtyminen tarkoitti myös huomattavasti ankarampia rangaistuksia tehdyistä rikoksista, esimerkiksi kuolemantuomio otettiin Ugandassa käyttöön ensi kerran 1973 sitten 1800-luvun.¹⁴³ Tällä suoralla vallan kiinnittämällä itseensä Amin alisti oikeudenkäytön ja rangaistusjärjestelmän omiksi työkaluikseen. Käytännön tasolla tämä mahdollisti poliittiset ajohdit ja väkivallankäytön ilman rajoja – asevoimien käyttö hallinnon ja Aminin henkilökohtaisena työkaluna korvasi perinteisen oikeusjärjestelmän.

Lainsäädännön muutoksilla väitettiin pyrkivän kondoismin vähentämiseen Ugandassa. Todellisuudessa taustalla vaikutti asevoimien koon kasvu, joka oli alkanut välittömästi Aminin valtaannousun jälkeen. Jørgensenin mukaan Ugandan asevoimien miesvahvuus kasvoi vuosien 1971 ja 1974 välillä noin 7700 miehestä yli 20 000.¹⁴⁴ Kasvavien asevoimien palkkaukseen kuluikin Aminin hallinnon viimeisinä vuosina arviolta 40% Ugandan valtionbudjetista.¹⁴⁵ Lähes rajoittamaton oikeus voimankäyttöön ja väkivaltaan toimi keinona paikata asevoimien palkkaukseen liittyviä ongelmia. Esimerkiksi Kyemba toteaa, että SRB:n palveluksessa palkat olivat varsin pienet, joten vapaa ryöväys toimi lisätulojen lähteenä.¹⁴⁶ Kondoismin kitkemiseksi luotu lainsäädäntö johti asevoimien jäsenten tekemän kondoismin yleistymiseen. Tämä on pääasiallinen syy väkivallan kategorisointiin liittämäni satunnaisen väkivallan kategorian olemassaoloon: kondoismi oli hyvin pitkälti satunnaisten asevoimien yksiköiden ja siviilien tekemää väkivallankäyttöä, jota ei ohjattu mitenkään. Lainsäädännön uudistukset lisäsivät satunnaisen väkivallankäytön määrää huomattavasti, samalla kun ne mahdollistivat tehokkaamman suunnitelmallisen väkivallankäytön. Turvallisuusjoukkojen ja hallinnon toimijoiden oikeuksien laajentaminen ovat myös keino vahvistaa näiden yksiköiden uskollisuutta hallintoa kohtaan: väkivallasta oli tehty sotilaille keino parantaa omaa

¹⁴² ICOJ, 1974, 24.

¹⁴³ Amnesty International, 1978, 4 – 5.

¹⁴⁴ Jørgensen, J. 1981, 274.

¹⁴⁵ Jørgensen, J. 1981, 273 – 274.

¹⁴⁶ Kyemba, H. 1977, 99.

elämänlaatuaan ja tuon keinon säilyminen oli riippuvainen Aminin hallinnosta. Hallinnon muutosten kautta Ugandan yhteiskunta muuttui kleptokratiaksi, jonka instituutioksi väkivalta muodostui.

Asevoimien miesvahvuuden räjähdysmäinen kasvu toi mukanaan myös kurinpidollisen ongelman, joka ilmeni asevoimien henkilöstön harjoittamina mielivaltaisina väkivallantekoina. Kyemba, Kiwanuka ja Martin kaikki toteavat, että asevoimien henkilöstö saattoi käydä ihmisiin käsiksi esimerkiksi, jos ihminen omisti hienon auton tai hänellä oli kaunis tyttöystävä tai vaimo.¹⁴⁷

Lainsäädännöllä ei kuitenkaan ainoastaan laajennettu asevoimien toimintamahdollisuuksia, vaan puututtiin voimakkaasti myös ihmisten yksityiselämään. Derek Peterson on tutkinut artikkelissaan Aminin hallituksen vuosien 1972 ja 1975 välillä tekemiä säädöksiä, jotka määräivät muun muassa puuvillan viljelytavoista, käymälöiden rakentamisesta ja jopa siitä, että jokaisen ugandalaisen tulisi siirtyä nukkumaan sängyissä yleisen siisteyden vuoksi.¹⁴⁸ Sivistysihanteen nostaminen osaksi lainsäädäntöä on kiintoisaa, sillä toimiessaan sivistystä ja puhtautta korostavaa lakia vastaan – kuten väistämättä tapahtui – oli kansa mahdollista leimata kurittomaksi ja sivistymättömäksi. Tämä loi jälleen yhden keinon hallinnolle pakoilla vastuuta väkivallasta ja sosiaalisista ongelmista maan eri puolilla: ugandalaiset olivat vielä sivistymättömiä, ja ilman kehitystä olisivat väkivalta ja epäjärjestys väistämätön osa sen yhteiskuntaa. Sotilashallinnon kovat otteet ja armoton suhtautuminen rikollisuuteen ovat tätä kautta myös keino hankkia suosiota tavallisen väestön keskuudessa: äärimmäiset keinot vaikuttavat ainoalta välineeltä, jolla voi puuttua epäjärjestykseen. Sotilashallinnon toimet on näin mahdollista ymmärtää oikeutettuina ja välttämättömyydestä kumpuavina. Samalla hallinnon oli mahdollista esittää itsensä ainoana vaihtoehtona, joka kykenee tuomaan järjestystä kaaokseen.

Mielivaltaisia säädöksiä ei valvottu systemaattisesti ja Peterson toteaa, että useimmat paikallishallinnon virkailijat väärensivät tilastoja ja raportteja, joiden kautta hallinnolle kerrottiin mitä sen haluttiin kuulevan.¹⁴⁹ Legaalisen sääntöjärjestelmän luomisen lisäksi siviilihallinnon rakennetta muutettiin vuoden 1973 aikana. Aminin valtakauden ainoilla

¹⁴⁷ Kyemba, H. 1977, 111 ja ICOJ, 1974, 6 – 7.

¹⁴⁸ Peterson, D. 2013, 74 – 75.

¹⁴⁹ Peterson, D. 2013, 73 – 75.

demokraattisilla vaaleilla valittiin paikallishallinnon edustajia korvaamaan vanha paikallishallinto.¹⁵⁰ Valitut virkamiehet korvattiin kuitenkin pian siirtämällä asevoimien johdosta henkilöitä siviilihallintoon.¹⁵¹ Tämä poisti Aminille potentiaalisesti uhkaavia henkilöitä asevoimien johdosta ja laajensi samalla sotilashallinnon otetta siviilihallinnon piirissä. Tämä on ymmärrettävä jälleen yhtenä ratkaisuna Svolikin esittämään autoritaarisen vallanjaon ongelmaan.¹⁵² Lainsäädännön ja siviilihallinnon rakenteen muutokset mahdollistivat Aminille aiempaa vahvemman otteen koko Ugandasta ja vielä keskeisemmin ihmisten yksityiselämästä. Lainsäädännön muutokset yhdistettiin näin paikallisen tason hallintaan ja jokapäiväiseen elämään: lakien toteutumista ja valvontaa johtavat henkilöt olivat nyt samoja, jotka nauttivat näiden lakien suurimmista hyödyistä. Nähdäkseni tämä väkivallankäytön oikeuttaminen näiden toimijoiden välineenä johti väkivallan muuttumiseen valtioterrorismiksi vuosien 1972 ja 1973 aikana. Väkipolta koostui vielä tässä vaiheessa suunnitelmallisen väkivallankäytön ja satunnaisten väkivallan yhdistelmästä. Mielestäni yksi konkreettisimmista ja seurauksiltaan suurimmista esimerkeistä Aminin valta-aseman vakiintumisesta ja väkivallan muutoksesta valtioterrorismiksi oli vuoden 1972 syksyllä hallinnon suorittama Ugandan aasialaisvähemmistön karkotus, jota tarkastelen seuraavassa osassa.

2.4 Ratkaisuja taloudellisiin ongelmiin – aasialaisten karkotus

Lainsäädännöllisten muutosten lisäksi Aminin hallinto muutti Ugandan linjaa myös ulkopolitiikan osalta. Vuoden 1971 Amin pysyi pääosin hyvissä suhteissa Iso-Britannian ja Israelin kanssa pitäytyen näin linjassa Ugandan aiemman politiikan kanssa.¹⁵³ Vuoden 1972 aikana Amin teki kuitenkin politiikassaan täyskäännöksen. Yhteistyö Israelin kanssa katkesi alkuvuodesta, kun Amin lähensi arabivaltioiden johtoa, erityisesti Libyan Muammar Gaddaffia.¹⁵⁴ Ugandassa oli ollut huomattava joukko israelilaisia asiantuntijoita rakentamassa maan tieverkkoa ja muuta infrastruktuuria, he kaikki lähtivät Ugandasta vuoden 1972 alkuun

¹⁵⁰ Kannyo, E. 1987, 394.

¹⁵¹ Mutibwa, P. 2010, 108 – 109.

¹⁵² Svolik, M. 2012, 41.

¹⁵³ Mutibwa, P. 2010, 84 – 85.

¹⁵⁴ Jørgensen, J. 1981, 316 – 317, myös Kasozi, A. 1994, 180 – 110.

mennessä.¹⁵⁵ Samalla Aminin esiintymisessä nousi ensi kerran esiin voimakas antisemitismi, joka vakiintui myöhemmin osaksi Aminin julkista vaikuttamista ja suhdetoimintaa erittäin vahvasti. Esimerkiksi AP-Archiven filmeillä *SYND 21-12-72*¹⁵⁶, *SYND 16-10-73*¹⁵⁷ ja *SYND 29-7-75*.¹⁵⁸ Amin kommentoi juutalaisuutta ja Israelin valtiota vastaan. Iso-Britannian kanssa Amin ajautui riitoihin ja lopulta väliin, kun hän päätti, omien sanojensa mukaan unessa saamansa ilmoituksen pohjalta, Ugandan yli 50 000 aasialaistaustaisen asukkaan karkottamisesta elokuussa 1972.¹⁵⁹ Amin antoi karkotukselle nimen Taloudellinen sota.¹⁶⁰

Aasialaisvähemmistön karkotuspäätöstä Amin perusteli Ugandan taloudellisella vapauttamisella siirtomaa-ajan valtarakenteista, väittäen muun muassa tekevänsä ugandalaisista ”mustia miljonäärejä”.¹⁶¹ Todellisuudessa karkotettujen omaisuus ja yritykset siirrettiin ugandalaisille, pääasiassa asevoimien henkilöstölle ja Aminin tukijoille.¹⁶² Hallinnon taloudellinen ahdinko oli karkotuksen todellinen syy: asevoimien kasvava koko ja kasvaneet palkkatulot yhdessä Ugandan heikentyneen talouden kanssa vaativat nopeita ratkaisuja hallinnolta. Aasialaisten karkotus oli lisäksi loistava keino Aminille esiintyä imperialismin vastustajana, nöyryyttää Iso-Britanniaa ja korostaa asemaansa vahvana johtajana. Jan Jørgensen ja Peter Nayenga toteavat molemmat teoksissaan, että aasialaisten karkotuksella oli tuhoisa vaikutus Ugandan taloudelle ja se johti teollisuuden ja kaupan syöksykierteeseen. Syynä tähän oli se, että liiketoiminnan johtoon nousi asevoimien edustajia, joille lyhyen ajan voittojen tavoittelu oli houkuttelevampi vaihtoehto pitkän tähtäimen suunnitelmallisen liiketoiminnan sijaan.¹⁶³ Myös Robert Maxon toteaa Itä-Afrikan alueen historiaa laajemmin käsittelevässä teoksessaan *East Africa: An Introductory History*, että Aminin taloudellinen sota johti käytännössä Ugandasta tapahtuvan viennin pysähtymiseen.¹⁶⁴

Päätös karkottaa aasialaisväestö on kiintoisa osoitus Idi Aminin valta-asemasta. Vuoden 1972 syksyllä Aminin asema oli niin voimakas, että uskalsi karkottaa aasialaisvähemmistön Ugandasta, huolimatta päätöksen herättämästä kansainvälisestä vastustuksesta.

¹⁵⁵ Jørgensen, J. 1981, 273.

¹⁵⁶ SYND 21-12-72, 1972.

¹⁵⁷ SYND 16-10-73, 1973.

¹⁵⁸ SYND 29-7-75, 1975.

¹⁵⁹ Iso-Britannia veti suurlähetystönsä pois Ugandasta kuitenkin vasta 1976. Tämä on osoitus brittien taloudellisten intressien laajuudesta Ugandassa.

¹⁶⁰ The economic war.

¹⁶¹ Nabudere, W. 1980, 292 – 293.

¹⁶² Jørgensen, J. 1981, 288 – 289.

¹⁶³ Jørgensen, J. 1981, 288 – 292 ja Nayenga, P. 1979 130.

¹⁶⁴ Maxon, R. 2009, 288.

Karkotuspäätöksen voi myös ymmärtää kahdella tasolla. Ensinnäkin kyse oli hallinnon talouden vahvistamisesta – osin Aminin esittämien perusteiden mukaisesti. Toisekseen päätös oli Aminille keino vahvistaa omaa valta-asemaansa tekemällä konkreettisia toimia, joilla uskottiin olevan todellisia positiivisia vaikutuksia Ugandan yhteiskunnassa. Aasialaisten karkotus onkin – tuhoisista seurauksistaan huolimatta – mahdollista ymmärtää älykkääksi poliittiseksi päätökseksi vuoden 1972 yhteiskunnallisissa oloissa.

Aasialaisten karkotuspäätöstä seurasi väkivaltaisen ryöstelyn aalto, jossa aasialaistaustaisen väestön omaisuus jaettiin sotilaiden ja oikeastaan kaikkien sellaisten kesken, jotka olivat joko riittävän vahvassa asemassa vaatimaan osuuttaan tai sattuiivat paikalle saalista ryöstettäessä ja jaettaessa. Kyemba kuvaa kuinka kilpailevat sotilaat ottivat haltuunsa aasialaisten kodit, autot ja muun omaisuuden:

”Määräajan loppupuolella Aminin joukot villiintyivät. Esittäen tekosyyksi, että ne auttoivat aasialaisia pakkaamaan, sotilaat varastivat taloustavaroita itselleen. Kun aika oli päättymässä, armeija vaelsi hylätystä talosta toiseen etsimässä ryöstettävää.”¹⁶⁵

Aasialaisiin kohdistui ryöstelyn lisäksi myös fyysistä ja seksuaalista väkivaltaa, erityisesti lentokentille ja rajanylityspaikoille johtavien teiden varsilla.¹⁶⁶ Tätä väkivaltaa osin lisäsi se, että Amin oli asettanut asevoimat valvomaan aasialaisten poistumista. Väkivallan ilmenemisestä kiintoisaa tekee se, että aasialaisväestö oli saanut olla suhteellisen rauhassa ennen karkotuspäätöksen antamista, vaikka viha ja epäluulot vähemmistöä kohtaan olivat voimakkaita jo Oboten valtakaudella. Väkivallantekojen alkaminen vasta karkotuspäätöksen jälkeen on osoitus Aminin valta-aseman vahvistumisesta: aasialaisvähemmistöön ei uskallettu koskea ennen kuin Amin antoi siihen luvan. Amin ruokki myös omalla julkisella viestinnällään aasialaisten kohtaamaa väkivaltaa. 10.8.1972 nauhoitetussa haastattelussa toimittajat keskustelevat Aminin kanssa aasialaisten poistumiseen annetusta 90 päivän karkotusajasta:

Toimittaja: *”Mitä näille ihmisille [aasialaisille] tapahtuu, jos he eivät lähde aikarajaan mennessä?”*

¹⁶⁵ Kyemba, H. 1977, 70 – 71.

¹⁶⁶ ICOJ, 1974, 5.

Amin: *“He tulevat olemaan kuin istuisivat tulessa. Minä kerron teille tämän. Odottakaa vain kolme kuukautta.”*

Toimittaja: *“Mitä aiotte tehdä heille?”*

Amin: *“Okei, sittenpäähän näette. He eivät tule istumaan mukavasti täällä Ugandassa, tämän sanon teille.”*¹⁶⁷

Tämä lyhyt haastattelu tarjoaa nähdäkseni oivallisen esimerkin siitä, miksi Aminin julkisen vaikuttamisen tutkimuksen yhdistäminen valtioterrorismin tutkimukseen on äärimmäisen hedelmällistä. Haastattelussa Amin antaa hyväksyntänsä valtioterrorismin toiminnalle ja osin rakentaa valtioterrorismin kokonaisuutta televisiokameroiden edessä. Filmi on suora osoitus diktatuurin ylimmän tason toiminnasta, toiminnan seuraukset tavallisten ihmisten keskuudessa – valtioterrorismi – näyttäytyvät Kyemban, Martinin ja ICOJ:n aineistoissa.

Haastattelun sisällöstä on poimittavissa nähdäkseni kaksi keskeistä seikkaa. Ensinnäkin, mitä aasialaisille tulee tapahtumaan, ei todennäköisesti ole täysin selvillä edes Aminille. Tässä vaiheessa hänelle tärkeintä on, että aasialaisvähemmistö lähtee Ugandasta ja heidän lähdöstään saatavat resurssit siirtyvät Aminin hyödynnettäväksi. Toisekseen, mitä Amin on ajatellut aasialaisille tapahtuvan, ei todennäköisesti kestä kansainvälisen lehdistön katseita. Tämän kaltainen epämääräinen ilmaisu toimii näin ollen suojamuurina Aminille: Amin ei myönnä suoraa väkivaltaa tai uhkaa aasialaisia kohtaan, muttei myöskään kiellä sitä. Aminin on tällä keinolla mahdollista palkita joukkonsa oikeudella ryöstää aasialaisten omaisuus itselleen, mutta samalla hänen on mahdollista välttää suoraan häneen liitettävät syytteet väkivallasta ja ryöstelystä. Logiikka on näin ollen sama kuin rikostutkintojen yhteydessä: virheet syntyvät Aminin niskuroivien alamaisten, ei hänen käskyjensä seurauksena. Vertauskuvallinen puhuminen tulessa istumisesta vahvistaa kuitenkin puheenvuoron uhkaavuutta, sillä aasialaisväestö ei ole turvassa enää karkotuspäätöksen jälkeen – eikä välttämättä edes poistumiseen annetun aikarajan sisällä.

¹⁶⁷ Toimittaja: *“What will happen to these people, if they don’t go by the time limit?”*

Amin: *“I think they’ll be sitting, like they are sitting on the fire. I will tell you this. You just wait up to three months.”*

Toimittaja: *“What will you do to them?”*

Amin: *“Okay, you will see. I think they will not sit comfortably here in Uganda, I tell you this.”*

SYND 10-8-72, 1972.

Vakavan ja uhkaavan aiheen lisäksi myös Aminin ilmaisu lisää oman kiinnostavan puolensa haastattelun tulkintaan. Puhuessaan Amin vaikuttaa itsevarmalta ja hän selvästi hallitsee tilannetta. Äärimmäisenä esimerkkinä tästä on hänen viimeinen kommenttinsa. Amin virnistelelee puhuessaan ja hänen äänensävynsä on humoristinen ja kujeileva, hänen sanoessaan ”Okei, sittenpähän näette.”¹⁶⁸ Tässä vaiheessa ilmaisun uhkaavuus jää toissijaiseksi, kun Aminin charmi ja hänen vastauksensa humoristinen sävy vetävät toimittajat mukaansa: toimittajajoukko remahtaa nauramaan Aminin hymyillessä leveästi. Tämä on erinomainen esimerkki Aminin tavasta hallita julkisia tilaisuuksia ja vakuuttaa niin hänen tukijansa kuin hänen vastustajansa hänen politiikastaan. Hän saa jopa länsimaiset toimittajat nauramaan puhuessaan potentiaalisesta kansanmurhasta. Tältä osin aasialaisten karkotuksen yhteydessä tapahtuneet väkivallanteot ovat toisaalta satunnaisen väkivallankäytön ja hallinnon vallankäyttöä osoittavan väkivallan merkkejä. Ryöstöt ja seksuaalinen väkivalta tapahtuivat satunnaisesti sotilaiden ja poliisin tekemänä. Se, että Amin ei puuttunut näihin väkivallantekoihin ja tämän lisäksi esitti potentiaalisia uhkauksia, mikäli karkotettu väestö ei olisi poistunut maasta oli valta-asemaa osoittava tekijä: Amin näytti käytännössä, että hän tekee niin kuin tahtoo.

Taloudellinen sota oli Aminille hyvä tapa tukea omaa taloudellista tilannettaan lyhyellä tähtäimellä – aasialaisten omaisuuden siirtäminen hallinnon käsiin toi lyhyen tähtäimen helpotusta hallinnon taloudelliseen ahdinkoon. Taloudellisen sodan taustalla vaikuttaa myös rotupoliittinen näkökulma, joka juontaa juurensa Aminin afrikanistisesta ajattelusta, jonka pohjana toimi osittain pan-afrikkalaisesta poliittisesta liikkeestä. Hakim Adi ja Marika Sherwood ovat ajoittaneet Pan-afrikkalaisuus-aatteen synnyn 1700 ja 1800-lukujen taitteeseen kirjassaan *Pan-african history: Political figures from africa and the diaspora since 1787*.¹⁶⁹ Heidän mukaansa pan-afrikkalaisuus on vaikeasti rajattava aatesuunta, jonka keskeinen piirre on afrikkalaisuuden korostaminen rajat ja yhteiskuntaluokat ylittävänä yhdistävänä globaalina kulttuurisena, taloudellisena ja poliittisena elementtinä.¹⁷⁰ Dekolonisaation aikana pan-afrikkalaisuuden keskeiseksi teemaksi nousi Afrikan mantereeseen kansojen emansipaatio purkamalla rasismia, kolonialismin ja uuskolonialismin valtarakenteita kansallisen ja

¹⁶⁸ SYND 10-8-1972, 1972.

¹⁶⁹ Adi, H. & Sherwood, M. 2003. Adi on pan-afrikkalaisuuteen erikoistunut historioitsija ja Chichesterin yliopiston Afrikan historian professori. Marika Sherwood taas on erityisesti holokaustin ja rasismien historiaan erikoistunut historioitsija.

¹⁷⁰ Adi, H. & Sherwood, M. 2003, vii – viii.

kansainvälisen politiikan kentillä.¹⁷¹ Aminin afrikanismi olikin nähdäkseni nationalistisesta ja populistisesta esiintymisestä huolimatta osoitus hänen omasta pan-afrikkalaisesta aatteestaan. Kolonialismin vastustaminen ei Aminin politiikassa tapahtunut purkamalla rasismin rakenteita, vaan osin nojautumalla niihin. Tässä ajattelussa musta rotu oli todellinen ja olemassa oleva fakta, jonka varaan afrikkalaisen politiikan tulisi rakentua. Esimerkiksi antamassaan haastattelussa aasialaisten karkotuksen yhteydessä, 10. elokuuta 1972 Amin toteaa:

*”– Uganda ei ole vielä itsenäinen, Uganda tulee olemaan itsenäinen tämän, minun päätökseni, jälkeen. Haluan nähdä kuinka Kampala Street ei ole täynnä intialaisia. Heidän täytyy olla kunnollisia mustia ja hallinnon noissa kaupoissa tulee olla ugandalaisten hallussa.”*¹⁷²

Aminin aasialaisista käyttämä retoriikkaa on verrattu Adolf Hitlerin käyttämiin kielikuviin juutalaisista 1930- ja 1940-luvuilla.¹⁷³ Esimerkiksi kommentoidessaan päätöksensä taustalla vaikuttanutta unta Amin paljastaa osan siitä, miten hän ja monet hänen lisäksi näkivät aasialaisväestön roolin Ugandassa:

*”– jos vain teet tämän päätöksen nyt, poistat kaikki ei-kansalaiset Ugandasta, jotka ovat lypsäneet Ugandan taloutta. Tämä on ainoa tilaisuus, jonka Uganda tulee saamaan.”*¹⁷⁴

Aasialaisia pidettiin loisina Ugandan järjestelmässä ja heidän karkottamisensa uskottiin yleisesti tuovan vaurautta ugandalaiselle väestölle. Tätä samaa ajatusta Obotekin oli käyttänyt afrikkalaistaessaan maan teollisuutta ja taloutta omalla valtakaudellaan.¹⁷⁵ Aminille karkotuspäätös ei ollut ainoastaan taloudellisen logiikan sanelema, vaan sen taustalla vaikutti myös vahva ideologia ja populistinen keino kerätä suosiota ugandalaisten ja jossain määrin

¹⁷¹ Adi, H. & Sherwood, M. 2003, ix – xi.

¹⁷² “– Uganda is still not yet independent. Uganda will be independent after this, my decision. After, I want to see that the whole Kampala Street is not full of Indians. It must be proper black and administration in those shops is run by the Ugandans.” SYND 10-8-72, 1972.

¹⁷³ Esimerkiksi brittipoliitikko Jeremy Thorpe nimitti Aminia ”Mustaksi Hitleriksi” parlamentin ylähuoneessa pidetyssä puheenvuorossa 19.12.1972, kommentoidessaan aasialaisten karkotusta. Lähde: House of Commons-muistio, 19.12.1972. Nimitys jäi elämään Aminista käytettynä ivanimenä, jota Amin alkoi käyttää itse vitsaillakseen brittien kustannuksella. Esimerkiksi SYND 21-12-72, 1972.

¹⁷⁴ “– That if you take decision now, and remove the whole non-citizens, who have been milking the economy of Uganda. This is the only chance Uganda will get.” TNR: The 90 -day ultimatum.

¹⁷⁵ Mutibwa, P. 2010, 68 – 69.

globaalisti afrikkalaistaustaisten ihmisten keskuudessa. Adolf Hitlerin juutalaisvainoista poiketen Aminin päätöksessä osana ei kuitenkaan ollut uskonnollinen vihanpito. Amin ei erikseen nosta aasialaisvähemmistön uskontoa osaksi retoriikkaansa ja vähemmistöön kohdistuvan väkivallan kuvauksissa uskonto ei nouse merkittävään rooliin. Aminin päätöksen taustalla vaikuttaakin olleen taloudellinen logiikka ja rotuajattelu. Uskonnollisesti motivoitunut väkivalta nousi osaksi Aminin hallinnon vallankäyttöä vasta myöhemmin hänen valtakaudellaan, tätä kehitystä käsittelen osassa 3.3.

Väkivallan syiksi aasialaisvähemmistön karkotuksen yhteydessä voi listata hallinnon taloudelliset vaikeudet ja Aminin poliittisen ideologian. Aasialaisten karkotuksessa käytetty tapa suunnata kansan huomio yhteen ihmisryhmään, joka nostettiin esiin tottelemattomana tai ongelmallisena Ugandan kannalta, oli osa väkivallan institutionalisoitumista. Kiwanuka kuvailee tämän prosessin toimintaa ”me vastaan ne” -asetelmalla: me olimme väkivallan ja alistuksen kohteita, eivätkä he auttaneet meitä, nyt he ovat väkivallan kohteena, miksi meidän pitäisi auttaa?¹⁷⁶ Tällä logiikalla käytetty väkivalta ei koskettanut ainoastaan Ugandan aasialaisvähemmistöä, vaan esimerkiksi acholi- ja langi-kansojen kohtelu noudattivat nähdäkseni osin samaa logiikkaa. Aasialaisten kohdalla etnisesti motivoitunut väkivalta ei kuitenkaan ollut yhtä voimakasta kuin acholi- ja langi-kansojen keskuudessa. Tähän syynä oli nähdäkseni näiden kansojen vahvempi rooli asevoimissa ja Aminin acholeihin ja langeihin liittävä ajatus Oboten tukemisesta. Acholit ja langit muodostivat Aminin kannalta uhkaavan sisäryhmän, kun taas aasialaiset määritti ulkoryhmäksi heidän etnisyytensä. Aasialaisia kohtaan käytetty väkivalta oli näin ollen satunnaista ja valta-asemaa korostavaa, kun taas acholeihin ja langeihin kohdistunut oli systemaattista ja suunnitelmallista valta-aseman ylläpitämistä.

Satunnainen väkivalta ja etnisten ryhmien yllyttäminen toisiaan vastaan ehkäisivät yhtenäisen vastarinnan muodostumista, eli se vastasi Svolikin autoritaarisen kontrollin ongelmaan.¹⁷⁷ Yhdessä lainsäädännön ja oikeusjärjestelmän muutosten kanssa aasialaisten karkotus vahvisti hallinnon otetta vallasta: mikään Aminin hallinnon teko ei ollut liian radikaali tai liian huomiota herättävä, jotta ne olisivat uhanneet hallinnon asemaa. Nähdäkseni tämä johti väkivallan muuttumiseen kohteen kannalta sattumanvaraiseksi, kaikkiin yhteiskunnan jäseniin potentiaalisesti kohdistuvaksi ja ennakoimattomaksi uhaksi, joka edesauttoi hallinnon otetta

¹⁷⁶ Kiwanuka, S. 1978, 93 – 95.

¹⁷⁷ Svolik, M. 2012, 1 – 3.

vallasta. Tällä perusteella Idi Aminin hallinnon väkivallankäyttöä voidaan nähdäkseni perustellusti kutsua valtioterrorismiksi vuoden 1972 syksystä alkaen.

Aasialaisväestö joutui Ugandasta poistuessaan ryöstelyn, pahoinpitelyiden ja seksuaalisen väkivallan kohteeksi – suurelta osin aasialaisväestön poistumisen turvallisuutta valvomaan asetettujen turvallisuusjoukkojen toimesta.¹⁷⁸ Mutta laajoja tappamisia aasialaisväestön keskuudessa ei tehty. Uskon tämän syyksi karkotuksen osakseen saaman kansainvälisen huomion. Aasialaisväestön laajamittainen teloittaminen olisi todennäköisesti vaarantanut Aminin hallinnon.

Huolimatta karkotuspäätöksen saamasta kansainvälisestä paheksunnasta, Aminin politiikalle löytyi yhä tukijoita sekä kansallisella että kansainvälisellä kentällä: radikaalin politiikan oli tarkoitus tuottaa uusi tulevaisuus Ugandalle ja Amin esiintyi tuon uuden linjan suunnannäyttäjänä. Aasialaisten karkotuksen yhteydessä toistuikin mielestäni samankaltainen asetelma kuin Aminin valtaannousun yhteydessä: häntä oli ylistetty Ugandan tulevaisuuden kannalta positiivisena muutoksena. Amin esiintyi afrikkalaisten ja Ugandan puolesta taistelevana vahvana johtajana, joka oli muuttamassa Ugandan järjestelmää perustavanlaatuisesti ja tuhoamassa kolonialismin jäänteitä Afrikassa. Oli vain luonnollista, että kolonialismin hävittäminen vaati äärimmäisiä keinoja uudelta hallitsijalta. Afrikanistisen politiikan saavuttama suosio ja lainsäädännön keinoin hankittu lähes täydellinen ote Ugandan hallinnosta ja oikeusjärjestelmästä nostivat Aminin hänen oman valtansa huipulle.

Seuraavassa osassa tarkastelen, mitkä seikat vaikuttivat valtioterrorismin ja väkivallan ilmenemiseen ja millaisia muotoja tuo väkivalta sai. Tämän lisäksi tarkastelen hallinnon toimia sen kohdatessa vastarintaa ja ajautuessa sisäisiin kriiseihin, eli miten autoritaarisen kontrollin ja autoritaarisen vallanjaon ongelmat ratkaistiin valtakauden eri vaiheissa. Lopulta pureudun kontrollin menetyksen ja vallan murentumisen prosessiin, joka lopetti Idi Aminin valtakauden Ugandassa.

¹⁷⁸ ICOJ, 1974, 5.

3. Väkivallan kierre 1972 – 1979

3.1 Valtioterrorismin muodot – Taloudellisen sodan seuraukset

Tässä osassa käsittelen Aminin taloudellisen sodan seurauksia ja osin niiden tuottamaa väkivallan huippua vuosien 1973 – 1975 aikana. Keskeisiä esimerkkejä väkivallan vaikutuksista, joita tarkastelen, ovat asevoimien mielivaltaisuuden tuottamat infrastruktuurin romahdus, aivovuoto, terveydenhuollon kriisi ja äärimmäisten väkivallanmuotojen käyttö. Hallinnon väkivaltainen liike-elämän haltuunotto talouden afrikkalaistamisen kautta, kuten Amin sitä nimitti, oli nähdäkseni lähes yhtä keskeinen tekijä valtioterrorismin ja väkivallan kannalta kuin oikeusjärjestelmän ja hallinnon uudistukset. Lainsäädännön ja oikeusjärjestelmän hajaannus oli luonut asevoimille mahdollisuuden hyödyntää valtioterrorismia lähes rajoitteitta. Aasialaisten karkotusta seurannut taloudellinen alamäki kuitenkin synnytti aiempaa voimakkaamman motiivin tuoreesti saavutetun vallan käyttämiselle. Epävaka tilanne vaikeutti yhteiskunnan toimintaa tuottaen aivovuotoa ja resurssipulaa, mikä ruokki väkivallankäyttöä entisestään.

Kiwanuka toteaa, että vuodenvaihde 1972 – 1973 oli aasialaisväestön kohtaaman väkivaltaisuuden lisäksi myös aiempaa laajempien siviileihin kohdistuneiden väkivaltaisuuksien aikaa.¹⁷⁹ Martinin mukaan vuodet 1972 – 1974 olivat väkivallan määrän puolesta vähemmän verisiä kuin 1971, mutta vastaavasti väkivallan keinoista oli tullut aiempaa raaempia ja Aminin valta-asema oli saavuttanut huippunsa.¹⁸⁰ Vaikka Kiwanukan ja Martinin väitteet ovat osin ristiriidassa toistensa kanssa, uskon niiden molempien puhuvan totta: väkivalta alkoi 1972 jälkeen kohdistua aiempaa laajemmin siviileihin, mutta määrällisesti sattumanvaraista väkivaltaa oli vähemmän kuin vallankaappauksen jälkeen. Väkivallankäytön muutos systemaattisemmaksi on itsessään osoitus sen institutionalisoitumisesta.

Huolimatta aasialaisten karkotuksen osakseen saamasta kansainvälisestä paheksunnasta ja tämän mukanaan tuomasta kolhusta Aminin arvostukselle, erityisesti länsimaissa, vuodet 1973–1975 olivat voimakkaan vallan keskittämisen ja vallankaasvun aikaa Aminille. Phares

¹⁷⁹ Kiwanuka, S. 1978, 93 – 94.

¹⁸⁰ Martin, D. 1974, 215.

Mutibwan mukaan Ugandassa vallitsi alkuvuodesta 1973 sekaannuksen ja epävarmuuden ilmapiiri, joka ilmeni esimerkiksi lukuisten ministereiden ja hallinnon virkamiesten eroamisina ja pakenemisina Ugandasta.¹⁸¹ Mutibwa toteaa, että tässä epävakaan tilassa Aminista oli tullut välttämätön Ugandan kannalta: Aminin syrjäyttäminen olisi todennäköisesti ajanut Ugandan sisäiseen konfliktiin.¹⁸² Mutibwa korostaa, että tämä välttämättömyyden ja vallan keskittymisen vaihe näyttäytyi samanaikaisena väkivaltaisuuksien aaltona ja asevoimien aiempaakin kurittomampana väkivallankäyttönä.¹⁸³

Mielestäni Aminin vallan vahvistumista, asevoimien mielivaltaisuuden kasvua ja valtioterrorismin ja Aminia vastustaneen väkivallan lisääntymistä on tärkeä tarkastella saman ilmiön eri puolina. Hallinnon uudistukset vuoden 1972 aikana mahdollistivat, että Aminin oli mahdollista hyödyntää käytössään olevaa väkivaltakoneistoa aiempaa tehokkaammin, mikä näyttäytyi väkivallan laajenemisena ja yleistymisenä. Tämän lisäksi aasialaisten karkotuksen mukanaan tuoma suosio lisäsi Aminin uskallusta käyttää väkivaltaa aiempaa suuremmin ja välittömämmin – autoritaarisen kontrollin ongelman mukanaan tuoma yleisen vastarinnan vaara oli vähentynyt diktaattorin suosion kasvaessa. Samalla asevoimien jäsenet saivat hallinnon vahvistumisen ja lainsäädännön uudistusten ansiosta aiempaa paremman mahdollisuuden mielivaltaiseen ja omakohtaiseen väkivaltaan. Systemaattisen repression ja hallinnon valtaa ylläpitäneen suunnitelmallisen väkivallan lisäksi satunnainen väkivalta nousi osaksi asevoimien vallankäyttöä alatasen toimijoiden tekemien väkivallantehtävien kautta.

Hallinnon ongelmat eivät kuitenkaan helpottuneet vuoden 1972 jälkeen, päinvastoin. Aminin suuri lupaus oli ollut rikastaa ja vahvistaa Ugandan taloutta aasialaisvähemmistön karkotuksen avulla valtion käyttöön saavutetuilla varoilla. Kiwanuka toteaa, että jo hyvin pian karkotuksen jälkeen varallisuus oli jaettu niiden kesken, jotka sitä olivat kyenneet ottamaan itselleen. Kiwanuka korostaa myös, että tässä prosessissa katoamiset olivat erittäin yleisiä – myös väkivaltakoneistossa toimineet elivät väkivallan uhatta.¹⁸⁴ Henry Kyemba kuvailee taloudellisen ahdingon ja asevoimien mielivallan kasvun vaikutuksia Ugandan sairaaloissa alkuvuodesta 1974, jolloin Amin oli nimittänyt hänet hallituksensa terveysministeriksi:

¹⁸¹ Mutibwa, P. 2010, 104 – 105.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Kiwanuka, S. 1978, 107 – 108.

”Vuoteen 1974 ehdittäessä Ugandan erinomainen lääkinnällinen perusrakenne alkoi olla rappion tilassa. Ongelmat heijastivat tietenkin sitä samaa pahaa, jota maa kokonaisuutena koki. Ne olivat samanlaiset maan jokaisessa sairaalassa, ja samanlaisia kuin maan muitakin julkisia laitoksia koskevat. Kun kaikkien alojen asiantuntijat tasaisena virtana häipyivät maasta, monet elintärkeät palvelut – esimerkiksi puhtaan veden saanti – alkoivat olla uhanalaisia. – Vuonna 1974 oli vedenpuute käynyt jokapäiväisen elämän alituiseksi ilmiöksi, yhtä hyvin sairaaloissa kuin kodeissa.”¹⁸⁵

Terveysturvallisuutta ja puhtaan veden saantia voidaan pitää valtionhallinnon kannalta yksinä keskeisimmistä julkisen infrastruktuurin osista. Näin ollen Kyemban kuvaamat materiaaliset ongelmat ovat osoitus ensinnäkin siitä, kuinka vaikeita hallinnon tuottamat ongelmat olivat ja toisekseen, kuinka nopeasti ja laajalle hallinnon toimien aiheuttama vahinko levisi. Veden kaltaisen välttämättömän hyödykkeen saannin vaikeuksilla oli vaikutuksensa ihmisten elintasoon ja käyttöön. Elämiseen tarvittavien resurssien hupetessa ihminen keskittyy oman selviytymisensä varmistamiseen. Tämän takia, on mielestäni perusteltua todeta, että vuodesta 1973 alkaen yksi valtioterrorismin ja muun väkivallan syttymisen syistä oli ihmisten pyrkimys henkilökohtaiseen selviytymiseen. Ugandan infrastruktuurin heikkeneminen johti ugandalaisten levottomuuteen, mihin vastauksena valtionhallinto alkoi käyttää aiempaa kovempia keinoja hallinnan ylläpitämiseksi. Yhteiskunnan epäjärjestys osin pakotti hallinnon turvautumaan väkivaltaan. Tilanne synnytti luonnollisesti myös yksityisesti motivoitunutta väkivaltaa siviiliväestön keskuudessa – esimerkiksi kondoismia. Hallinnon ongelmilla oli kuitenkin ennen kaikkea kiihdyttävä vaikutus valtioterrorismin kannalta. Hallinnon joukot hyödynsivät asemaansa ja asemansa kautta saavutettua mahdollisuutta käyttää väkivaltaa omien etujensa ajamiseen.

Toinen keskeinen seikka, mikä Kyemban tekstistä on havaittavissa, on hallintoa vaivannut aivovuoto: koulutettu henkilöstö pakeni – tai aasialaisten tapauksessa karkotettiin – Ugandasta.¹⁸⁶ Semakula Kiwanukalla oli Makereren yliopistolla erinomainen mahdollisuus aivovuodon seurausten havainnointiin. Hän pohtii kirjassaan aivovuodon vaikutuksia ja aivovuodon seurauksena syntyneitä väkivallan järjestelmää seuraavasti:

¹⁸⁵ Kyemba, H. 1978, 115 – 116.

¹⁸⁶ Kyemba, H. 1978, 116 – 118.

”Talouden väärinkäyttö alkoi aasialaisten karkotuksesta. He olivat olleet [Ugandan] taitavimpia työntekijöitä, liikemiehiä, kirjanpitäjiä ja juristeja ja ennen muuta heillä oli kokemusta liike-elämästä. Olen tästä huolimatta vakuuttunut, että aasialaisten pako olisi ollut vähemmän tuhoisa, jos talouden avainasemassa olleet yritykset olisi jaettu perustuen hallinnollisiin kykyihin. Amin kuitenkin jakoi monia [Ugandan] talouden kannalta avainasemassa olleita yrityksiä välinpitämättömille sotilaille, nuubialaisille, kakwoille ja muille etuoikeutetuille ryhmille.”¹⁸⁷

Kiwanuka korostaa talouden uudistusten vaikutuksia aivovuodon seurauksina ja hallinnon epäpätevyyden ilmentymänä. Näkökulma on perusteltu: Aminin johdolla uudistetut teollisuuden ja kaupan alat taantuivat huomattavasti, koska niitä hoitamaan asetettiin lyhyen tähtäimen voittoa tavoitelleita sotilaita, joilla ei ollut liike-elämän kokemusta. Jan Jørgensen on hahmottanut tätä taloudellista vaikutusta kirjassaan *Uganda: A Modern History* ja toteaa, että Aminin talousohjelmaa seurannut tuho oli niin täydellistä, että mikä tahansa teollisuuden, kaupan ala, joka taantui alle 40% vallankaappauksen edeltäneen ajan tasosta, oli Aminin hallinnon kannalta suoranaista menestystä.¹⁸⁸ Aasialaisten karkotusta seurannut taloudellinen syöksykierre, yhdessä yhteiskunnan epävakauden ja aivovuodon kanssa lisäsivät hallinnon tarvetta rauhoittaa ja vakauttaa Ugandan yhteiskunnallista tilannetta. Ongelmat olivat kuitenkin syntyneet seurauksena hallinnon toiminnasta ja niiden synnyn yhteydessä myös keinot niiden ratkaisemiseen olivat käytännössä hävinneet. Ainoa työkalu, mikä hallinnolla oli tässä vaiheessa käytössään, oli turvautuminen väkivaltaan.

Nähdäkseni valtioterrorismin kannalta keskeinen tekijä, mikä seurasi hallinnon pyrkimyksestä vakauttaa Ugandan taloutta, oli hallinnon väkivaltakoneiston, valvonnan ja väkivallan uhan levittäytyminen osaksi liike-elämän toimintaa. Samoin kuin siviilihallinnon ja oikeusjärjestelmän keskuudessa sotilaat rampauttivat näiden tahojen itsenäisen toiminnan. Asevoimien ja Aminin henkilökohtaisten tukijoiden siirtyminen liike-elämän johtoon asetti Ugandan liike-elämän suoraan hallinnon valvontaan. Valtioterrorismi toimi tätä kautta

¹⁸⁷ ”The mismanagement of the economy began with the expulsion of the Asians. They were the skilled workers, the businessmen, the accountants and the lawyers, above all they had the business experience. Yet I am convinced that the impact of the Asian exodus would have been less devastating, if businesses in the key economic sector were allocated according to business managerial ability. But Amin allocated many businesses which occupied a strategic position in the economy to ignorant soldiers, to Nubians and Kakwas and other privileged groups.” Kiwanuka, S. 1978, 109.

¹⁸⁸ Jørgensen, J. 1981, 296.

välineenä, jolla ohjailla liike-elämän toimintaa ja samanaikaisesti puristaa Ugandan taloudesta hallinnon kaipaamia resursseja aiempaa tehokkaammin. Talouden puristaminen ei kuitenkaan vaikuttanut juuri Aminin julkisuuskuvaan, jossa jo aasialaisten karkotuksen yhteydessä noussut ristiriitaisuus pysyi keskeisenä osana myös vuosien 1973—1975 aikana. Tämä on se käytännöllinen prosessi, mitä Phares Mutibwa tarkoittaa sanoessaan, että Aminista oli tullut välttämätön Ugandan kannalta¹⁸⁹.

Aiemmin ryöstelemällä liike-elämästä hyötyneet sotilaat nousivat nyt nauttimaan liike-elämän tuottamista hyödyistä suoraan. Liike-elämän keskuudessa kasvaneen hallinnon kontrollin on osa Derek Petersonin tutkimaa Aminin hallinnon yhteiskunnallisten uudistusten, talouden ja politiikan uudistus- ja kontrolliohjelmia, jonka mainitsin osassa 2.3. Asevoimien vallan kasvu siviilihallinnossa ja liike-elämässä tuotti valtionhallinnon kannalta elintärkeän tuotannon ja liike-elämän tilastoinnin ja kirjanpidon rapautumisen.¹⁹⁰ Petersonin mukaan hallinnon saama tieto alkoi toistaa sen omaa viestiä: Amin sanoi ugandalaisten olevan onnellisempia, Ugandan talouden vahvempi ja hänen hallintonsa rakastetumpi kuin koskaan aiemmin. Paikallishallinto ja liike-elämä pakotettiin toistamaan tätä viestiä tilastoinnissaan ja viestinnässään. Liike-elämän tuottamasta tiedosta tuli tätä kautta uskollisuuden mittari hallinnon näkökulmasta.¹⁹¹ Tässä valtioterrorismi liittyy osaksi diktatorinen hallinnon pyrkimystä kontrolloida kaikkia elämän osa-alueita ja toimii hallinnon kontrollin välineenä.

Resurssipula ja vallan kasvu yhdessä toimivatkin nähdäkseni kiihdyttävänä tekijänä, joka sai erityisesti hallinnon alaisuudessa toimivat ryhmät tavoittelemaan aiempaa voimakkaammin omia etujaan. Kyemba kuvailee tämän kehityksen näyttäytymistä terveydenhuollon arjessa seuraavasti:

*”Aminin joukkoihin kuuluvat pitävät itsestään selvänä, että he voivat syöksyä sairaaloihin ja poliklinikoille mihin päivän tai yön aikaan tahansa ja saada välittömästi hoitoa.”*¹⁹²

Sotilaille oli annettu oikeusjärjestelmän ja lainsäädännön kautta kyky oikeudet käyttää väkivaltaa käytännössä omien halujensa mukaan. Taloudellisten vaikeuksien pahentuessa – ja

¹⁸⁹ Mutibwa, P. 2010, 104 – 105.

¹⁹⁰ Peterson, D. 2013, 63 – 64.

¹⁹¹ Peterson, D. 2013, 67.

¹⁹² Kyemba, H. 1978, 116.

aasialaisilta otetun omaisuuden huvetessa – tämä oikeus väkivaltaan näyttäytyi asevoimien ja hallinnon jäsenten mielivaltana. Taloudellinen ahdinko antoi syyn rajoittamattomalle vallankäytölle. Sotilaiden mukanaan tuoma väkivallan uhka terveydenhuollossa ja liike-elämässä oli nähdäkseni yksi aivovuodon pääasiallisia syitä ja kenties hallinnon toiminnan yksi tuhoisimpia vaikuttajia, joka pahensi maan taloudellista tilannetta ja ruokki näin yhteiskunnan epäjärjestystä edelleen. Hallinto synnytti ympärilleen noidankehän, jonka samanaikaisena syynä ja seurauksena oli väkivalta.

Aminin julkiset esiintymiset tarjoavat nähdäkseni kiintoisan osoituksen hallinnon vaikenevasta tilanteesta. AP-Archiven videomateriaaleissa vuosien 1973, 1974 ja 1975 ajalta korostuu erityisesti Aminin pyrkimys hankkia uusia liittolaisia Lähi-idän ja Afrikan johtajista. Esimerkiksi videolähde *SYND 16-10-73*¹⁹³ sisältää Aminin pitämän puheen hänen vieraillessaan Tripolissa osana Lähi-Idän vierailukierrosta. Amin aloittaa puheensa perusteluilla, miksi hän on vierailulla Syyriassa seuraavasti:

*”Olen varma, että olette kuulleet, mitä on sanottu vierailustani, tietääkseni läheisesti ja selkeästi mitä Lähi-idässä tapahtuu. Tämä on Lähi-idän ja näihin maihin kohdistuneen vierailuni tarkoitus. Haluan tiedottaa ugandalaisia ja afrikkalaisia, mitä sionistisen Israelin rajalla tapahtuu.”*¹⁹⁴

Puheessaan Amin osoittaa ensinnäkin voimakasta valta-asemaansa. Hän julistaa edustavansa sekä ugandalaisia että laajemmin jopa afrikkalaisia. Aminin viesti Ugandan sisäisille ryhmille korostaa hänen asemaansa: hän yksin tietää, mitä Lähi-idän tilanne tarvitsee ja miten Uganda siihen osallistuu tai tulee osallistumaan, Amin puhuu kuin hän johtaisi kansainvälistä suurvaltaa. Amin saa vierailunsa kuulostamaan kuin suurelta tutkimukselta, jolla hän pyrkii Ugandan asioiden parantamiseen – vierailun oikea tarkoitus oli Aminin pyrkimys parantaa suhteitaan Libyan Muammar Gaddafin ja muiden arabimaailman johtajien kanssa. Jan Jørgensen painottaa, että hallinnon itsesäilytyksen keinoista yksi oli uskonnon politisoiminen, joka tapahtui erityisesti antisionismin kautta.¹⁹⁵

¹⁹³ SYND 16-10-73, 1973.

¹⁹⁴ “I’m sure you have heard what it has been said about my visiting, in order to know very closely and very clear picture what is going on in Middle-East. That is the purpose of my visit to Middle East, these countries, to brief the people of Uganda and the people of Africa the situation what is going on now in the border with the Zionist Israel.” SYND 16-10-73, 1973.

¹⁹⁵ Jørgensen, J. 1981, 307.

Aminin antisionistinen ja Israelia vastustava kommentti onkin nähdäkseni suunnattu samanaikaisesti sekä Aminin hallinnon kansainvälisille liittolaisille että Ugandan sisäpoliittiselle kentälle. Kansainvälisellä tasolla Amin pyrki liittämään Ugandan osaksi arabimaailmaa – tämä on kiintoisa tavoite, ottaen huomioon, Ugandan väestön huomattavan kristillisen enemmistön. Sisäpoliittisesti taas antisionismi näyttäytyy viholliskuvien rakentamisella. Aiemmin Ugandan ja ugandalaisten ongelmaksi esitetty aasialaisvähemmistö oli karkotettu vuonna 1972, joten se ei tarjonnut hallinnolle enää toimivaa viholliskuvaa, jolla rakentaa suosiotaan. Uusien viholliskuvien rakentamiseen sotilaallisesti vahva Israel ja juutalaisväestö tarjosivat seuraavan toimivan kohteen erityisesti, koska Ugandassa ei käytännössä ollut juutalaista väestöä israelilaisten poistuttua alkuvuodesta 1972.¹⁹⁶ Israel muodosti näin ollen Aminille sopivan vihollisen, joka ei tarvinnut todellisia toimia, mutta jonka sotilaallinen voima lisäsi rakennetun uhkakuvan uskottavuutta. Vuodesta 1973 alkaakin Aminin voimakkaasti antisionistisen politiikan ja julkisen vaikuttamisen kausi, joka kesti aina vuoteen 1979 saakka. Aasialaisten karkotuksen jälkimainingeissa Aminin linjanmuutos selittyykin Ugandan sisäisen tilan vaikeuksilla: aivovuoto, taloudellinen alamäki ja kansainvälinen paheksunta ajoivat Aminin hakemaan liittolaisia sieltä, mistä niitä löytyi.

Ugandan talouden romuttuessa ja yhteiskuntajärjestyksen rapautuessa Aminin tekemät lupaukset alkoivat näyttäytyä yhä useammille – sellaisillekin, joita hänen politiikkansa hyödytti – tyhjiltä ja perättömiltä. Asevoimien kurittomuuden lisääntyminen oli nähdäkseni osoitus eräänlaisesta todellisuuteen heräämisestä: uudistuspolitiikan ihanne oli tuottanut pettymyksen, joten ne, joilla oli voimaa, kääntyivät oman edun tavoitteluun kaikin käytössä ollein keinoin. Tämä oman edun tavoittelu ja asevoimien kurinalaisuuden heikkeneminen johtivat asevoimien väkivallanteiden raakuuden kasvuun. Äärimmäisen makaaberien väkivallanteiden lisääntyminen ja näkyminen julkisuudessa ja väkivallan vaikutuksen ulottuminen yhä laajemmin yhteiskunnan kaikkiin väestöryhmiin ruokkivat väkivallan tuottamaa pelkoa väestössä.

Henry Kyemban asema terveysministeriössä tarjosi hänelle sisäpiirin tietoa väkivallan uhrien kohtaloista – sairaaloiden henkilökunta näki väkivallan merkit niissä, joita he hoitivat ja ruumiissa, joita he joutuivat käsittelemään. Kyemba toteaa, että myös Amin tiedosti tämän:

¹⁹⁶ Jørgensen, J. 1981, 273.

”Terveysministeriö oli ainoa, jota Amin kohteli edes jonkinlaisella kunnioituksella. Hän käsitti, että lääkäreillä on pitkä koulutusaika, että heidän työnsä oli elintärkeää ja että heitä ei ollut helppo pakottaa tekemään mitä halusi. Hänen oli oltava läheisessä yhteydessä ministeriöön, jos halusi pitää lääkintäalan ammattiväen valvonnassaan ja saada siitä mahdollisimman suuren hyödyn. - - Ja viime kädessä hän tiesi myös, että lääkäreillä ja terveysministeriön virkamiehillä oli hyvät tiedot siitä, mitä maassa tapahtui: he käsitelivät kuolleet ja haavoittuneet.”¹⁹⁷

Kyemban muistelu osoittaa, että Amin tiedosti aivovuodon tuottaman asiantuntijapulan olleen ongelma hallintonsa toiminnalle. Samalla lääkäreiden tieto – ja kyky paljastaa, mitä Ugandassa tapahtui – olivat Aminille ongelma, jonka edessä jopa diktaattori itse joutui taipumaan. Väitän kuitenkin, että väkivallan jälkien näkeminen toimi samanaikaisesti terveydenhuollossa työskentelevien henkilöiden hiljaisuuden taanneena tekijänä. Terveysministeriön henkilöstö tiesi, mitä Aminin joukot tekivät uhreilleen, tämän uhan synnyttämä pelko vahvisti taatusti hallinnon otetta terveydenhuollon henkilöstöstä. Kyemba kuvailee terveysalalla työskennelleiden näkemiä seikkoja seuraavasti:

”Ugandan lääkäri- ja sairaalaväen piirissä tiedetään yleisesti, että monet sairaaloiden ruumishuoneisiin survotut ruumiit ovat hirvittävän silvottuja: niiltä puuttuu milloin maksa, nenä, huulet, sukupuolielimet, milloin silmät.”¹⁹⁸

Tällaisen äärimmäisen väkivallan jälkien näkemistä voi mielestäni pitää samanaikaisesti hiljentävänä ja pakoon ajavana tekijänä terveydenhuollossa työskennelleille ihmisille. Toisaalta erityisen raajan väkivallan jälkien näkeminen tuotti taatusti halun paeta maasta – tämä ruokki aivovuotoa lääkintäalalla. Toisaalta suurelle osalle pakeneminen oli mahdotonta ja pakenemiseen itsessään liittyi valtava riski. Pakeneminen olisi tulkittu petturuudeksi. Voikin miettiä, mitä tällä tavalla omaan ympäristöönsä sidottu henkilö, joka näkee erityisen raakaa väkivaltaa voi tehdä omalle tilanteelleen. Vastarinta – aktiivinen ja passiivinen – oli yksi tapa reagoida vallinneeseen tilanteeseen. Tarkastelen vastarinnan ilmenemistä lähemmin osassa 3.2. Toinen, huomattavasti yleisempi ja matalariskisempi vaihtoehto vastarinnalle oli

¹⁹⁷ Kyemba, H. 1978, 114.

¹⁹⁸ Kyemba, H. 1978, 92.

kuitenkin taipua väkivallankäyttäjien tahtoon, lisäten näin mahdollisuuksia asevoimien mielivallalle, ja toivoa tilanteen helpottamista.

Äärimmäinen väkivallankäyttö toimi valtioterrorismin logiikan mukaisesti hallinnon työkaluna: tieto levisi kansan piirissä, mikä synnytti huhupuheita, jotka lisäsivät väkivallan tuottamaa pelkoa. Randall Law'n terrorismin määritelmän mukaisesti, väkivalta oli samanaikaisesti väline ja yhteiskunnallisen viestinnän keino, jolla pyrittiin vaikuttamaan yleisön – Ugandan väestön – toimintaan.¹⁹⁹ Lisäksi väkivallan uhka ulottui hallinnon vallankasvun myötä potentiaalisesti koko väestöön, mikä teki väkivallanteoista näennäisen sattumanvaraisia – aivan kuin ei-valtiollisten tahojen harjoittamassa terrorismissa. Väkivaltaa puolestaan käyttivät laajassa mittakaavassa hallinnon edustajat, Emma Boylen määritelmän mukaisesti.²⁰⁰ Näin ollen onkin perusteltua todeta, että Aminin hallinnon väkivallankäyttö vertautui vuoden 1972 jälkeen vahvasti ei-valtiolliseen terrorismiin sekä väkivallan käyttötapojen että sen yhteiskunnallisten tavoitteiden osalta.

Hallinnon väkivallankäytön synnyttämää huhumyllyä ja pelon ilmapiiriä ruokki varsinaisten väkivallantekojen lisäksi Aminin hallinnon keskuudesta nimettömästi vuonna 1973 vuodettu asiakirja, joka toi valoon hallinnon toimia. Asiakirjan lähetti afrikkalaisille valtionjohtajille nimettömäksi jättäytynyt Aminin hallinnon ministeri, joka vetosi heitä toimimaan Aminia vastaan. David Martin pohtii asiakirjan sisältöä kirjassaan ja käyttää sisältämien väitteiden varmistamiseksi väkivaltaa kokeneiden henkilöiden haastatteluita – itse asiakirjasta Martinin kirjassa ei kuitenkaan ole kopiota. David Martinin mukaan asiakirja sisälsi syytteitä Aminin omasta kykenemättömyydestä toimia valtionpäämiehenä ja hallinnon laiminlyönneistä ja mielivaltaisuuksista. Asiakirjan lopussa lähettäjä listasi kahdeksan esimerkkiä Aminin joukkojen käyttämisestä teloittamisen ja väkivallan keinoista, joihin kuului muun muassa elävältä silpominen ja teloitettavien päiden murskaaminen vasaralla.²⁰¹ Amnesty Internationalin selvitys vahvistaa Martinin pohdintoja asiakirjan sisällöistä muun muassa teloituksissa käytettyjen keinojen osalta.²⁰² Vaikka Amnestyn raportin sisältö ja tietolähteinä käytetyt henkilöt saattavat nojata tiedoissaan samoihin lähteisiin kuin Martin, vahvistaa Amnestyn lähde Martinin väitteiden uskottavuutta.

¹⁹⁹ Law, R. 2016, 3 – 5.

²⁰⁰ Boyle, E. 2015, 594.

²⁰¹ Martin, D. 1974, 222 – 224.

²⁰² Amnesty International, 1978, 6 – 7.

Äärimmäisen raa'at väkivallanteot ja epäselvyys siitä, mitkä kaikki väitteet hallinnon toiminnasta pitivät paikkansa, kuvastaa valtioterrorismin ja huhupuheiden roolia Ugandan jokapäiväisessä elämässä hyvin konkreettisesti. Hallinnon toimet olivat mysteeri sellaisille, jotka eivät olleet suoraan osallisina niissä. Väkivallan merkit olivat kuitenkin laajalti nähtävissä. Huhupuheiden ja pelon leviämisen kannalta tämä epäselvyys oli todella tehokas vaikuttaja. Olen ryhmitellyt äärimmäisen raa'at väkivallanteot tästä syystä omaksi ryhmäkseen väkivallan kategorisoinnissa. Poikkeuksellisen raa'at tappamisen ja kidutuksen tavat lisäsivät valtioterrorismin herättämää pelkoa ja vahvistivat sen tehokkuutta. On mielestäni myös tärkeä huomioda, että äärimmäiset väkivallanteot vahvistivat myös väkivallan roolia hallinnon käytössä: hallinnon toiminnan paljastuminen olisi tiennyt vakavia seurauksia hallinnon toimijoille, todennäköisesti kuolemaa. Tämä lisäsi pakkoa turvautua väkivaltaan ja äärimmäisiin keinoihin; valta-aseman säilyttämisestä tuli yhä vahvemmin selviytymistaistelua.

Äärimmäisen väkivallan lisäksi valtioterrorismin toiminnan ja vaikutusten kannalta väkivallan mittakaava on yksi vaikuttava tekijä. Kuinka laajaa väkivallankäyttö oikeastaan oli ollut Aminin hallinnon ensimmäisten vuosien aikana? Tarkkoja lukuja on mahdotonta selvittää. Alkuperäislähteiden osalta Henry Kyemba viittaa Ugandasta vuonna 1973 paenneen, Aminin entisen ulkoministerin, Wanume Kibedin arvioon, että Aminin hallinto olisi ollut vastuussa 90 000-100 000 ihmisen kuolemasta valtaannousunsa jälkeen.²⁰³ ICOJ:n raportti arvioi vuoteen 1974 ulottuvan tarkastelunsa pohjalta kuolleiden määräksi 200 000 – 250 000.²⁰⁴ A. Kasozi on tutkinut vuoteen 1975 mennessä varmistettuja tappamisia Aminin hallinnon toimesta. Hänen tarkastelunsa keskittyy lähinnä nimettyihin henkilöihin, tai heidän lähimmäisiinsä, joiden kuolema on varmistettu, mutta näistäkin hänen saamansa lukema on lähes 2000 nimeä.²⁰⁵ Lukema vaikuttaa vähäiseltä suhteessa Kyemban ja ICOJ:n arvioihin, osittaisena syynä tähän lienee Kasozin keskittyminen nimitettyihin henkilöihin, siinä missä Kyemban viittaaman Kibedin ja ICOJ:n arviot pyrkivät arvioimaan myös laajempaa väkivallan määrää tavallisen kansan keskuudessa. Jan Jørgensenin arvio tukee Kasozin tulkintaa jossain määrin, hän toteaa, että mikäli tappamiset olisivat käsittäneet Aminin hallintokaudella useita satoja tuhansia, olisi tämän täytynyt näkyä Ugandasta lähteneiden pakolaisten määrässä. Hän kuitenkin toteaa, että Ugandasta paenneiden määrä oli niin matala,

²⁰³ Kyemba, H. 1978, 73.

²⁰⁴ ICOJ,

²⁰⁵ Kasozi, A. 1994, 249 – 252.

aina ennen Aminin vallasta syöksemiseen johtanutta Tansanian sotilasoperaatiota, että suurimpien arvioiden on vaikea uskoa pitävän paikkansa. Jørgensen päätyy koko valtakauden osalta arvioon, että uhreja olisi kertynyt vuosittain noin 1500 – 3500²⁰⁶.

Tämä laaja vaihtelu arvioissa väkivallan ja uhrien määrässä vahvistaa entisestään väkivallan tuottamien huhujen merkitystä. Kaikki kuolleet eivät luonnollisestikaan olleet Aminin joukkojen aikaansaannosta: kondoismi ja muu väkivalta tuottivat omat uhrinsa.

Valtioterrorismi toimi rinnatusten yleisen epävakauden kanssa, mikä vain lisäsi sen tehokkuutta väestön kontrolloimisessa. Äärimmäiset väkivallanteot yhdessä kuolleiden tarkkojen määrien, väkivallanteon paikkojen ja uhriksi joutuneiden henkilöiden identiteetin epäselvyyden kanssa olivat yhteydessä asevoimien kasvaneeseen valtaan ja siitä poikineeseen mielivaltaisuuteen.

Taloudelliset ongelmat toimivat sytykkeenä väkivallan leviämislle. Väkivalta puolestaan ruokki entisestään aivovuotoa ja sen mukanaan tuottamia taloudellisia ongelmia. Aminin luoma järjestelmä samanaikaisesti ylläpiti hänen valta-asemaansa suoran väkivallankäytön ja sen epäsuorasti tuottaman pelon ja epävarmuuden avulla. Tämä salli hänen nousta valta-asemansa huipulle vuosien 1973 – 1975 ajaksi. Aminin esiintyminen antaa kuitenkin kuvan siitä, että hän tajusi jo 1973 hallintonsa olevan ongelmissa. Valtion instituutioiden alasajon jälkeen Aminilla oli käytössään hyvin rajallisesti keinoja, joilla säilyttää saavuttamaansa valtaa. Liittolaisten hakeminen Lähi-idän arabijohtajista ja tähän yhdistyvä vihalliskuvien rakentaminen ovatkin nähdäkseni osoitus hänen valtakautensa alkavasta rappiosta jo sen huipulla. Aminin valta-asemaa nakersivat laajalle levinnyt epävakaus ja paheneva tyytymättömyys, jotka nostattivat häntä vastustaneita voimia. Seuraavassa osassa tarkastelen erilaisia vastarinnan ilmentymiä Aminin valtakaudella.

3.2 Valtioterrorismin muodot – Väkivaltaisia vastareaktioita

Aminin hallinto kohtasi huomattavaa vastarintaa useassa valtakauden vaiheessa. Tässä osassa tarkastelen hallinnon kohtaaman vastarinnan ilmentymiä ja sitä, miten hallinto reagoi ja pyrki

²⁰⁶ Jørgensen, J. 1981, 314 – 315.

tyrehdyttämään sen asemaa uhanneita toimia. Keskityn erityisesti vuosien 1973–1975 välillä nousseisiin väkivaltaisiin vastarinnan ilmentymiin, koska tällöin Aminin hallinto oli vahvimmillaan ja hänen voi nähdäkseni katsoa kontrolloineen hallinnon reaktioita. Tässä osassa hallinnon väkivaltaiset reaktiot edustavatkin väkivallan kategorisoinnissa ryhmittelemääni reaktiivista väkivaltaa. Passiivista vastarintaa, joksi luen esimerkiksi hallinnon asettaman lainsäädännön inaktiiviset laiminlyönnit ja kansalaistottelemattomuuden, on vaikea tutkia, koska se jätti vähemmän näkyviä jälkiä kuin suora väkivaltainen vastarinta. Käsittelemäni esimerkit sijoittuvat Aminin hallinnon keskivaiheille. Tekemäni rajauksen taustalla vaikuttaa kaksi seikkaa: Aminin valta-aseman vahvistuminen, joka tarkoitti, että ilmenneet vastarinnan yritykset olivat myös selkeämpiä ja suoraviivaisempia. Lisäksi käyttämässäni lähdemateriaalissa vastarinnan osoituksia mainitaan enemmän vuosien 1973–1975 ajalta kuin valtakauden muilta vuosilta.

Ensimmäinen laajamittaisempi vastarinnan yritys, joka Aminin hallintoon kohdistui, käynnistyi jo syyskuussa 1972, kun Milton Oboten johtama noin tuhannen sotilaan vahvuinen sotilasyksikkö hyökkäsi Tansaniasta tavoitteenaan Aminin syrjäyttäminen. Hyökkäyksen päivämäärä oli valittu aasialaisten karkotuksen herättämän kansainvälisen paheksunnan vuoksi. Phares Mutibwan mukaan Obote uskoi, että Iso-Britannia ja Israel olisivat tukeneet hänen hyökkäystään Aminin suututettua entiset liittolaisensa politiikallaan. Lisäksi aasialaisten karkotuksen arvioitiin työllistävän Aminin hallintoa niin, että järjestelmällisen vastarinnan muodostuminen olisi ollut epätodennäköistä.²⁰⁷ Oboten hyökkäys kuitenkin epäonnistui. Mutibwan mukaan epäonnistumisen syinä olivat hyökkääjien heikko varustelu, Aminin suosio Ugandan väestön keskuudessa – aasialaisten karkotuksen ansiosta – ja Aminin ennalta saama tieto hyökkäyksestä.²⁰⁸ Vaikka Oboten hyökkäys sijoittuu tähän osaan valikoimani ajanjakson ulkopuolelle, on sen sisällyttäminen näin lyhyesti perusteltua, sillä Oboten hyökkäyksen epäonnistumisella oli nähdäkseni merkittävä rooli Aminin myöhemmin kohtaaman vastarinnan kannalta.

Ensinnäkin Aminin onnistui Oboten hyökkäyksen ansiosta puhdistaa Obotelle potentiaalisesti uskollisia ja henkilöitä hallinnon ja asevoimien keskuudesta. ICOJ:n raportti ja David Martinin kirja mainitsevat teloitettuina hallinnon ja oikeuslaitoksen jäseninä esimerkiksi oikeusministeri Benedikto Kiwanukan, Ugandan pankin pääjohtaja Joseph Mubirun ja

²⁰⁷ Mutibwa, P. 2010, 97 – 98.

²⁰⁸ Mutibwa, P. 2010, 98 – 99.

Masakan pormestarina toimineen Francis Walugemben, jotka kaikki kokivat raa'at kuolemat, koska Amin sai tietää heidän yhteyksistään hyökkäykseen.²⁰⁹ David Martin mainitsee, että näiden julkisen hallinnon toimijoiden lisäksi myös muun muassa *Associated Press*, *The Daily Telegraph* ja *Newsweek* -uutistoimistojen toimittajia joutui myös vangituksi lyhyeksi aikaa, kun Amin puhdisti asevoimiaan kovalla kädellä.²¹⁰ Tähän puhdistamiseen kuului Martinin mukaan muun muassa 128 asevoimien, poliisin ja vankiloiden johtohenkilön teloittaminen ja uusien, Aminille uskollisten henkilöiden nimittäminen heidän tilalleen.²¹¹ Toisekseen hyökkäyksen voi nähdäkseni todeta vetäneen ugandalaisia yhteen Aminin tueksi. Amin oli suosionsa huipulla syksyllä 1972, koska taloudellisen sodan seuraukset eivät vielä näkyneet Ugandan taloudessa, näin ollen hyökkäys sitoi ugandalaisia vahvemmin Aminin hallintoon ja mahdollisti näin Aminin laajentaa ulottuvuuttaan: hän selvisi sotilaallisesta uhasta voittajana. Kolmanneksi Aminin vastareaktion äärimmäisyyden ja raakuuden vastustaneita kohtaan voi nähdä toimineen pelotteena, joka vähensi halua vastarintaan. Nähdäkseni Oboten hyökkäys helpottikin Aminin hallinnon tilannetta ja vahvisti hänen valta-asemaansa. Samalla hyökkäyksen epäonnistuminen heikensi järjestelmällisen vastarinnan rakentumista useiden vuosien ajan.

Väkivaltaisen vastareaktion ohessa Aminin pyrkimys hiljentää puhdistuksia koskeva julkisuus vangitsemalla toimittajia sitoo tapauksen nähdäkseni kiintoisasti osaksi hänen suhdetoimintaansa. Amin halusi selkeästi välttää väkivallan aiheuttamia ongelmia hänen suhdetoiminnalleen ja julkisuuskuvalleen. Toimittajien raportointi asevoimien käyttämästä väkivallasta olisi murtanut Aminin julkisuudessa esittämää rauhanmiehen kuvaa ja vähentänyt entisestään ugandalaisten hyvinvointia ja onnellisuutta koskeneiden väitteiden uskottavuutta. Amin kontrolloi julkisuuskuvansa näin ollen ohjailemalla sitä materiaalia, mitä hänen hallinnostaan levisi kansainvälisessä uutisoinnissa ja tiedosti vääränlaisen julkisuuden vaarat hänen hallintonsa kannalta: hän suojautui kansainväliseltä vastareaktiolta.

Vastarintaa kuitenkin ilmeni edelleen vuoden 1972 jälkeen. David Martinin mukaan pienimuotoinen vastarinnan yritys tapahtui helmikuussa 1973, kun kolme Aminin oman puolustusneuvoston everstiä vaati häntä henkilökohtaisesti astumaan alas vallasta. Martinin lähteenä toimii Aminin hallinnosta nimettömästi yhden hänen ministerinsä vuotama asiakirja,

²⁰⁹ ICOJ, 1974, 45 – 47 ja Martin D. 1974, 214 – 215.

²¹⁰ Martin, D. 1974, 213 – 214.

²¹¹ Martin, D. 1974, 215 – 217.

jonka käsittelemää väkivallan kuvausta tarkastelin osassa 3.1. Martinin mukaan Amin oli luvannut astua syrjään julkisella ilmoituksella muutaman päivän kuluttua everstien vaatimuksesta, näin ei koskaan tapahtunut. Sen sijaan Aminia vastustaneet everstit katosivat ja heidän tilalleen nostettiin uutta henkilöstöä.²¹² Muista käyttämistäni lähteistä ainoastaan ICOJ:n raportti mainitsee tapauksen sivulauseessa nimeten yhden kapinaa johtaneista upseereista, majuri Ozin ja mainitsee, että hänet erotettiin ja että hän oli raportin kirjoittamisen aikaan kateissa.²¹³

Tämä vastarinnan ilmentymä on erityinen siinä suhteessa, että se ei saanut suurta julkisuutta osakseen. Vaikka vastarinta ei ollut väkivaltaista, tässä tapauksessa se nousi hallinnon väkivaltakoneiston ja Aminin hallinnollisen eliitin piiristä. Kyseessä on näin ollen Svolikin autoritaarisen vallanjaon ongelman mukainen uhka.²¹⁴ Vastustaneiden sijoittuminen Aminin eliittiin selittää myös sitä, miksi heidän kohtalostaan ei ole tarkempaa tietoa. He olivat asemansa vuoksi samanaikaisesti osa lähipiiriä, jonka keskuudessa ilmennyttä vastarintaa Amin ei olisi halunnut julkisuuteen, sillä uhalla, että se olisi herättänyt laajempaa vastarintaa. Lisäksi heidän roolinsa Aminin turvallisuusneuvostossa olisi pitänyt heidän asemansa ja tehtävänsä salaisina esimerkiksi Henry Kyembalta, joka työskenteli siviilihallinnossa. Nähdäkseni vastarintaan myös vastarintaan ryhtyneiden kohtalo kuvastaa heidän asemansa keskeisyyttä: he katosivat jälkiä jättämättä. Valtioterrorismin koneisto kykeni näin ollen tarvittaessa toimimaan huomaamattomasti ja tehokkaasti myös asevoimien ylimmän johdon keskuudessa.

Seuraava kapinan yritys syttyi keväällä 1974. Jälleen kapinan aloittajana oli joukko asevoimien upseeristoa, Kyemba kuvailee tilannetta seuraavasti:

”Lubirun moottoroitu pataljoona, johdossaan sen entinen komentaja, everstiluutnantti Elly ja tukenaan prikaatinkomentaja Charles Arube oli hyökännyt sotilaspoliisin Makindyessä sijaistevaan päämajaan. Siellä oli komentajana eteläsudanilainen Hussein Marella. Eräät toiset yksiköt olivat lähteneet etsimään Public Safety Unitin päämisestä Ali Towellia. Eräs kapinan syy oli, että Arube ja monet toiset vanhemmat upseerit olivat katkeria

²¹² Martin, D. 1974, 225.

²¹³ ICOJ, 1974, 56 – 57.

²¹⁴ Svolik, M. 2012, 1 – 3.

eteläsudanilaisten komennosta ja tavasta, millä koko armeija saatettiin häpeälliseen maineeseen.”²¹⁵

Vuoden 1974 kapina eroaa näin ollen vuoden 1973 kapinasta siinä, että kapina näkyi selvästi myös laajemmalle kansalle. Kyemba kuvailee, kuitenkin kuinka varsinaista tietoa kapinasta ei julkaistu hallinnon tai asevoimien tiedotuksessa. Kyemba itse alkoi epäillä, että jotain oli tekeillä, kun hän törmäsi asevoimien asettamiin tiesulkuihin lähellä Ugandan ja Sudanin välistä rajaa.²¹⁶ Kansa ja jopa Ugandan hallinto pysyi tai pidettiin näin suurelta osin pimennossa valtakamppailun tilanteesta. Tässä Amin vastasi nähdäkseni autoritaarisen vallanjoon ongelman ilmenemiseen. Epätietoisuudella hallinnon oli mahdollista vähentää kapinalle mahdollisesti herännyttä tukea ja vaikeuttaa kokonaiskuvan saamista tilanteesta. Tämä on nähdäkseni yksi keino, jolla Aminin hallinto ylläpiti epävarmuuden ilmapiiriä ja, Semakula Kiwanukan sanoin, ehkäisi kollektiivisen vastarinnan muodostumista.²¹⁷

Vuoden 1974 kapinan syyt ja tapahtumat kuvastavat nähdäkseni hyvin vuoden 1974 Ugandan ja Aminin hallinnon tilannetta. Aminin valtaan nostama sudanilainen ja Länsi-Niilin alueelta peräisin ollut ryhmä nähtiin jo asevoimienkin sisällä ulkopuolisena ryhmänä. Kyemba mainitsee, että Amin reagoi voittoon tapansa mukaisella ylpeydellä ja huolettomuudella esiintymällä näyttävästi Kampalassa.²¹⁸ Kyemba toteaa kuitenkin, että kapinalla oli selkeä vaikutus Aminiin ja tämän läheiseen henkilöstöön. Kyemban mukaan Amin nimittäin vapautti Hussein Marellan asemastaan Makindyen komentajana ja tämä muutti takaisin kotikaupunkiinsa eteläiseen Sudaniin – Amin varmistui kuitenkin Kyemban mukaan, että Marella sai arvolleen sopivan lähdön huomattavan rahallisen korvauksen ja Aminin ylistysten muodossa.²¹⁹ Kapinan saama reaktio kuvastaa kuitenkin nähdäkseni, että Amin joutui kiinnittämään huomiota vallankäyttöön ja hänen kanssaan hallinneen ryhmän toimintaan aiempaa tarkemmin.

ICOJ:n raportti tarjoaa vaihtoehtoisen tulkinnan kapinan syttymisen syistä ja seurauksista. Raportti nostaa esille kapinasta annetun hallinnon virallisen tiedotteen, jonka mukaan Aruben tavoitteena oli suorittaa kapinan avulla vallankaappaus ja hän teki itsemurhan

²¹⁵ Kyemba, H. 1977, 121 – 122.

²¹⁶ Kyemba, H. 1977, 120 – 121.

²¹⁷ Kiwanuka, S. 1979, 93 – 94, 97 – 98.

²¹⁸ Kyemba, H. 1977, 122.

²¹⁹ Kyemba, H. 1977, 122 – 123.

vallankaappauksen epäonnistuttua. Aruben osallisuudesta kapinaan ICOJ esittää kuitenkin epäilevän huomion: Arube tuotiin ICOJ:n mukaan sairaalaan siviilivaatteissa ja hän oli kuollut saatuaan kaksi ampumahaavaa vatsaansa.²²⁰ Itsemurhaväitteen valheellisuus ei nähdäkseni anna perustetta epäillä koko kapinan alkuperää, mutta Aruben asu herättää kysymyksen hänen osallisuudestaan kapinaan: sotilasvallankaappausta johtavan upseerin luulisi käyttäneen sotilasarusta hänen johtaessaan kapinaa. Henry Kyemba vahvistaa kirjassaan Aruben asusta esitetyn väitteen paikkansapitävyyden.²²¹ ICOJ:n raportti esittääkin vaihtoehtoisen tietolähteen esittämän väitteen, että kapinaa ei olisi aloittanut Arube ja tämän tukijat, vaan että taistelun olisivat aloittaneet Aminin joukot, Aminin päätöksellä. Tässä ICOJ esittää pohdinnan, että koko kapina olisi ollut hallinnon keksimä ja sen varjolla oli alun perin tarkoitus puhdistaa Aminia potentiaalisesti vastustaneita upseereita asevoimista ja sotilaspoliisista.²²² Nähdäkseni kyseessä oli kuitenkin upseerien kapina ja aito vallankaappausyritys. Muuten Hussein Marellan ja Ali Towellin erottamista on vaikea selittää.

Phares Mutibwan mukaan vuoden 1974 kapinalla oli huomattava vaikutus Aminin henkilökohtaisen turvallisuuden tunteeseen. Arube oli ollut yksi Aminin lähimpiä upseereita ja kaiken lisäksi Arube oli kakwa. Arubea tukeneiden joukossa oli Mutibwan mukaan ollut myös muita Aminin suosimia kakwoja. Näiden liian raju julkinen rankaiseminen olisi Mutibwan mukaan saattanut johtaa Aminin ongelmiin lähimpien tukijoittensa keskuudessa. Kapinan johtajat siis teloitettiin, mutta heitä seuranneet sotilaat saivat olla yllättävän rauhassa – ainakin julkisesti.²²³ ICOJ:n raportista käy ilmi, että ainakin 50 sotilasta teloitettiin Makindyessa kapinan seurauksena.²²⁴ Ottaen huomioon hallinnon muun väkivaltaisuuden, kuulostaa tämä luku nähdäkseni huomattavan maltilliselta reaktiolta suoraan kapinaan. Hallinnon käyttämä reaktiivinen väkivalta näyttää noudattaneen jonkinlaista suhdetta siihen, kuinka suureen uhkaan hallinto reagoi ja siihen, millaisia seurauksia se arvioi kokevansa mahdollisen ylilyönnin sattuessa.

Mutibwa nostaa esiin Aminin toimet vuoden 1974 kapinaa seuranneilta kuukaucilta, jotka osoittavat konkreettisesta muutoksesta ja näin vahvistavat nähdäkseni perustetta sille, että

²²⁰ ICOJ, 1974, 57.

²²¹ Kyemba, H. 1977, 122.

²²² ICOJ, 1974, 57.

²²³ Mutibwa, P. 2010, 106 – 107.

²²⁴ ICOJ, 1974, 57.

kapina oli todella vallankaappausyritys. Ensinnäkin Amin kielsi kansainväliset sanomalehdet Ugandassa, vedoten niiden harjoittamaan imperialismiin – tämä tarkoitti käytännössä, että Aminin julkiset puheet ja haastattelut ja hänen hyväksymänsä lehdistö olivat ainoa ugandalaisten saatavilla ollut julkisen tiedotuksen muoto vuoden 1974 jälkeen. Toisekseen Amin alkoi Mutibwan mukaan luottaa yhä vahvemmin asevoimien komentoketjun ulkopuolisiin SRB:n ja sotilaspoliisin yksiköihin. Kolmanneksi Mutibwan mukaan – huolimatta hallinnon julkisen reaktion puutteesta – ihmisiä katosi kapinaa seuranneina kuukausina poikkeuksellisen paljon.²²⁵

Aminin hallinnon reaktio suoraan kapinaan ja vastarintaan häntä kohtaan oli näiden esimerkkien perusteella väkivaltainen, mutta suhteellisen tarkkaan ohjattu. Asevoimien keskuudessa iskettiin suoraan kapinaan osallistuneisiin, erityisesti kapinoita johtaneisiin yksilöihin. Nämä esimerkit kertovat nähdäkseni samanaikaisesti kahdesta seikasta hallinnon valtioterrorismin kannalta. Ensinnäkin valtioterrorismi – ja väkivalta toimivat näissä yhteyksissä yllättävän tarkasti. Kapinoita johtaneet yksilöt kokivat väkivaltaisen kuoleman, samoin kuin heitä seuranneet joukot. Tässä syynä on todennäköisesti ollut pyrkimys välttää hallinnon kostotoimien herättämän kapinan syttyminen. Toisekseen kapinat ja niiden osakseen saamat kostotoimet kuvastavat mielestäni Ugandan tilannetta vuosien 1973–1974 aikana: hallinnon aiheuttama kaaos ja Aminin tapa nostaa valtaan ugandalaisten ulkopuolisiksi kokemia sotilasyksiköitä nostattavat vastarintaa hallintoa kohtaan. Tässä vaiheessa Aminin ote vallasta on kuitenkin vielä niin vahva, että sen on mahdollista ohjata valtioterrorismia maltillisemmin ja systemaattisemmin koskettamaan erityisen uhkaavaksi koettuja ryhmiä.

ICOJ:n raportin skeptisyys Aruben ja Ellyn kapinan aitoudesta ei kuitenkaan ole tyhjästä temmattu. Aminia vastaan nousseiden todellisten kapinoiden ja vallankaappausyritysten lisäksi hallinto hyödynsi näitä vastarinnan ilmentymiä ja Oboten vuoden 1972 hyökkäystä laajemman terrorismin perusteena. Hallinto perusteli väkivaltaisia toimiaan eri puolilla Ugandaa vastarinnan tyrehdyttämiseen tähtäävinä toimina ja syytti monista väkivallanteoista Oboten sisestä tai muita vastustavia ryhmiä. Uskottavuutta näille syytteille ja osittaisen perusteen hallinnon terrorismille antoi uuden vastarintaryhmittymän perustaminen alkuvuodesta 1973. David Martinin mukaan *Front for National Salvation (Fronasa)* erosi

²²⁵ Mutibwa, P. 2010, 107 – 108.

suorista kapinayrityksistä siinä, että se toimi ruohonjuuritasolla ja hyödynsi sissisodankäynnin – ja nähdäkseni myös terrorismin – keinoja vastarinnassaan. Järjestön riveissä toimi muun muassa Ugandan nykyinen presidentti, Yoweri Museveni (s. 1944).²²⁶ Vaikka Fronasan vaikutus jäi lopulta pieneksi, ennen vuoden 1979 Aminin vallasta syössyttä sotilasoperaatiota, tarjosi sen olemassaolo hallinnolle syyn laajoille ja verisille metsästysoperaatioille eri puolilla Ugandaa. Oletettu vastarinta lisäsi näin ollen myös satunnaiseksi määrittelemäni väkivallan määrää.

Amnesty Internationalin raportissa todetaan, että Fronasa:a ja muuta hallintoa vastustanutta ainesta metsästettiin äärimmäisen systemaattisin ja raaoiin keinoin. Näihin keinoihin kuului sekä asevoimissa tehdyt laajat teloitukset ja puhdistukset että eri puolilla Ugandaa tehdyt siviiliväestön satunnaiset tappamiset. Väkivallan kohteeksi joutui tässä vaiheessa erityisesti acholi-, langi ja lugbara-kansojen jäseniä. Lisäksi Aminin hallinto otti vuonna 1973 käyttöön kuolemantuomion ja järjesti ensimmäiset julkiset teloitukset Ugandassa 1800-luvun jälkeen. Kuolemantuomio oli poistettu Ugandassa käytöstä brittien siirtomaa-aikana 1800-luvun lopulla, mutta Aminin hallinto otti viralliset julkiset kuolemantuomiot käyttöön osana rangaistuskeinojaan. Teloituksista tehtiin julkisia spehtaakkeleita.²²⁷ Tämä on nähdäkseni yksi esimerkki väkivallan institutionalisoitumisesta ja hallinnon pyrkimyksestä oikeuttaa väkivallankäyttöään. On mielestäni myös tärkeää huomioida julkisten teloitusten suhde Aminin suhdetoiminnan kannalta: hänen väkivaltaiset ja uhkaavat ilmaisut saivat huomattavaa uskottavuutta, kun hänen laillisiin työkaluihinsa kuului kuolemantuomio.

Tämä hallinnon paranoiaan ja potentiaalisten uhkien näkemiseen perustuva väkivalta vahvistaa nähdäkseni Aminin hallinnon valtioterrorismin kohdentumista yhä laajemmin kaikkiin Ugandan väestönosiin. Väkivallan kohteeksi joutui nyt yhä vahvemmin pelkän epäilyn perusteella. Valtioterrorismi toimikin näin ollen nähdäkseni kaksitasoisesti vuoden 1973 jälkeen sen mukaan, kumpi autoritaarisen hallinnon kohtaamista ongelmista sillä pyrittiin ratkaisemaan. Autoritaarisen vallanjaon ongelman ratkaisuna valtioterrorismi ilmeni kohdistettuna väkivallankäyttönä, joka suunnattiin tarkasti vastarintaan osallistuneisiin tahoihin. Autoritaarisen kontrollin ongelman ratkaisuna valtioterrorismi ilmeni puolestaan varsin kaoottisena, kun kuka tahansa vastarinnasta epäilty ugandalainen saattoi johtua väkivallan kohteeksi. Hallinnon kyky ohjailla autoritaarisen kontrollin ongelman ratkaisuna

²²⁶ Martin, D. 1974, 227 – 228.

²²⁷ Amnesty International, 1978, 54 – 57.

käytettyä valtioterrorismia näyttäisikin olleen huomattavasti heikompi, minkä takia väkivalta ilmeni näissä yhteyksissä paljon satunnaisempana ja ennakoimattomampana. Samalla kuitenkin valtioterrorismi vaikuttaa toimineen autoritaarisen kontrollin ongelman ratkaisuna kohtalaisen hyvin. Oboten vuoden 1972 hyökkäyksen jälkeen järjestelmällistä ja laajaa vastarintaa Aminin hallintoa kohtaan ei noussut ennen vuotta 1979. Valtioterrorismi edesauttoi Semakula Kiwanukan kuvauksen mukaisen hajota ja hallitse -mallin²²⁸ vallankäyttöä hallinnon työkaluna.

3.3 Valtioterrorismin muodot - ”Nouseva kaaos”²²⁹

Phares Mutibwan mukaan vuosi 1975 oli Aminin valta-aseman huippuhetki. Hän myönsi itselleen tittelin ”*Elinikäinen presidentti*”²³⁰ ja Uganda toimi Afrikan Yhtenäisyysjärjestön (*Organisation of African Unity, OAU*) puheenjohtajamaana vuosina 1975—1976.²³¹ Mutibwan mukaan *OAU*:n puheenjohtajana toimiminen vähensi Aminin hallinnon väkivaltaisuutta. Syyksi väkivallan vähentymiselle Mutibwa tarjoaa Aminin pelon mahdollisesta kansainvälisestä selkkauksesta, kun kansainvälisen yhteisön katse osui suoremmin Ugandaan.²³² Väkivaltaisuuden määrän vähäisyydestä – ainakin suhteessa muihin hallintovuosiin – kielii nähdäkseni se, että vuosi 1975 loistaa poissaolollaan suurempien väkivallan ilmentymien osalta lähdemateriaalissani. Esimerkiksi Abdu Kasozin kirjassa *The Social Origins of Violence in Uganda 1964 – 1985*²³³, vuosi 1975 sisältää vain muutaman varmistetun, nimetyn henkilön kuoleman, kun taas vuodet 1972 ja 1973 esimerkiksi sisältävät useiden satojen kuolleiden listauksia.²³⁴ Kasozi tarjoaa myös toisen selityksen väkivallan näennäiselle vähäisyydelle vuosien 1975 – 1976 aikana. Kasozin mukaan Aminin hallinto oli saavuttanut suhteellisen vakauden ja sisäisen koherenssin vuoteen 1975 mennessä, kun sitä vastustaneet kapinat oli nujerrettu.²³⁵ Nähdäkseni väkivallan vähentymistä voidaankin selittää

²²⁸ Kiwanuka, S. 1979, 93 – 94.

²²⁹ Tämä on Henry Kyemban kirjassaan käyttämä otsikko Aminin valtaannoususta, se kuvastaa kuitenkin nähdäkseni täydellisesti Aminin valtakauden päättymistä. Kyemba, H. 1979, 74.

²³⁰ Life president.

²³¹ Mutibwa, P. 2010, 110 – 111.

²³² Ibid.

²³³ Kasozi, A. 1994.

²³⁴ Kasozi, A. 1994, 249 – 252.

²³⁵ Kasozi, A. 1994, 112.

toisaalta Aminin vahvistuneella valta-asemalla ja toimintaansa tehostaneella väkivaltakoneistolla: valtioterrorismin systemaattisuus lieene vähentänyt julkisesti näkyneen väkivallan määrää.

Vuoden 1975 sisällyttäminen osaksi tätä työtä on näin ollen lähdemateriaalin varjolla vaikeaa. Aminin retoriikka OAU:n huippukokouksessa, heinäkuun lopulla 1975 on erittäin kiintoisaa imperialismia, Israelia ja Iso-Britanniaa vastustavien sisältöjen vuoksi. Tästä oivallisia esimerkkejä ovat Aminin tervetuliasipuheenvuoro kokouksen avauspäivältä²³⁶ ja hänen paria päivää myöhemmin esittämänsä kannanotto Etelä-Afrikan ja Rhodesian apartheid-politiikasta.²³⁷ Vaikka Aminin esiintyminen näissä kokouksissa tarjoaakin näkökulman Aminin ajatteluun ja pyrkimykseen hankkia tukea Ugandan ulkopuolelta, niiden suhde Ugandassa tapahtuneeseen valtioterrorismiin on suhteellisen vähäinen. Lähteiden valossa vaikuttaa siltä, että maailman katseiden kohdistuminen Ugandaan todella hillitsi Aminin väkivallankäyttöä siinä määrin, että jatkuvan, sattumanvaraisen väkivallankäytön ohella huomattavia valtioterrorismin ilmentymiä ei ole poimittavissa aineistosta. Tämän takia siirryn suoraan vuoden 1976 tarkasteluun.

Ugandan rooli OAU:n puheenjohtajana päättyi 1976 ja tätä seurasi Mutibwan mukaan Aminin ennennäkemättömän väkivallankäytön paluu.²³⁸ Vuosien 1976–1977 osalta tarkastelen seuraavaksi kolmea toisistaan erillistä tapausta: Aminiin kohdistunutta murhayritystä, Israelin iskua Entebben lentokentälle ja arkkipiispa Luwuumin murhaa vuonna 1977. Tapaukset kuvastavat nähdäkseni hallinnon tilan rappeutumista ja ovat mielestäni keskeisessä roolissa Aminin valtakauden päättymisen kannalta.

Vuonna 1976 Aminin valta-asema koki kaksi takaiskua: 10.6. Aminia vastaan kohdistui murhayritys, joka oli hyvin lähellä onnistumista ja 4.7. Israelin asevoimat hyökkäsi Entebben lentokentälle vapauttamaan PLO:n²³⁹ sieppaaman lentokoneen panttivangit. Lentokone oli laskeutunut Entebben kentälle ja Amin oli osallisena neuvottelemassa panttivankien palauttamisesta Israeliin, kun Israel teki iskunsa. Entebben isku oli tuhoisa Aminin kannalta, koska se oli suora osoitus Aminin asevoimien kyvyttömyydestä torjua sotilaallisia uhkia ja koska tekijänä oli Israel. Aminin hyökkäävät antisemitistiset puheet menettivät

²³⁶ SYND 19-7-75, 1975.

²³⁷ SYND 29-7-75, 1975.

²³⁸ Mutibwa, P. 2010, 111.

²³⁹ Palestinian Liberation Organisation.

uskottavuuttaan. Entebben isku osoitti maailmalle Aminin heikkouden. Valtioterrorismin kannalta Entebben tapaus ei kuitenkaan ole kovin kiinnostava, sillä iskusta ei seurannut Ugandan sisällä väkivallantekoja, vaikka Kyemba toteaa, että Aminin upseeristo joutui sekaannuksen valtaan heinäkuun 4. yön aikana ja muutamaa päivää iskun jälkeen yksi sattumalta Ugandaan jäänyt panttivanki, israelilainen Dora Bloch, murhattiin Aminin turvallisuusjoukkojen käsissä.²⁴⁰

Aminiin kohdistunut murhayritys kesäkuussa 1976 sen sijaan sai osakseen laajan väkivaltaisen vastareaktion. Tapaus eroaa aiemmista Aminia vastustaneista yrityksistä siinä, ettei kyseessä ole järjestelmällinen vallankaappaus ja, että ketään ei saatu kiinni iskun yrittämisestä. Kyseessä ei näin ollen ollut niinkään vallankaappaus vaan yritys murhata Amin. Kyemba sanoo olleensa itse paikalla murhayrityksen tapahtumapaikalla, poliisivoimien tarkastuksessa Nsambyassa.²⁴¹ Kyemban mukaan Amin oli lähtenyt tarkastusta seuranneesta juhlatilaisuudesta avojeepillä asettuen itse kuljettajan paikalle, lisätäkseen lähtönsä dramaattisuutta. Jeepin poistuttua urheilukentältä, jolla poliisien tapahtuma oli järjestetty, seurasi kaksi kranaatin räjähdystä ja lyhyt laukaustenvaihto. Amin selvisi iskusta osin sen ansiosta, että hän istui auton kuljettajana.²⁴²

Kyemban mukaan iskua seurasi hallinnon välitön lamaaneminen ja sekaannus:

”Me vain tuijotimme toisiamme ja odotimme, että joku tekisi jotakin. Sillä hetkellä ajattelin, että saatoimme parhaillaan olla keskellä vallankaappausta. Puoliksi odotin jonkun uuden armeijan komentajan astuvan remmiin ja käskevän meidän nostaa kätemme. Sitten me kaikki yhtäkkiä olimme yrittämässä sieltä pois. Eräs vanhemmista ilmavoimien upseereista ehdotti, että käyttäisimme samaa ulosmenotietä kuin toisetkin, ’muuten joku vielä syyttää meitä että tiesimme etukäteen mitä tulee tapahtumaan.’”²⁴³

Lainauksessa Kyemba kuvailee hallinnon reaktiota välittömästi iskun jälkeen, kun tieto Aminin selviämisestä ei ollut saavuttanut hallintoa. Kyemban kuvauksesta käy mielestäni ilmi Aminin hallinnon kohtaamat ongelmat: vastarinnan ilmentyessä hallinnon jäsenten välitön

²⁴⁰ Kyemba, H. 1979, 163.

²⁴¹ Kyemba, H. 1979, 128.

²⁴² Kyemba, H. 1979, 129 – 131.

²⁴³ Kyemba, H. 1979, 130.

oletus on, että kyseessä on suora vallankaappaus eliitin keskuudesta. Autoritaarisen vallanjaon ongelma näkyy tältä osin hyvin käytännöllisesti hallinnon keskuudessa. Samalla lainaus kuvastaa Aminin valta-aseman herkkyyttä ja valtioterrorismin mukanaan tuomaa vallankäytön ongelmaa. Koska iskun yrittäjästä ei ollut tietoa, eikä Aminin tilasta minkäänlaista varmuutta, hänen hallintonsa lamaantui ja kaikki hallinnon jäsenet, joiden tehtävä olisi normaalissa vallanjaossa vastata hallinnon toimintojen jatkamisesta, kääntyivät oman selviämisensä varmistamiseen. Henkilökohtaiseen valtaan perustuva järjestelmä alkoi murentua jo siitä oletuksesta, että Amin oli kuollut.

Kyemban mukaan tämä hallinnon ja asevoimien epävarma reaktio näkyi väkivaltaisena jälkiselvittelynä murhayrityspäivän iltana:

”Jätettyään kuljettajansa sairaalaan Amin loikkasi hallituksen autoon, joka oli seurannut hänen perässään, ja ajoi suoraan Entebbeen, missä mobilisoi armeijansa. Hänellä ei ollut sen enempää aavistusta murhayritykseen syyllystyneistä kuin oli hänen upseereillakaan. Mutta upseerit, joilla oli hätä osoittaa alttiuttaan, lähettivät joukkoja teille haravoimaan siviili-ihmisiä, jotka onnettomuudekseen osuivat olemaan liikkeellä jossain urheilukentän ja kaupungin välisillä seuduilla. Panssarivaunuja ja aseistettuja jeepejä jyrisi pitkin katuja. Joukko ihmisiä tapettiin, kymmeniä hakattiin ja useita pidätettiin.”²⁴⁴

Amin turvautui siis väkivaltakoneistoonsa hyvin samalla tavalla kuin vastarinnan osoituksissa vuosina 1973-1974. Koska murhayrityksen tekijästä ei kuitenkaan tällä kertaa ollut tarkempaa tietoa ja sen tueksi ei noussut laajempaa kapinaa ja Aminia kohtaan ei kohdistettu mitään vaatimuksia, ei reagoineella väkivaltakoneistolla ollut selkeää strategiaa, mitä seurata. Näin ollen väkivallassa yhdistyivät nähdäkseni reaktiivisen ja satunnaisen väkivallan kategoriat. Koska sekä hallinto että asevoimien komento olivat sekaisin, lopputuloksena oli alueellisesti täysin sattumanvarainen valtioterrorismiin turvautuminen. On tärkeää huomata, että tämä on saattanut olla myös murhayrityksen yksi tavoite siinä tapauksessa, että Amin selviäisi. Hallintoa vastustavan väkivallanteon – terrori-iskun – osakseen saaman hallinnon vastareaktion on voitu toivoa lisäävän ugandalaisissa halua syrjäyttää Amin.

²⁴⁴ Kyemba, H. 1979, 131 – 132.

Hallinnon sekava tila ja murhayritykseen tehty sekava vastaus ovat nähdäkseni yksi osoitus Aminin valta-aseman alkaneesta hajaannuksesta. Abdu Kasozin esittämä asevoimien yhtenäisyys vuoden 1975 aikana näyttää alkaneen rakoilla jo kesään 1976 mennessä.²⁴⁵ Tältä pohjalta Entebben iskun vaikutuksen Aminin asemaan voi nähdä erityisen tuhoisana, vaikka sitä ei seurannutkaan laajempaa valtioterrorismin aaltoa. Amin koki kaksi hyvin suoraa arvovaltatappiota alle kuukauden välillä toisistaan. Kummassakaan Aminin, hänen hallintonsa tai asevoimien reaktiot olivat hitaita ja epämääräisiä. Tämä purki Aminin julkisuudessa itsestään rakentamaa kuvaa voittamattomana ja koskemattomana johtajana ja Ugandasta onnellisena ja hyvinvoivana valtiona. Väitänkin, että nämä säröt Aminin julkisuuskuvassa ja hallinnossa ruokkivat hallinnon pahenevaa sekaannusta, jonka suorana seurauksena näen seuraavaksi tarkasteleman väkivallan ilmentymät.

Phares Mutibwan mukaan vuonna 1977 Aminin hallinnon toiminta alkoi viimein hajottaa voimakkaasti hänen valta-asemaansa. Iso-Britannia oli jatkanut Aminin hallinnon tukemista aseellisesti ja rahallisesti. Vuonna 1977 brittien apu alkoi kuitenkin hiipua.²⁴⁶ Iso-Britannian tuen katkaisemisessa on huomattava, että suurin osa brittien kansalaisista oli karkotettu Ugandasta taloudellisen sodan aikana ja Iso-Britannia oli katkaissut diplomaattisuhteensa Aminiin vähän ennen Israelin iskua Entebbeen.²⁴⁷ Brittien lisäksi Amin kohtasi nyt voimakasta vastustusta ja kritiikkiä useilta eri tahoilta: Brittiläisen Kansainyhteisön jäsenet tuomitsivat Aminin hallinnon kesäkuussa 1977, Euroopan yhteisö samoin kesäkuussa 1977 ja roomalaiskatolisen kirkon Itä-Afrikan piispainkokous syyskuussa 1977.²⁴⁸ Läntisten tukijoiden puute selittääkin mielestäni, miksi Amin tukeutui yhä vahvemmin Neuvostoliiton, Libyan ja Saudi Arabian tukeen. Tarve saada tukea arabimaailmalta ja hallinnon tilanteen hiljattainen hajoaminen vaikuttivatkin nähdäkseni hyvin konkreettisella tavalla Aminin valtioterrorismissa vuosien 1977 ja 1978 aikana: Amin hyökkäsi nyt suoraan Ugandan kristillistä kirkkoa vastaan.

Aminin vahva antisemitismi ja Israelin vastaisuus sekä islamilaisen maailman ylistys olivat olleet vahva osa hänen julkista persoonaansa jo vuodesta 1972 alkaen. Antisemitismin osalta kyse oli kuitenkin vain tyhjistä uhittelusta, koska Ugandassa ei ollut juutalaisväestöä ja Amin ei missään vaiheessa ollut vakavasti otettava sotilaallinen uhka Israelille. Enemmistö

²⁴⁵ Kasozi, A. 1994, 112.

²⁴⁶ Mutibwa, P. 2010, 112 – 113.

²⁴⁷ Reid, R. 2017, 65.

²⁴⁸ Amnesty International, 1978, 3.

ugandalaisista oli kuitenkin kristittyjä, joiden asema maan hallinnossa oli Aminin aikana kaventunut huomattavasti. Jan Jørgensen painottaa, että Aminin hallinnossa muslimit olivat nauttineet huomattavaa suosiota heti hänen valtaannousustaan saakka niin vahvasti, että islaminuskoisuutta alettiin Jørgensenin mukaan pitää jopa merkinä siitä, että oli Aminin tukija.²⁴⁹ Kristillinen kirkko ei ollut kuitenkaan joutunut suoran väkivallan kohteeksi ennen vuotta 1977, se, että Amin uskalsi käydä Ugandan kristillistä yhteisöä vastaan, kertookin nähdäkseni huomattavasti hänen epätoivostaan.

Kyemban mukaan Amin oli aloittanut kristillisen kirkon ahdistamisen jo joulukuussa 1976 julistamalla joulupäivän radiolähetyksessään, että kirkkoissa saarnattiin ”vihan viestiä rakkauden sijaan.”²⁵⁰ Kristillisen kirkon edustajat Ugandassa raivostuivat tästä ja Ugandan anglikaanisen kirkon arkkipiispa Janaani Luwuum oli yksi Aminia vahvimmin kritisoineista kirkon toimijoista. Kyemban mukaan hän vaati päästä Aminin puheille useita kertoja, mutta Amin kieltäytyi tapaamasta häntä.²⁵¹ 5. helmikuuta 1977 Amin kuitenkin vastasi Luwuumin kritiikkiin. Kyemba kuvailee arkkipiispaa vastaan kohdistetun väkivallan tapahtuneen vaiheittain. Ensin Aminin sotilaat suorittivat yöllisen kotietsinnän Luwuumin talossa väittäen etsivänsä Luwuumin kotiin piilotettuja aseita tuloksetta. Muutamaa päivää myöhemmin lähellä Kenian rajaa toiminut piispa Yona Okoth sai osakseen saman kohtelun.²⁵² Kotietsintöjä seurasi Luwuumin ja Okothin vastareaktio: he kirjoittivat avoimen kirjelmän Aminille, jossa he käsittelivät molempiin kohdistuneet kotietsinnät ja vaativat ryöstelyn ja väkivallan lopettamista sekä kritisoivat hallinnon toimia. Kyemba painottaa, että kirjeessä painotettiin myös kirkon tietoisuutta hallinnon tekemistä murhista, olihan kirkko ollut vastuussa kuolleiden hautauksista.²⁵³ Aminin voi näin ollen katsoa kokeneen asemansa vielä vahvemmin uhatuksi kirkon kritiikin takia: jos Ugandan kristillinen enemmistö olisi liittynyt kirkon esittämään kritiikkiin, oli vaarana syttyä laajamittainen kapina. Autoritaarisen kontrollin ongelman luoman paineen voi nähdä Aminin reaktion taustalla.

Kyemban mukaan kirkollisen johdon lisäksi syytösten kohteeksi joutui kaksi Aminin hallinnossa toiminutta ministeriä, Erinayo Oryema (1917—1977) ja Charles Oboth-Ofumbi

²⁴⁹ Jørgensen, J. 1981, 306 – 307.

²⁵⁰ Kyemba, H. 1979, 172.

²⁵¹ Ibid.

²⁵² Kyemba, H. 1979, 172 – 173.

²⁵³ Kyemba, H. 1979, 173 – 174.

(1932—1977).²⁵⁴ Oryema oli Kyemban mukaan käyttäytynyt varomattomasti Aminin käskyjen noudattamisessa, mikä nosti hänet Aminin huomion keskipisteeseen – lisäksi hän oli acholi. Oboth-Ofumbi puolestaan oli toiminut puolustusministerinä Oboten hallituksessa ja oli Aminin armeija-ajan tuttuja ja erittäin hyvin tietoinen hallinnon tekemistä väkivallanteoista.²⁵⁵ Kyemba kuvailee, että Amin järjesti näitä henkilöitä vastaan näytöstilaisuuden, jossa esiteltiin heidän ”juonitteluaan.”²⁵⁶ Paikalle järjestettiin Oboten entisiä tukijoita ja Aminin silmätikuksi joutuneita lukemaan tunnustuksia, joissa he myönsivät osallistuneensa kumouksellisen toiminnan suunnitteluun hallintoa vastaan. Näissä tunnustuksissa osallisiksi nimettiin Luwuun ja muita arkkipiispoja, heidän väitettiin toimineen yhteistyössä Oboten kanssa. Lisäksi näytille tuotiin Kyemban mukaan kasa aseita, joita arkkipiispan väitettiin piilotelleen. Kiintoisasti tunnustukset noudattivat Kyemban mukaan lähes suoraan Luwuumin kirjelmässä esitettyä kritiikkiä Aminia kohtaan.²⁵⁷ Amin käänsi näin häneen osoitetun kritiikin häntä uhanneiden perättömiksi syytöksiksi ja panetteluksi, väistäen jälleen häntä kohtaan esitettyä kritiikkiä.

Piispoja ei kuitenkaan tuomittu heti näytöksen paikalla, vaikka Kyemba toteaaakin, että paikalla olleilta sotilailta oli kysytty, mitä kumouksellisille tulisi tehdä ja heidän vastauksensa oli ollut ”*Kinja Yeye!*” (*Tappakaa ne!*) Kyemban mukaan arkkipiispat käskettiin ulos tilaisuudesta, samalla Oryemaa ja Oboth-Ofumbia pyydettiin poistumaan.²⁵⁸ Kyemban tiedot seuranneista tapahtumista perustuvat ulkona odottaneiden autonkuljettajien todistuksiin, joiden mukaan vangitut sullottiin *SRB*:n autoihin ja ajettiin läheiselle sotilaspoliisin kasarmille. Myöhemmin illalla Kyemba kertoo saaneensa puhelun Mustafa Adrisilta, Aminin varapresidentiltä, jossa kerrottiin Oboth-Ofumbin, Oryeman ja Luwuumin joutuneen auto-onnettomuuteen Kampalan ulkopuolella ja kuolleen onnettomuudessa. Ruumiiden saavuttua ruumishuoneelle Kyemba kävi itse toteamassa, että ne olivat täynnä luodinreikiä ja pahoinpitelyn jälkiä. Onnettomuudesta tiedotettiin Kyemban mukaan samanaikaisesti seuraavan aamun sanomalehdessä ja radiossa – sanomalehden oli täytynyt saada tieto kuolemasta ennen sen virallista julkistamista, jotta se olisi ehtinyt painoon aamuksi. Onnettomuudesta rakennettiin lisäksi lavastettu kuvasarja, jossa onnettomuusautoina

²⁵⁴ Oryema oli kuolemansa aikaan maa-asioiden ja rakentamissuunnittelun ministeri, Oboth-Ofumbi puolestaan sisäministeri.

²⁵⁵ Kyemba, H. 1979, 174 – 175.

²⁵⁶ Kyemba, H. 1979, 173.

²⁵⁷ Kyemba, H. 1979, 177 – 179.

²⁵⁸ Kyemba, H. 1979, 178 – 179.

käytettiin presidentin henkilökohtaista Range Roveria ja sotilaspoliisien suosimaa Toyotaa. Lisäksi Amin vaati tapauksesta tehtäväksi virallisen kuolinsyytutkinnan, josta vastuussa ollut lääkäri katosi. Hän oli Kyemban mukaan esittänyt ruumiit nähdessään kysymyksen:

*”Mitä te odotatte minun kirjoittavan todistukseen?”*²⁵⁹

Luwuumin, Oboth-Ofumbin ja Oryeman tapaus on nähdäkseni oivallinen esimerkki ensinnäkin Aminin etnisesti ja uskonnollisesti motivoituneesta väkivallankäytöstä ja toisekseen Aminin valtioterrorismin toiminnan logiikasta, hallinnon pyrkiessä ratkaisemaan autoritaarisen vallanjaon ja autoritaarisen kontrollin ongelmia. Etnisen väkivallan osalta acholi-kansan jäseneen kohdistunut väkivalta ei sinänsä ole erityisen poikkeavaa – kuten totean osassa 2.2. Oryeman kannalta hänen etninen taustansa lienee kuitenkin vaikuttaneen yhtenä keskeisenä tekijänä sen lisäksi, että hän oli suututtanut Aminin. Uskonnollisesti motivoituneen väkivallan osalta Luwuumin kohtalo on nähdäkseni esimerkillinen osoitus tavasta, jolla Amin syrjäytti potentiaalisesti häntä uhkaavat ugandalaisen eliitin jäsenet. Luwuum tuomittiin julkisesti väitetystä kumouksellisesta toiminnasta ja Amin haki Luwuumin tuomiolle tukea asevoimien johdolta ja sotilailta – näin Aminin oli käytännössä jakaa arkkipiispan katoamisesta seurannutta vastustusta ja syytöksiä myös muihin hänen hallintonsa jäseniin. Aminin teki kaikista paikalla olijoista osallisia Luwuumin kohtaloon. On mielestäni erittäin tärkeää huomioida, että Kyemba ei missään kohtaa mainitse, että Luwuumia tai muita syytettyjä kohtaan olisi määrätty mitään tuomioita. Näin mitään suoraa todistetta siitä, että heidät määrättiin tapettavaksi ei – ainakaan virallisesti – ole olemassa. Arkkipiispan kohtalo oli näin mahdollista esittää onnettomuutena, vaikka sitä ei olisi kukaan uskonut. Tätä vaikutelmaa vahvistaa myös tapauksesta käyty jälkipuinti.

Valtioterrorismin esimerkkinä Luwuumin, Oryeman ja Oboth-Ofumbin tapaus osoittaa puolestaan terrorismin välineellisestä käytöstä eri tavoilla diktatuurin hallinnollisen eliitin ja toisaalta laajan vastarinnan hiljentämisessä. Hallinnollisen eliitin keskuudessa tapahtumien vaikutukset ja merkitys olivat päivänselvät: Amin poisti itselleen epämieluisia eliitin osia välittömästi, kun tarve ilmeni. Tältä osin murhat toimivat autoritaarisen vallanjaon ongelman ratkaisuna lisäten diktaattorin valtaa. Autoritaarisen kontrollin ongelma näyttää muodostaneen tapauksessa huomattavasti suuremman pelotteen Aminin kannalta. Tästä kielii nähdäkseni toiminnan esittäminen onnettomuutena. Amin tiedosti tekojensa vakavuuden

²⁵⁹ Kyemba, H. 182 – 184.

kristillisenemmistöisessä Ugandassa ja esitti teot näennäisesti onnettomuutena. Kyemban mukaan tätä kuvaa hälvensi kuitenkin tavat, jolla kuolleet haudattiin: heidät haudattiin kaikessa hiljaisuudessa – eikä esimerkiksi arkkipiispan ansaitsemin juhlamenoin – ja haudoille asetettiin sotilasvartio, joka oli paikalla vielä Kyemban paetessa Ugandasta vuoden 1977 lopulla.²⁶⁰ Amin ei selvästi halunnut ottaa riskiä, että tapaus herättäisi laajan kumousrintaman ugandalaisten keskuudessa, hän pelkäsi asemansa puolesta.

Asetan Luwuumiin ja ministereihin kohdistuneen väkivallan kategorisoinnissani systemaattisen ja reaktiivisen väkivallan välille: väkivallanteot nousivat osin reaktion kirkon vastarintaan, jonka alkupiste oli hallinnon systemaattinen väkivallankäyttö valtansa ylläpitämiseksi. Valtioterrorismin toiminnan kannalta kirkollisen johdon kimppuun käyminen toimi lähtölaukauksena myös muille uskonnon pohjalta suunnatuille väkivallanteoille. Amnesty Internationalin raportti mainitsee, että 1977 useita uskonnollisia johtajia ja kristillisen kirkon toimijoita tapettiin eri puolilla Ugandaa. Muun muassa loka-marraskuussa Masakan alueella tapettiin yli 400 katolista pappia.²⁶¹ Uskonnollisesti motivoitunut väkivalta levisi näin eliittiin kohdistuneista teoista laajamittaisemmaksi väkivallankäytöksi, valtioterrorismin logiikka vaikuttaakin tässä yhteydessä aaltomaiselta liikkeeltä alkaen eliitistä ja siirtyen sieltä tavallisen kansan keskuuteen. Nähdäkseni sama malli on havaittavissa myös esimerkiksi asevoimien keskuudessa tehdyissä puhdistuksissa. Autoritaarisen vallanjaon ongelman ratkaisu vaikuttaisikin mielestäni olleen usein ensisijainen ratkaisua vaatinut ongelma, johon vastattiin systemaattisella ja suunnatulla väkivallalla. Tämän jälkeen autoritaarisen kontrollin ongelma puolestaan ratkaistiin sattumanvaraisemmalla ja vähemmän ohjatulla tavalla. Seuraavaksi otan tarkasteluun viimeisen valitsemani esimerkin valtioterrorismin rakentumisesta: seksuaalisen väkivallan.

²⁶⁰ Kyemba, H. 1979, 185.

²⁶¹ Amnesty International, 1978, 8 – 9.

3.4 Valtioterrorismin muodot - ”Rauhan ja sovittelun vuosi”²⁶²

Uskonnollisesti suuntautuneen väkivallankäytön nousu osaksi valtioterrorismin työkaluja vuonna 1977 osoittaa nähdäkseni hallinnon vaikeuksista säilyttää valtaa käsissään ja ohittaa Aminia vastaan noussutta kritiikin vyöryä. Tämän tutkimuksen viimeisenä aiheena tarkastelen seksuaalisen väkivallan roolia ja ilmentymiä Aminin hallinnossa. Lisäksi käsittelen hallinnon myöhäisen yrityksen pelastaa asemansa vähentämällä väkivaltaansa ja Aminin pyrkimyksen kiillottaa julkisuuskuvansa vielä aivan valtakautensa lopulla.

Seksuaalinen väkivalta on nähdäkseni laskettavissa yhdeksi osassa 3.1 mainitsemistani erityisen raaoista ja shokeeraavista väkivallankäytön muodoista. Harvardin yliopiston julkisen politiikan professori Sarah Kay Cohen argumentoi kirjassaan *Rape During Civil War*²⁶³ raiskausten olevan osa väkivaltaisen sosialisointiprosessia, jonka kautta sotilasyksikkö muodostaa tiiviimmän sosiaalisen yhtenäisyyden seksuaalisen väkivallan äärimmäisen tuomittavuuden kautta. Erityisesti tässä roolissa toimivat Cohenin mukaan joukkoraiskaukset, jotka yhdistävät sotilasyksikön yhteisen kokemuksen ja osallisuuden kautta: äärimmäinen sosiaalinen tabu ja tuomittavuus sitovat raiskauksen jälkeen siihen osallistuneita toisiinsa.²⁶⁴ Cohenin argumentti koskee erityisesti sisällissotia, mutta nähdäkseni sama logiikka on ulotettavissa myös Aminin hallinnon valtioterrorismiin: Aminin valtioterrorismin tuottama yhteiskunnallinen tila oli kaoottisuudessaan verrattavissa sotatilaan ja siinä keskeiset toimijat olivat sotilaita.

Aminin hallinnon toimijoiden seksuaalisen väkivallan tutkiminen on jossain määrin vaikeampaa kuin hallinnon tekemien tappojen ja väkivallalla pelottelun tutkiminen. Tämä johtuu nähdäkseni seksin ja seksuaalisuuden yksityisestä luonteesta: seksistä ei mielellään kirjoiteta tai puhuta avoimesti. Näin ollen seksuaalisen väkivallan kuvaukset ovat varsin harvassa lähdemateriaalissani. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei seksuaalista väkivaltaa tapahtunut. Laajemman kontekstin hahmottamisessa tukeudunkin suoraan seksuaaliseen väkivaltaan keskittyvän tutkimuksen sijaan sukupuolitautilien leviämistä ja vaikutuksia

²⁶² Tämä otsikko viittaa Idi Aminin julistukseen vuoden 1978 alussa, jossa hän julisti vuoden 1978 olevan ”rauhan ja sovittelun vuosi.” Amnesty International, 1978, 20.

²⁶³ Cohen, S. 2016.

²⁶⁴ Cohen S. 2016, 17 – 18.

tarkastelemaan tutkimukseen – perustan valintani oletukseen, että sukupuolitautilien leviäminen tai yleistyminen korreloi ainakin jossain määrin seksuaalisen aktiivisuuden kanssa.

Witwatersrandin yliopiston antropologian professori Robert J. Thornton on tutkinut AIDS-epidemian leviämistä ja vaikutuksia Ugandassa ja Etelä-Afrikassa kirjassaan ”*Unimagined Community: Sex, Networks, and AIDS in Uganda and South Africa*.”²⁶⁵ Thornton opiskeli Ugandassa Makereren yliopistossa Aminin valtakauden alkuvaiheessa, ennen muuttoaan opiskelemaan Yhdysvaltoihin. Hän käyttää tutkimuksensa lähteinä 2000-luvun alussa keräämäänsä haastatteluaineistoa, jonka lisäksi hän pohtii itse näkemäänsä tapahtumia 1970-luvun alun Ugandassa.²⁶⁶ Thornton toteaa, että Uganda ei ollut kärsinyt laajamittaisesta AIDS-epidemiasta ennen Aminin aikaa, vaan sairaus oli vaikuttanut lähinnä paikallisissa yhteisöissä. Tämän syyksi hän esittää ugandalaisväestön kohtalaisen matalan liikkumisen maan eri osien välillä, joka tarkoitti, että ugandalaisten seksuaaliset kontaktit olivat säilyneet vahvasti alueellisina.²⁶⁷ Thorntonin mukaan tilanne muuttui Idi Aminin valtakaudella asevoimien kasvun ja sotilasyksiköiden laajan toiminnan takia: sotilaat liikkuvat eri puolille maata ja heillä oli seksikumppaneita siellä, mihin he menivät.²⁶⁸ Thorntonin haastattelemat Aminin ajalla Ugandassa asuneet naiset kuvaavat ajan tilaa seuraavasti:

” Aminin aikana elämä oli kamalaa. Aminin sotilailla oli tapana viedä ihmisiä auton takakontissa ja raiskata heidät.” ²⁶⁹

Seksuaalinen väkivalta oli Thorntonin mukaan niin yleistä Aminin valtakaudella, että sotilaiden raiskaamaksi tuleminen muodostui käytännössä normaaliksi osaksi naisten elämää Ugandassa 1970-luvulla.²⁷⁰

Yleisyytensä vuoksi seksuaalisen väkivalta on ryhmiteltävä osaksi satunnaisen väkivallan kategoriaa. Samanaikaisesti seksuaalinen väkivalta saattoi kuitenkin saada myös systemaattisen väkivallankäytön ja valtaa osoittavan väkivallankäytön piirteitä.²⁷¹

²⁶⁵ Thornton, R. 2008.

²⁶⁶ <https://wits.academia.edu/RobertThornton>

²⁶⁷ Thornton, R. 2008, 68 – 70.

²⁶⁸ Thornton, R. 2008, 77 – 78.

²⁶⁹ “*During Amin’s time, life was so bad. Amin’s soldiers used to take people [away] in a car boot [to rape them.]*” Thornton, R. 2008, 106.

²⁷⁰ Thornton, R. 2008, 106.

²⁷¹ Esimerkiksi aasialaisten karkotuksen yhteydessä karkotettuihin kohdistunut seksuaalinen ahdistelu ja nöyryyttäminen kuuluvat mielestäni valtaa osoittavan väkivallan kategoriaan.

Äärimmäisen rajuissa seksuaalisen väkivallan teoissa sen voi myös ryhmitellä osaksi äärimmäisen väkivallan kategoriaa. Seksuaalinen väkivalta onkin tästä syystä yksi väkivallan muoto, jossa määrittelemieni kategorioiden rajat risteävät huomattavasti.

Käyttämieni lähteiden valossa seksuaalisen väkivallan määrää tai muotoja on vaikea arvioida Aminin valtakauden alkuvaiheessa. ICOJ:n raportti mainitsee, että aasialaisten karkotuksen yhteydessä osa Ugandasta poistumassa olleista aasialaistaustaisista naisista joutui seksuaalisen ahdistelun ja nöyryytyksen kohteiksi.²⁷² Tämän lisäksi Kiwanuka mainitsee yhden tapauksen vuodelta 1976, jossa Makereren yliopiston opiskelija, 22-vuotias Elisabeth Chesire joutui SRB:n miesten sieppaamaksi Entebben lentokentällä ollessaan matkalla kotiin Nairobiin. Chesiren ruumista ei koskaan löydetty ja asiasta nousi Ugandan ja Kenian välinen selkkaus. Kiwanukan mukaan Aminin hallinto nimitti lopulta Chesireä prostituoiduksi ja totesi, että kuka tahansa mies olisi voinut siepata hänet.²⁷³ On nähdäkseni erittäin todennäköistä, että nuori opiskelijatyttö on joutunut SRB:n miesten raiskaamaksi ja tappamaksi.

Toinen lähde, joka valottaa seksuaalisen väkivallan roolia hallinnon käytössä on Amnesty Internationalin ihmisoikeusraportti. Raportissa todetaan, että raiskaukset ja muu seksuaalinen väkivalta olivat keskeisessä roolissa naisten ja tyttöjen kohtelussa hallinnon joukkojen vankiloissa ja tukikohdissa. Seksuaalinen väkivalta oli raportin mukaan näissä yhteyksissä välillä kuulustelumetodi, välillä puhtaasti sadistinen rangaistuskeino.²⁷⁴ Näissä tapauksissa seksuaalinen väkivalta ryhmittyy osaksi systemaattisen ja valta-asemaa osoittavan väkivallan kategorioita. Tarkkoja lukua tai eriteltyjä tapahtumia ei kuitenkaan mainita. Nämä lähteet ja Thorntonin tutkimus valottavat seksuaalisen väkivallan yleisyyttä ja yleistä tilaa: seksuaalista väkivalta oli merkittävä osa valtioterrorismia. Thorntonin kirjassa todetaan seksuaalisen väkivallan yleisyyden lisäksi kuitenkin myös, että AIDS-epidemian leviäminen Ugandassa koki kasvupiikin erityisesti Aminin valtakauden lopulla.²⁷⁵ Nähdäkseni selittävänä tekijänä tähän on asevoimien lisääntynyt mielivaltaisuus ja kurinalaisuuden rappeutuminen Aminin hallintokauden ajautuessa yhä vahvempaan sekaannukseen.

²⁷² ICOJ, 1974, 5.

²⁷³ Kiwanuka, S. 1979, 144 – 145.

²⁷⁴ Amnesty International, 1978, 15.

²⁷⁵ Thornton, R. 2008, 100 – 101.

Henry Kyemba tarjoaa kirjassaan esimerkin siitä, miltä asevoimien seksuaalinen mielivaltaisuus näytti käytännössä vuonna 1977. Tammikuussa Makerere-yliopiston opiskelijat olivat järjestäneet juhlan, johon oli kutsuttu vieraaksi sairaanhoitajia useista eri sairaaloista. Kyemban mukaan juhlien päätyttyä sairaanhoitajat olivat olleet matkalla koteihinsa Ugandan liikelaitoksen bussilla, saattajinaan muutamia ylioppilaita ja yliopiston henkilökuntaa, kun salaisen poliisin auto äkisti pysäytti bussin. Autossa olleet kaksi miestä vaativat Kyemban mukaan bussikuskilta todistusta siitä, että tällä oli oikeus ajaa yöaikaan – mitään tällaista lupaa ei ollut olemassa. Sananvaihto päättyi siihen, että toinen aseistautuneista miehistä asettui ajamaan bussia ja ajoi sen salaisen poliisin päämajaan Nakaserossa.²⁷⁶

Päämajassa opiskelijaryhmän miespuoliset jäsenet lukittiin yhteen päämajan toimistohuoneeseen ja naiset riisuttiin ja pakotettiin esittelemään kehoaan salaisen poliisin miehistöille.

”Tyttöjen käskettiin riisuutua, nousta kantaen vaatteitaan ja marssia kehässä katseltavina. Sitten heidät raiskattiin. Koska huoneessa ei ollut tarpeeksi tilaa, useita raahattiin autoihin, bussiin ja pieniin tilapäisiin toimistohuoneisiin. Miehet huutelivat paikalle ystäviään ottamaan osansa. Monet salaisen poliisin partiomiehistä palasivat juuri yövuoroltaan, ja kaikki, jotka halusivat, liittyivät mukaan.”²⁷⁷

Kyemban mukaan joitakin naisista pääsi pakoon aamuyön turvin ja lopuista osa ajettiin salaisen poliisin autoilla suoraan takaisin sairaaloihinsa ja toiset vain vapautettiin ja he joutuivat kävelemään läheiselle bussipysäkille odottamaan kuljetusta kaupunkiin. Kyemban lähteenä tapahtumasta toimivat bussin vuokraamisesta vastannut Kyemban ystävä ja Mulagon sairaalan johtoportaan jäsenet, jotka olivat saaneet tiedon suoraan raiskatuksi joutuneilta sairaanhoitajilta. Kyemba otti sanomansa mukaan välittömästi yhteyttä Aminin varapresidentti Mustafa Adrisiin ja vaati asian selvittämistä ja syyllisten tuomitsemista – tuloksetta.²⁷⁸

Joukkoraiskausta voi nähdäkseni pitää hallinnon kannalta ongelmallisena tapahtumana, sillä tieto siitä saavutti henkiin jääneiden sairaanhoitajien kautta taatusti myös laajemman yleisön

²⁷⁶ Kyemba, H. 1979, 109 – 110.

²⁷⁷ Kyemba, H. 1979, 110.

²⁷⁸ Kyemba, H. 1979, 110 – 111.

tietoisuuden. Hallinnon kannalta tapahtumaa voi näin ollen mielestäni pitää vähintäänkin kiusallisena ja potentiaalisen vastarinnan sytykkeenä. Tapaus osoittaa tästä syystä synkkydessään mielestäni erinomaisesti, miten vakiintunut osa valtioterrorismia seksuaalinen väkivalta oli ja miten valtioterrorismin käyttö oli käytännössä osallisena tuhoamassa hallinnon kykyä kontrolloida väkivaltakoneistoaan: tapaus ei saanut hallinnolta minkäänlaista virallista tai epävirallista reaktiota.

Tältä osin tapauksesta voi tehdä kaksi tulkintaa: ensinnäkin hallinnon reaktio osoittaa, että vastaavanlainen väkivallankäyttö – vaikka ei välttämättä yhtä raa’assa mittakaavassa – oli varsin yleistä Aminin valtioterrorismin aikana. Syyllisten toiminta ei ollut niin poikkeuksellista, että asiasta olisi ollut syytä langettaa tuomioita tai, että tuomion langettaminen olisi tuonut julkiseen tietoisuuteen lisää vastaavia tapahtumia. Toisekseen hallinnon reaktio tapaukseen nostaa keskiöön kysymyksen hallinnon kyvystä hallita joukkojaan: mitä Mustafa Adrisi tai Idi Amin itse olisivat voineet tehdä rangaistakseen syyllisiä? Voimakas sitoutuminen väkivallankäyttöön ja myös seksuaaliseen väkivaltaan valtansa ylläpitämisessä oli johtanut hallinnon umpikujaan, jossa sen kyky kontrolloida joukkojaan edes rangaistuksen uhalla oli vesittynyt. Nakaserossa, yhdessä valtioterrorismin keskuspaikoista, tapahtuneen järkyttävän väkivallanteon nostaminen rangaistuksen kohteeksi olisi kiinnittänyt huomion myös muihin tukikohdassa tapahtuneisiin väkivallantekoihin. Väkivallan vakiintunut rooli hallinnon työkaluna esti näin ollen asevoimien kontrollointia ja väkivallankäytön ohjailua – valtioterrorismi näyttää tällä tavalla saavuttaneen vuoteen 1977 mennessä itseään ruokkivan roolin. Ainoa keino hallinnolle pysyä vallassa oli terrorismin jatkaminen, esimerkiksi osassa 3.3 tarkasteleman uskonnollisen väkivallan muodossa. Lisäksi tarkasteltaessa tapausta Cohenin väkivaltaisen sosialisointin argumentin kannalta²⁷⁹, ei tällaisen joukkoraiskauksen ilmeneminen ole mielestäni sattumaa siinä vaiheessa, mihin Aminin hallinto oli ajautunut vuoteen 1977 mennessä. Joukkoraiskaus on tätä kautta myös osoitus asevoimien sisäisestä hajaannuksesta ja erittäin makaaberista tavasta rakentaa yhtenäisyyttä.

Aminin julkisessa esiintymisessä seksuaalisuus ja seksuaalinen väkivalta eivät käytännössä ole läsnä – Aminin sotilaallinen maskuliinisuus on nähdäkseni erillään seksuaalisesta kuvastosta. AP-archiven arkistosta löytyy yksi video, joka käsittelee Aminin

²⁷⁹ Cohen, S. 2016, 17 – 18.

sukupuolielämää. Uutisotos on kuvattu Aminin ja tämän viidennen vaimon, Sarah Kyolaban häistä 2.8.1975.²⁸⁰ Ainoa huomattava seikka häistä on kuitenkin se, että häätjuhla on kristillinen, huolimatta Aminin islaminuskoisuudesta. Häätjuhlan filmaamisella ei näin ollen näytä olleen mitään suurempaa agenda. Kuvaus lisää asteen pehmeyttä ja lämpöä väkivaltaisen ja pröystäilevän diktaattorin julkisuuskuvaan. Aminin julkisen esiintymisen ja suhdetoiminnan ei voi tältä pohjalta katsoa toimineen kovin vahvassa roolissa seksuaalisen väkivallan ohjailussa – toisin kuin esimerkiksi aasialaisiin kohdistuneen väkivallankäytön yhteydessä. Kyemba vahvistaa, että Amin oli väkivaltaisen vaimojaan ja rakastajattariaan kohtaan, mutta Kyemban kuvaamat väkivallanteot eivät ole seksuaalisia eikä niitä hänen mukaansa tapahtunut julkisesti.²⁸¹ Kyemba kuitenkin toteaa Aminin naisasioista seuraavasti:

*”Ei ole kovin tavallista, että miehellä on viisi vaimoa – ja kaikki kauniita. Mutta kun hänellä on lisäksi kolmisenkymmentä rakastajattarta ja suunnilleen kolmekymmentäneljä lasta (luku vaihtelee, myös virallisesti), on tilanne todella eriskummallinen.”*²⁸²

Aminin voi näin ollen todeta olleen erittäin aktiivinen sukupuolisuhteissaan. Tämä ei kuitenkaan ollut osa Aminin tietoista suhdetoimintaa ja vaikka Aminin antama esimerkki taatusti vaikutti hänen seuraajiensa seksuaaliseen väkivaltaan, ei suoraa linkkiä voi nähdäkseni tehdä. Asevoimien ja turvallisuusjoukkojen seksuaalisen väkivallan taustalla vaikuttivat enneminkin väkivallan institutionalisoituminen ja sotilasyksiköiden lähes rajoittamaton valta Ugandassa.

Thorntonin tutkimuksessa AIDS-epidemian alkupiste on sijoitettu Aminin valtakaudelle. Hän esittää kuitenkin yhdeksi leimahduspisteeksi taudin leviämisen Aminin valtakauden päättymisen ja Tansanian hyökkäyksen Ugandaan alkuvuodesta 1979.²⁸³ Hallinnon päättymisen näyttää johtaneen vielä laajempaan mielivaltaisuuteen ja kaaokseen asevoimien keskuudessa. Amnesty Internationalin raportissa huomautetaan kuitenkin vuoden 1977-lopulla alkaneesta muutoksesta väkivallankäytössä: hallinnon tekemät tappamiset alkoivat vähentyä vuoden lopulla. Lisäksi raportti toteaa, että Amin julisti vuoden 1978 olevan

²⁸⁰ SYND 2-8-75, 1975.

²⁸¹ Kyemba, H. 1979, passim.

²⁸² Kyemba, H. 1979, 133.

²⁸³ Thornton, R. 2008, 106.

”*Rauhan ja sovittelun vuosi*”²⁸⁴ Nämä toimet ovat nähdäkseni osa Aminin viimeistä yritystä pelastaa itsensä. Sovittelun ja rauhan teemat tulivat kuitenkin hänen esiintymiseensä liian myöhään ja liian monen väkivaltaisen vuoden jälkeen.

2.5.1978 päivätty *SYND 2-5-78* on viimeinen käyttämäni videolähde.²⁸⁵ Videolla Amin osallistuu vapunpäivän juhlintaan ja paraatiin Kampalassa. Videolla esiintyy juhlivia ugandalaisia päällään valkoiset T-paidat, joihin on painettu kuva Aminista istumassa valtaistuimella brittidiplomaattien kantamana. Paidoissa lukee:

*”Idi Amin dada, Afrikan kuningas, Brittiläisen imperiumin valloittaja
brittiläisten kannettavana Ugandassa.”*²⁸⁶

Paidan sanoma kuvaa sitä, mitä Amin hakee tapahtumasta: suosiota ja varmistusta asemalleen. Amin tanssii ja naureskelee paikallaolijoiden kanssa ja kuljettaa vedettävälle paareille heittäytynyttä miestä sairaskuljetukseen tarkoitetulla polkupyörällä. Hänellä on yllään harmaa puku, eikä mikään hänen ulkoasussaan puhu sotilaallisuuden tai diktatuurin puolesta. Aminin esiintymisessä korostuvat vahva kansanomaisuus ja karismaattisuus. On vaikeaa kuvitella, että juhlassa esitetyn julkisuuskuvan taustalla vallitsisi hallinnon sisäinen kaaos ja että Amin joutuisi vain reilun puolen vuoden päästä pakenemaan maasta. Aminin puhe tapahtumassa vahvistaa tätä vaikutelmaa:

*”Sanon teille, että jos Yhdysvallat päättää taloudellisesta saarrosta, se ei tunnu Ugandassa tuumaakaan. Me olemme hyvin rikkaita ja minä en tule pyytämään penniäkään Yhdysvalloilta, ja me haluamme olla, minä ja Ugandan kansa, hyvin ystävällisiä Yhdysvaltain kansalaisille, Jimmy Carterille ja hänen hallinnolleen.
— Me olemme hyvin onnellisia ja minä olen hyvin itsevarma ja erittäin ylpeä.”*²⁸⁷

²⁸⁴ “A Year of peace and reconciliation.” Amnesty International, 1978, 17 – 20.

²⁸⁵ Osasyynä lähdeaineiston puutteeseen lienee Aminin hallinnon sekava tila vuoden 1978 aikana.

²⁸⁶ “*Idi Amin dada, King of Africa, Conqueror of the British empire carried by the British in Uganda*”. *SYND 2-5-78*, 1978.

²⁸⁷ “*I will tell you that United States of America, whether they make economic embargo in Uganda we will not feel it even an inch. We are very rich and I will not ask any penny from United States and we want to be, myself with the people of Uganda, very friendly with the people, to Jimmy Carter and his government and to the people of United States. — We are very very happy and I am very confident and very proud.*” *SYND 2-5-78*, 1978.

Amin toimittaa puheensa hymyillen ja itsevarmuutta huokuen. Puheen keskeinen viesti on ugandalaisten varallisuuden ja onnen korostaminen. Amin viittaa puheessaan Yhdysvaltojen tekemään uhkaukseen kauppasaarrosta.²⁸⁸ Se, että Yhdysvaltojen tekemä uhkaus on päässyt osaksi Aminin puhetta, on nähdäkseni Aminin taholta tarkoitettu rauhoittlevaksi viestiksi. Yhdysvaltojen ollessa kuitenkin yksi isoimmista kahvin, puuvillan ja tupakan ostajista ja tätä kautta yksi tärkeimmistä Ugandan kansainvälisistä kauppakumppaneista, puhuu maan toimien sisällyttäminen puheeseen omaa kieltään. Amin selvästi pelkää Yhdysvaltojen kauppayhteyden katkeamista, se olisi todennäköisesti ajanut Ugandan vielä vaikeampaan taloudelliseen ahdinkoon. Aiheen sisällyttäminen puheeseen osoittaakin enemmän Aminin omasta paniikista kuin varmuudesta: hän korostaa varmuutta ja hyvinvointia pelätessään katastrofia. Aminin pelko ei ollut nähdäkseni aiheeton: Amin oli joutunut maaliskuussa suostumaan YK:n vaatimukseen ihmisoikeuskomission perustamisesta Ugandaan. Komission tutkinnan kohteena olisivat olleet hallinnon epäillyt ihmisoikeusrikkomukset.²⁸⁹

Aminin tavassa puhua on havaittavissa verrannollisuuksia aikaisempiin tässä työssä käsittelemiini puheisiin: hän käsittelee kaikki asiat itsensä kautta ja korostaa, että juuri hän edustaa Ugandaa kokonaisuutena. Tämän lisäksi Amin vakuuttelee sekä kansainvälisiä että ugandalaisia tukijoitaan korostamalla onnea ja hyvinvointia ja omaa ylpeyttään. On myös huomattavaa, että puhe ei sisällä viittaustakaan väkivaltaisuudesta tai kritiikistä ketään kohtaan: Amin korostaa olevansa Yhdysvaltojen ystävä. Tämä on kiintoisa muutos johtajalta, joka on ollut äänekäs imperialismiin vastustaja ja kritisoinut Iso-Britanniaa ja Israelia – kahta Yhdysvaltain keskeisistä liittolaisista – lähes tauotta. Tämä on nähdäkseni suora osoitus Aminin valta-aseman rappeutumisesta toukokuuhun 1978 mennessä. Hän on tarttunut samoihin keinoihin puheessaan kuin mitä hän käytti valtaannousunsa yhteydessä pitämässään puheessa. Seitsemän vuotta vallassa ollut soturikuvasto ja sotilaallista retoriikkaa korostanut diktaattori on palannut takaisin kumartelevaan ja luimistelevaan ystävyyden hakemiseen esiintymisessään.

Puhe viestii monella tasolla Aminin epätoivoisuutta. Yhdistäessä sen sisällöt Amnesty Internationalin raportin huomioon, että väkivallan määrä Ugandassa oli vähentynyt vuoden 1977 lopulta alkaen²⁹⁰, on Aminin politiikassa kenties havaittavissa jonkinlaisen alkaneen

²⁸⁸ Kauppasaartoa ei ehditty toteuttaa ennen Aminin syrjäytystä vallasta.

²⁸⁹ Amnesty International, 1978, 20.

²⁹⁰ Amnesty International, 1978, 20.

muutoksen jäljet. Mahdolliseen muutokseen oli nähdäkseni kaksi syytä: maailman huomion keskittyminen Aminin toimintaan YK:n ja Yhdysvaltojen kautta ja mahdollinen valtioterrorismin tehokkuuden äkillinen lasku. On mahdollista, että pitkäaikainen valtioterrorismi ja taloudellinen rappio olivat ajaneet Aminin tilanteeseen, jossa hän tajusi ylimääräisen väkivallan uhkaavan hänen valta-asemaansa. Väkivalta ja sisäisten vihollisten metsästäminen ei enää toiminut vallan ylläpitäjänä. Muutos Aminin puheessa ja hallinnon poliittisessa linjassa – ainakin nimellisesti – viestiikin nähdäkseni osaltaan siitä, että Amin tajusi, ettei hänen hallintonsa kestäisi kauaa, jos jokin ei muuttuisi.

Siitä, oliko kyse todellisesta muutoksesta, ei kuitenkaan voi tehdä minkäänlaisia tulkintoja, sillä Amin ajautui aloittamaan sodan Tansaniaa vastaan loppuvuodesta 1978. Tansanian sodan aloittaminen vahvistaa nähdäkseni argumenttiani valtioterrorismin tehokkuuden laskun puolesta: Amin haki Tansaniasta ulkoista vihollista, joka toisi yhtenäisyyttä ja vahvistaisi hänen valta-asemaansa. Richard Reidin mukaan Asevoimien komentoketjussa tapahtui kuitenkin hyökkäyksen aikana sekaannus ja Aminin ylpeys, ”*Simba*”-panssaripataljoona alkoi epäjärjestyksessään tulittaa omia yksiköitään ja Amin joutui vetäytymään. Tällä kertaa Aminin uhittelua ei kuitenkaan katsottu enää läpi sormien, vaan Tansanian presidentti Julius Nyerere aloitti yhdessä Tansaniaan Aminia paenneiden ugandalaisten joukkojen kanssa vastahyökkäyksen. Hyökkäykseen liittyi Ugandan puolella sekä Aminin terrorismiin kyllästyneitä että Oboten tukijoita ja Amin syöstiin lopulta vallasta 11.4.1979.²⁹¹ Aminin suisti näin ollen vallasta autoritaarisen kontrollin ongelman purkautuminen: eliitistä valtaan nousseen diktaattorin syrjäytti tavallisen väestön kapina.

Aminin lähtö ei kuitenkaan ollut helppo: Uganda oli kärsinyt vuosia taloudellisesta alennustilasta ja Aminin valtioterrorismista. Aminin viimeisiä tukijoita olivat libyalaiset ja palestiinalaiset joukot, joiden mukana hän pakeni Ugandasta ensin Libyaan ja sieltä Saudi-Arabiaan, jossa hän kuoli vuonna 2003. Reidin mukaan ennen poistumistaan Aminin tukijat kuitenkin riehuivat Kampalassa ja lähialueilla ryöstivät, tuhosivat ja tappoivat mielivaltaisesti.²⁹² Robert Thornton toteaa myös, että Aminin joukot ryöstivät Mulagon ja Ugandan muut sairaalat käytännössä tyhjiksi ennen lähtöään.²⁹³ Aminin lähtö Ugandasta oli näin ollen hyvin samankaltainen kuin hänen valtaannousunsa ja valtakautensa oli ollut:

²⁹¹ Reid, R. 2017, 70 – 71.

²⁹² Reid, R. 2017, Ibid.

²⁹³ Thornton, R. 2008, 107.

äkillinen, sekasortoinen ja verinen. Ugandassa Aminin syrjäyttämistä seurasi nopeassa tahdissa peräti kuusi enemmän tai vähemmän autoritaarista hallintoa, joiden jälkeen valtaan astui maan nykyinen presidentti Youweri Museveni. Hän on pitänyt valtaa Ugandassa vuodesta 1986 alkaen.

4. Johtopäätökset

Idi Aminin hallinnossa väkivalta oli keskeisessä roolissa Aminin valtaannoususta aina hänen syrjäyttämiseensä saakka. Väkivaltaa käytettiin Aminin valtaannousun yhteydessä systemaattisesti poistamaan häntä vastustaneita voimia ja vahvistamaan Aminin valta-asemaa. Sama käyttötarkoitus jatkui läpi Aminin hallinnon aina, kun jokin Ugandan ulkoinen tai sisäinen taho näyttäytyi uhkana hallinnon kannalta. Aminin ensimmäisen hallintovuoden osalta on tärkeä huomioda, että väkivalta ei ollut vielä saavuttanut valtioterrorismin määritelmässä vaadittua institutionaalista asemaa Ugandan yhteiskunnassa. Tämän lisäksi väkivalta rajautui vahvemmin asevoimien ja poliisin keskuuteen, mikä tarkoittaa, että se ei myöskään vielä saavuttanut terrorismille tyypillistä julkisuuden ja potentiaalisen uhan tasoa.

Vuosi 1972 olikin nähdäkseni tutkimuskysymysteni kannalta keskeinen käännekohta: hallinto institutionalisoi väkivallankäytön vapauttamalla asevoimien ja turvallisuuspoliisin edustajat väkivallan laillisista seurauksista. Samalla Ugandan siviilihallinto siirrettiin asevoimien käsiin ja diktatuurin valta alkoi ulottua yhä vahvemmin yhteiskunnan kaikille tasoille – väkivalta saavutti valtioterrorismin määritelmässä keskeisen institutionalisoitumisen tason ja alkoi vertautua yhä vahvemmin myös perinteiseen terrorismiin julkisuutensa ja sattumanvaraisuutensa osalta. Hallinto rakensi valtioterrorismista järjestelmän, joka nosti valtaan sen kannalta arvokkaiksi kokemia yksilöitä ja ryhmiä. Tämä järjestelmä perustui kuitenkin näennäisen legaaliselle pohjalle, joka tarjosi hallinnolle mahdollisuuden ohittaa väkivallasta seurannutta vastarintaa ja kritiikkiä.

Muuttuessaan hallinnon työkaluksi ja laajetessaan valtioterrorismiksi väkivalta muuttui aiempaa satunnaisemmaksi: asevoimien ja turvallisuusjoukkojen edustajat alkoivat käyttää väkivaltaa mielivaltaisesti, ilman selkeää yhteyttä hallinnon tarpeeseen ylläpitää asemaansa. Vuosi 1973 oli nähdäkseni se piste Aminin hallinnossa, jossa hänen valta-asemansa tuli riippuvaiseksi valtioterrorismista. Väkivallasta tuli niin keskeinen työkalu hallinnon käytössä, että se oli lopulta ainoa tapa, jolla Amin saattoi pitää kiinni vallastaan.

Hallinnon riippuvuutta väkivallasta vauhditti Aminin taloudellinen sota ja aasialaisvähemmistön karkotusta seurannut talouden lasku. Aasialaisten karkotuksella oli ollut tavoite afrikkalaistaa Ugandan talous ja tämä tavoite tietyllä tavalla onnistuikin, sillä talous siirtyi pääosin Aminia tukeneiden afrikkalaisten käsiin. Talouden johtoon siirtyneet

ryhmät eivät kuitenkaan nähdäkseni olleet sen vahvemmin integroituneita Ugandan yhteiskuntaan kuin aasialaisvähemmistökkään oli ollut. Väitän jopa, että Aminin valtaan nostamat entiset asevoimien aliupseerit, sudanilaiset kakwat ja nuubialaiset olivat enemmän ulkopuolisia maan yhteiskunnasta kuin alueella 1800-luvun lopulta eläneet aasialaiset. Näiden ryhmien valta oli tullut puhtaasti Aminin ansiosta ja niiden valta riippui Aminin vallassa pysymisestä. Ulkopuolisuus, tarve varmistaa oma selviytymisensä ja halu pitää kiinni saavutetusta asemasta tarkoittivat, että väkivallasta tuli osittainen selviytymiskeino eliittiin nousseille yhteiskunnallisille ryhmille. Lisäksi, koska ryhmät olivat ulkopuolisia Ugandan järjestelmässä, väkivaltaa oli mahdollista käyttää pienemmillä vaikutuksilla toimijoiden henkilökohtaiseen moraaliin ja uskollisuuteen: väkivallan kohteet eivät kuuluneet samaan ryhmään kuin väkivaltaa käyttäneet.

Valtioterrorismin käytännön ilmentymistä on nähdäkseni nostettavissa esille viisi kategoriaa, joihin suurin osa käytetystä väkivallasta on ryhmiteltävissä. Systemaattinen väkivalta ylläpiti Aminin valta-asemaa ja ennakoi potentiaalista vastarintaa siellä, missä Amin pelkäsi sitä kokevansa. Systemaattista väkivaltaa tapahtui erityisesti Aminin valtaannousua seuranneina vuosina. Tässä osansa saivat Aminin kannalta Oboten tukijoiksi mielletyt acholi- ja langi-kansojen jäsenet. Aminin valta-asemaa osoittavista väkivallanteoista taas aasialaisten karkotus on erinomainen esimerkki: Amin ei välittänyt karkotettavien tai kansainvälisen yhteisön paheksunnasta. On syytä muistaa, että aasialaiset joutuivat Aminin joukkojen väkivallantekojen kohteeksi ja Amin ilmaisi heidän olevan uhattuina, jos he eivät lähtisi. Vallan osoituksena toimineen väkivallan lisäksi vahvassa roolissa valtioterrorismin pelotteen ja vaikuttamisen kannalta olivat äärimmäiset väkivallan muodot. Kidutus, silpomiset ja seksuaalinen väkivalta toimivat samanaikaisesti väkivaltaa käyttäneitä ryhmiä yhdistävinä työkaluina ja pelotteena hallintoa potentiaalisesti uhanneille sisäisille ryhmille. Äärimmäisen raa'an väkivallankäyttö nähdäkseni pahensi kuitenkin hallinnon riippuvuutta väkivallasta entisestään: vallan menettäminen olisi tarkoittanut tekojen paljastumista ja varmasti tuhoisia seurauksia hallinnon jäsenille. Reaktiivinen väkivallankäyttö nousi osittain tästä samasta vallan menettämisen pelosta. Reaktiivinen väkivalta sai pohjansa hallinnon kohtaamista vastareaktioista ja sen tavoitteena oli ylläpitää hallinnon asemaa silloin, kun se oli suoraan uhattuna. Hallinto reagoi kohtaamaansa vastarintaan ja kritiikkiin kuitenkin yllättävän systemaattisesti: eliitin keskuudesta kohteeksi valittiin suoraan vastarintaan osallistuneita ja Amin selvästi pelkäsi häntä tukeneiden ryhmien suututtamista.

Väkivallan muotojen pohjalta on mahdollista osoittaa myös se, ketkä joutuivat valtakauden eri vaiheissa väkivallan uhreiksi. Koko valtakauden ajan yleisenä väkivallan kohteena olivat acholi- ja langi-kansojen jäsenet. Tämän ulkopuolelta on kuitenkin todettavissa, että valtioterrorismi noudatti nähdäkseni yllättävää järjestelmällisyyden ja kaaoksen logiikkaa. Asevoimien ja turvallisuusjoukkojen edustajat käyttivät viimeistään vuodesta 1973 alkaen väkivaltaa täysin mielivaltaisesti ja satunnaisesti, tarvittaessa kohteeksi oli kuitenkin mahdollista valita selvästi rajattuja ryhmiä, joiden viholliseksi julistamisesta ja väkivaltaisesta hiljentämisestä hallinto ammensi valtaansa. Tämä toi esimerkiksi uskonnollisiin ryhmiin kohdistetun väkivallan osaksi valtioterrorismin kirjoa. Valtioterrorismi synnytti monimuotoisuudessaan hallintoa sitoneen kehän, jossa todelliset ja oletetut uhat yhdistyivät asevoimien ja turvallisuusjoukkojen mielivaltaisuuteen ja jonka tuloksena hallinto tuli yhä riippuvaisemmaksi kovien otteiden käytöstä valtansa ylläpitämiseksi. Tämä aloitti kehän taas alusta ja nosti hallinnon kohtaamaa uhkaa niin Ugandan sisältä kuin myös kansainvälisen yhteisön taholta. Tästä syystä vuoden 1978 nimittäminen ”Rauhan ja sovittelun vuodeksi” oli valtioterrorismin kannalta viimeinen korsi, joka katkaisi hallinnon mahdollisuudet säilyttää asemansa: väkivallan vähentäminen vuosien raakuuksien jälkeen ei kuulostanut uskottavalta, eikä ollut käytännössä mahdollistakaan. Valtioterrorismista oli tullut oletus, jonka rikkominen vauhditti hallinnon hajoamista.

Väkivallan lisäksi hallinnon toinen keino vastata ilmenneisiin uhkiin oli Aminin henkilökohtainen vaikuttaminen ja valta-aseman korostaminen julkisuuden avulla. Mielestäni tämä on yksi syy siihen, että Aminin esiintymisissä läpi hänen valtakautensa väkivaltaisuus ja uhkaavuus loistavat poissaolollaan. Amin uhittelee kyllä muun muassa Iso-Britannialle ja Israelille, mutta hän ei koskaan ilmaise suoraa uhkaa yhtäkään ihmistä tai ihmisryhmää kohtaan.

Aminin julkisessa persoonassa yhdistyivät imperialismia vastaan taistellut sotilas ja toimittajia naurattava kaikkien kansojen ystävä. Amin korosti esiintymisissään ajavansa Ugandan parasta ja väitän, että hän ainakin jossain määrin uskoi itse väitteisiinsä. Hypernationalistinen ja anti-imperialistinen retoriikka näyttävät olleen ainakin osittain Aminin todellisten tunteiden ja halun ilmaus. Samanaikaisesti kyse oli nähdäkseni systemaattisesta populismista. Amin vaikuttaakin pyrkineen julkisella vaikuttamisellaan ohjaamaan kansainvälistä ja kansallista huomiota pois hallinnon todellisesta toiminnasta. Kansainvälinen suosio ja suuren valtionpäämiehen elkeet lisäsivät Aminin julkisen hahmon

hohtoa ja uskottavuutta. Lisäksi ne loivat Ugandasta tihkuneiden väkivaltaisuuksien uutisten ylle epäuskottavuuden ilmapiiriin. Hymy, nauru ja onnen viesti hämärsivät vuosia kansainvälistä yhteisöä Ugandassa tapahtuneiden väkivaltaisuuksien suhteen. Vasta vuonna 1978 kansainvälinen yhteisö otti todella kiinni Aminin väkivaltaisuuksista ja tätä seurasikin hyvin nopeasti Aminin hätä ja pyrkimys korjata valtioterrorismin synnyttämää väkivallan kierrettä. Tämä korjausliike tuli kuitenkin liian myöhään ja johti lopulta Aminin tuhoon. Julkisessa esiintymisessään Amin ei kuitenkaan missään vaiheessa luopunut rakentamastaan fasadista. Populismien ja valheiden pohjalle rakennettu kuva oli ollut niin tehokas ja niin kattava, että vaihtoehtoa ei nähdäkseni ollut. Todellisuuden kohtaaminen tiesi Aminin loppua.

Valtioterrorismi toimi Aminin hallinnon työkaluna yhdessä Aminin julkisen vaikuttamisen ja esiintymisen kanssa. Molemmat vastasivat samanaikaisesti autoritaarisen kontrollin ja autoritaarisen vallanjaon ongelmiin. Väkivallan eri muodot ja Aminin populistisen puheen tasot toimivat valtakauden eri vaiheissa vastauksina hallinnon kohtaamiin ongelmiin ja kritiikkiin Ugandan sisällä ja kansainvälisen politiikan kentällä. Amin nousi valtaan Ugandan eliitistä, mutta hänet syrjäytti vallasta yleinen kansannousu. Tämä on nähdäkseni osoitus siitä, millaisen roolin valtioterrorismi oli saavuttanut Aminin hallinnossa: väkivallan hyödyntäminen vallan takaajana koko yhteiskunnan laajuudella tarkoitti myös koko yhteiskunnan tasolta noussutta vastarintaa, kun Aminin asema alkoi murentua. Tämä on mielestäni kiintoisa havainto siitä, miten valtioterrorismi toimii suhteessa autoritaaristen hallintojen kohtaamiin ongelmiin. Tapa, jolla Amin syrjäytettiin osoittaa myös mielestäni sitä, miten kylmän sodan ajan kansainvälisen politiikan linjat vaikuttivat Aminin asemaan. Valtaannousun yhteydessä ylistetty hallitsija ei saanut valtakautensa lopulla enää tukea suurvalloilta. Suurvallat sietivät kuitenkin huomattavan paljon Aminin äärimmäistä politiikkaa, väkivaltaa ja uhittelua ennen kuin hän menetti niiden tuen.

Jatkotutkimusmahdollisuuksien osalta työni sisältää nähdäkseni kaksi keskeistä mahdollisuutta. Ensimmäinen näistä olisi autoritaaristen hallintojen ongelmien ja niiden käyttämän valtioterrorismin suhteen tarkastelu valtioiden välisen vertailevan tutkimuksen muodossa. Laajennettu analyysi tarjoaisi kenties mahdollisuuden osoittaa yhdistäviä linjoja diktatuurien välillä ja auttaisi sijoittamaan Idi Aminin valtioterrorismin osaksi laajempaa väkivaltaisten diktatuurien ja autoritaaristen hallintojen toiminnan kenttää. Toisena jatkotutkimusmahdollisuutena tutkimuksessani näen Aminiin liitetyn kuvaston ja Aminin julkisen esiintymisen ja suhdetoiminnan tarkastelun yhdistämisen afrikkalaisiin yhdistettyjen

stereotyyppien ja rasistisen kuvaston tutkimukseen. Afrikkalaisuuteen liitetyn *pimeän mantereiden* -tematiikan ja seksuaalisuuden teemojen tarkastelu suhteessa Aminin ja muiden mustien afrikkalaisten diktaattoreiden julkisiin persooniin olisi kiintoisa tapa syventää afrikkalaisuuteen ja rodullistettujen ryhmien valtaan liitettyä seksuaalisuuden ja sukupuolen tulkintoja. Tässä työssä Aminin seksuaalisuus ja maskuliinisuus jäivät varsin pieneen rooliin, koska niitä ei ollut poimittavissa kovin vahvasti hänen esiintymisistään. Toisella tavalla kysymyksenasettelulla ja lähdemateriaalilla Aminin henkilökuvan rakentaminen esimerkiksi sukupuolentutkimuksen ja mediatutkimuksen metodein voisi nähdäkseni tuoda kiintoisan näkökulman diktaattorista tehtyjen tulkintojen joukkoon.

Lähteet

Kirjalliset lähteet

Amnesty International (1978). *Human rights in Uganda report*. Luettu osoitteesta: <https://www.amnesty.org/en/documents/afr59/007/1978/en/> (Linkki tarkistettu 27.4.2020)

House of Commons-muistio, 19.12.1972, ladattu osoitteesta:

<https://hansard.parliament.uk/debates/GetDebateAsText/48ab4fb4-3734-407b-bd90-01f968c58fb5> (Linkki tarkistettu 27.4.2020)

ICOJ, International Commission of Jurists (1974). *Violations of human rights and the rule of law in Uganda*. Luettu osoitteesta: <https://www.icj.org/violations-of-human-rights-and-the-rule-of-law-in-uganda/> (Linkki tarkistettu 27.4.2020)

Kiwanuka, S. (1979). *Amin and the tragedy of Uganda*. München: Ifo-Institut für Wirtschaftsforschung.

Kyemba, H., Suom. Piila, L. (1977). *Idi Amin: Verinen valtias*. Hki: Tammi.

Martin, D. (1974). *General Amin*. London: Faber and Faber.

MyUganda, luettu osoitteesta: www.myuganda.co.ug (Linkki tarkistettu 27.4.2020)

Videolähteet

SYND 28-01-71 (1971), katsottu osoitteesta:

<https://www.youtube.com/watch?v=2NKy1mpJ2kI> (Linkki tarkistettu 27.4.2020)

SYND 10-8-72 (1972), katsottu osoitteesta:

<https://www.youtube.com/watch?v=M2OAdq2h8eU> (Linkki tarkistettu 27.4.2020)

SYND 21-12-72 (1972), katsottu osoitteesta:

<https://www.youtube.com/watch?v=BSd2DeF5bX4&t=88s> (Linkki tarkistettu 27.4.2020)

SYND 16-10-73 (1973), katsottu osoitteesta:

<https://www.youtube.com/watch?v=9oTOnON3KnU> (Linkki tarkistettu 27.4.2020)

SYND 19-7-75 (1975), katsottu osoitteesta:

https://www.youtube.com/watch?v=3n9pYa9_xE8 (Linkki tarkistettu 27.4.2020)

SYND 29-7-75 (1975), katsottu osoitteesta:

<https://www.youtube.com/watch?v=IIxGZcVHd-Q> (Linkki tarkistettu 27.4.2020)

SYND 2-8-75 (1975), katsottu osoitteesta:

<https://www.youtube.com/watch?v=CMB8xfDFNuo> (Linkki tarkistettu 27.4.2020)

TNR: The 90 -day ultimatum (1972), katsottu osoitteesta:

https://www.youtube.com/watch?v=gLcrU6e-h_E (Linkki tarkistettu 27.4.2020)

Painettu tutkimuskirjallisuus

Adi, H., & Sherwood, M. (2003). *Pan-african history: Political Figures from Africa and the Diaspora Since 1787*. London: Routledge.

Boyle, L. E. (2015). ”Was Idi Amin’s government a terrorist regime?”, *Terrorism and Political Violence* 06, 2015, 593–609.

Burns, J. M., Burns, J. M., & Collins, R. O. (2014). *Historical Problems of Imperial Africa (Updated and revised edition ed.)*. Princeton: Markus Wiener Publishers.

Carter, G. M. (1966). *National Unity and Regionalism in Eight African States: Nigeria, Niger, the Congo, Gabon, Central African Republic, Chad, Uganda, Ethiopia*. Ithaca, NY: Cornell University.

Cohen, D. K. (2016). *Rape During Civil War*. Ithaca, New York ; London, England: Cornell University Press.

Hansen, H. B. (1977). *Ethnicity and Military Rule in Uganda*. Uppsala.

Jørgensen, J. J. (1981). *Uganda: A Modern History*. London: Helm.

Kannyo, E. (1987) ”Uganda ”, teoksessa Donnelly, J. (toim.) *International Handbook of Human Rights*, 385–404.

- Kasozi, A. B. K., Musisi, N. & Sejjengo, J. M. (1994) *The social origins of violence in Uganda, 1964-1985*. Montreal; Buffalo: McGill-Queen's University Press.
- Kayiira, L. A. (1977) *Violence in Kondoism: the rise and nature of violent crime in Uganda*.
- Laqueur W. (1978) *Terrorism*. Abacus, London.
- Law R. D. (2016) *Terrorism: A History*. Second edition, Polity Press, Cambridge, UK; Malden, MA.
- Leopold, M. (2009) "Sex, violence and history in the lives of Idi Amin: Postcolonial masculinity as masquerade", *Journal of postcolonial writing* 2009 Vol. 45, 321–330.
- Maxon, R. M. (2009) *East Africa: An Introductory History* (3rd and rev. ed ed.). Morgantown, W. Va.: West Virginia University Press.
- Mutibwa, P. M. (2010). *Uganda Since Independence: A story of Unfulfilled Hopes*. Kampala: Fountain publishers.
- Nabudere, D. W. (1980). *Imperialism and Revolution in Uganda*. London: Dar es Salaam: Onyx Press; Tanzania Publishing House.
- Nayenga, P. F. B. (1979). "Myths and Realities of Idi Amin Dada's Uganda." *African Studies Review*, 22, 127–138.
- Ofcansky, T. P. (1996). *Uganda: Tarnished Pearl of Africa*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Peterson, D. R. (2013). "Rethinking the state in Idi Amin's Uganda: The politics of exhortation", *Journal of Eastern African Studies* 01 February 2013, Vol.7(1), 58–82.
- Primoratz I. (2004) *Terrorism: The Philosophical Issues*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Reid, R. J. (2017) *A History of Modern Uganda*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmid, A. (1991) "Repression, State Terrorism, and Genocide: Conceptual Clarifications", julkaistu teoksessa Bushnell, P., Schlapentokh, V., Vanderpool, C. & Sundram, J. *State Organized Terror: The Case of Violent International Repression*. Oxford: Westview Press, 24–25.

Southall, A. W. (1970). “*The illusion of Tribe*”, luettu teoksesta Burns, J. M., Burns, J. M., & Collins, R. O. (2014). *Historical Problems of Imperial Africa (Updated and revised edition ed.)*. Princeton: Markus Wiener Publishers, 104–119.

Svolik, M. W. (2012). *The Politics of Authoritarian Rule*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.

Thornton, R. J. (2008). *Unimagined Community: Sex, Networks, and AIDS in Uganda and South Africa*. Berkeley: University of California Press.

Walzer M. (2006): “Terrorism and just war.” *Philosophia* 34, 3–12.

Walzer M. (1977). *Just and Unjust Wars A Moral Argument With Historical Illustrations*. Basic Books, New York.

Painamaton tutkimuskirjallisuus

Holmi, J. (2018). ”*Omaperäisistä otteistaan tunnettu*” – *Suomen suurlähettiläiden raportointi Idi Aminin Ugandasta vuosina 1971–1979*” Pro gradu -tutkielma, poliittinen historia, Turun yliopisto.

Savolainen, J. (2008). “*A Divided Country – Microhistorical Perspective to the Presidents and Authority in Uganda*”, Pro gradu -tutkielma, yhteiskuntapolitiikka, Jyväskylän yliopisto.